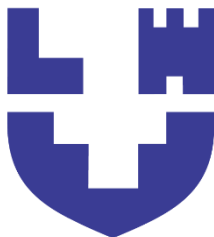

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

МІЖНАРОДНЕ ПРАВО

Конспект лекцій

для здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти
освітньої програми «Міжнародні економічні відносини»
галузі знань 29 «Міжнародні відносини»
спеціальності 292 «Міжнародні економічні відносини»
денної та заочної форм навчання

Луцьк 2026

УДК 341:339(07)

М58

Електронна копія друкованого видання передана для внесення в репозитарій ЛНТУ

Директор бібліотеки _____ Н. ПОЛЩУК

Рекомендовано до видання вченою радою факультету бізнесу та права ЛНТУ, протокол №__ від «__» _____ 2026 року.

Голова вченої ради факультету бізнесу та права

_____ Л.Л. КОВАЛЬСЬКА

Розглянуто і схвалено на засіданні кафедри права ЛНТУ,

протокол №__ від «__» _____ 2026 року.

Завідувач кафедри права _____ В.В. АНІЩУК

Укладач: _____ О.А. ГАНИЧ, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права ЛНТУ.

Рецензент: _____ А.М. ЗЕМКО, кандидат юридичних наук,
професор кафедри права ЛНТУ.

Відповідальна за випуск: О.А. ГАНИЧ, кандидат юридичних наук,
доцент кафедри права ЛНТУ.

Міжнародне право [Текст]: конспект лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня освітньо-
М58 професійної програми «Міжнародні економічні відносини» галузі знань 29 Міжнародні відносини спец. 292 Міжнародні економічні відносини денної та заоч. форм навчання / уклад. О.А. Ганич. Луцьк: ЛНТУ, 2026. 257 с.

Видання містить конспект лекцій відповідно до діючої програми курсу «Міжнародне право», у якому розкрито теоретичні основи навчальної дисципліни, а також орієнтовний перелік питань до екзамену та список використаної та рекомендованої літератури.

© ГАНИЧ О.А., 2026

ЗМІСТ

Лекція 1. Правова інтеграція як основа євроінтеграції: основні поняття.....	4
Лекція 2. Світова глобалізація.....	12
Лекція 3. Міжнародне право: поняття і система.....	25
Лекція 4. Норми, принципи та джерела міжнародного права.....	35
Лекція 5. Суб'єкти міжнародного права.....	50
Лекція 6. Міжнародно-правове визнання і правонаступництво....	61
Лекція 7. Територія у міжнародному праві.....	68
Лекція 8. Міжнародні договори: сутність, порядок ратифікації і застосування. Імплементация норм міжнародних договорів.....	80
Лекція 9. Право міжнародних організацій.....	91
Лекція 10. Відповідальність у міжнародному праві.....	113
Лекція 11. Право міжнародної безпеки.....	123
Лекція 12. Мирні засоби вирішення міжнародних спорів і конфліктів.....	133
Лекція 13. Право зовнішніх зносин.....	142
Лекція 14. Міжнародне право захисту прав людини.....	154
Лекція 15. Міжнародно-правовий аспекти громадянства.....	170
Лекція 16. Міжнародно-правова регламентація збройних конфліктів.....	183
Лекція 17. Співробітництво держав у боротьбі із злочинністю....	198
Лекція 18. Міжнародне морське право.....	211
Лекція 19. Міжнародне повітряне право.....	224
Лекція 20. Міжнародне космічне право.....	235
Використана і рекомендована література.....	246
Перелік питань до екзамену.....	253

ЛЕКЦІЯ 1. ПРАВОВА ІНТЕГРАЦІЯ ЯК ОСНОВА ЄВРОІНТЕГРАЦІЇ: ОСНОВНІ ПОНЯТТЯ

1. *Теоретичні школи вивчення європейської інтеграції.*
2. *«Батьки» європейської інтеграції.*
3. *Визначення поняття «інтеграція» та її види. Місце правової інтеграції у процесі євроінтеграції.*

1. Теоретичні школи вивчення європейської інтеграції

Об'єктивною основою інтеграційних процесів у сучасному світі є тенденція до інтернаціоналізації суспільного життя.

Економічний аспект цієї тенденції пов'язаний швидким збільшенням обсягу промислового виробництва під впливом науково-технічного прогресу і ще швидким розширенням міжнародної торгівлі. Розвиток інтеграційних процесів відбувається під впливом не лише економічних чинників. Важливим компонентом загального інтеграційного процесу в Західній Європі є політична інтеграція.

Теоретичне дослідження політичної інтеграції передбачає аналіз цього соціального явища також і в якості складної соціальної системи. Відсутність однакової трактування самого поняття «політична інтеграція» нерідко призводить до того, що різні дослідники говорять по суті про різні речі, хоча і користуються однаковими термінами для їх позначення. Поняття «інтеграція», якщо говорити про нього в самому загальному плані, в категоріях системного підходу, позначає становлення деякої цілісності, «стан зв'язаності окремих диференційованих частин в ціле, а також процес, що веде до такого стану».

Поняття «інтеграція» означає деяку ступінь «сумісності компонентів системи» і разом з тим «підтримка умов, який зберігають специфічність системи по відношенню до її оточення». Трактують інтеграції М. Капланом більш спрощена: інтеграція, на його думку, має місце при об'єднанні двох або кількох одиниць в ціле, а також «при поглинанні однією системою інших».

Західні політологи розробили кілька теоретичних шкіл, які містять приватні методики аналізу та систематизації даних, а також реалістична оцінка стану європейської інтеграції.

1. *Західноєвропейський федералізм.* Зміст федералістської концепції полягає в ідеї здійснення єдності Європи на основі федерального принципу, який визначається як «метод поділу влади в

такий спосіб, щоб загальні і регіональні уряди в кожній окремій сфері були скоординованими і незалежними». Західноєвропейський федералізм, таким чином, зводиться до синтезу двох основних положень: по-перше, установки на об'єднання Європи, по-друге, принципу поділу влади.

Перше з цих двох положень – принцип об'єднання Європи – висловлює собою цільову установку західноєвропейського федералізму. Необхідність об'єднання пояснюється тим, що рамки національної держави стають вже дуже вузькими для економічного, політичного і культурного процесу, а також обмежують можливості розвитку європейських країн.

Друге фундаментальне положення федералізму – принцип поділу влади – характеризує інституційно юридичну форму європейського об'єднання. Цьому аспекту федералісти надають першочергового значення, вважаючи, що «об'єднання Європи» вимагає перш за все формальних конституційних заходів. Виділяють дві форми здійснення федералізму: федерацію (союзна держава) і конфедерацію (союз держав), які відрізняються між собою локалізацією суверенітету та міжнародної правосуб'єктності, а також характером свого конституційного акту і роллю інститутів. Федерація в чистому вигляді акумулює міжнародну правосуб'єктність держав-членів, які при цьому позбавляються суверенітету. Федерація пов'язує виникнення федерації з прийняттям акта, що має характер конституції, і освіту центральних інститутів, що відтворюють на федеральному рівні інституційну структуру національної держави. Конфедерація ж, купуючи обмежену міжнародну правосуб'єктність, зберігає суверенітет держав-членів, які мають право вето у зв'язку з рішеннями, прийнятими центральними органами.

В якості самостійної форми реалізації федералізму, проміжною між федерацією і конфедерацією, нерідко називають і наднаціональне суспільство, маючи на увазі європейське інтеграційне об'єднання в його нинішньому вигляді. При цьому деякі федералістські теоретики вважають наднаціональне співтовариство в Європі лише етапом у здійсненні європейської федерації.

2. Комунікаційний підхід. Значний розвиток отримав так званий комунікаційний підхід, виникнення якого пов'язують з ім'ям американського політолога і теоретика міжнародних відносин Карла Дойча. Класичним дослідженням з інтеграції з позиції комунікаційної теорії вважається аналіз, який був здійснений очолюваної Дойчем

групою американських вчених в 1957 р. Інтегрованим вважається таке співтовариство, в якому забезпечується «мирне співіснування його членів». Тому інтегроване співтовариство іменується «співтовариством безпеки, в якому існує реальне впевненість у тому, що його члени не будуть вести один з одним фізичної боротьби, вишукуючи інші шляхи для вирішення своїх розбіжностей».

Від національної інтеграції комунікаційна теорія переходить до інтеграції в більш загальному плані, ставлячи питання про можливість її виходу за межі національної держави і про доведення її в перспективі так свого логічного завершення загальносвітової інтеграції. Перешкодою для подальшого розвитку інтеграції по висхідній лінії, вважає Дойч, є стабільність національно-державного комплексу».

Подолання національної держави виявилось б можливим лише в тому випадку, якщо б його комунікаційні можливості поступалися відповідними можливостями, властивим більш великому комплексу або світу в цілому. Дойч, безумовно, робить вкрай примітний висновок про те, дієвість, і життєздатність національної держави являю собою одну з очевидних реальностей сучасного міжнародного життя. Спроби обмеження, або передачі на наднаціональний рівень державного суверенітету означали б ігнорування характеру сучасної національної держави, йшли б врозріз з основними тенденціями в сучасних міжнародних відносинах. Ця теза Дойча може бути протиставлений федералістським уявленням про те, що сучасне національне держава нібито вже «вичерпала» себе і готово мало не до самознищення.

У дослідженні Дойча в процесі міжнародної інтеграції виділяється два основних виміри:

1) формування транснаціонального спільноти, для якого характерне об'єднання народів узами взаємної довіри, дружнього ставлення один до одного, спільної ідентифікації, економічного та інформаційного обміну та соціальної асиміляції;

2) міжнародне політичне об'єднання (амальгамування – amalgamation), під яким розуміється політико-юридичне об'єднання у відповідних інститутах і процесах розробки політики.

Прихильниками комунікаційної теорії відзначаються і деякі специфічні риси інтеграційного об'єднання як процесу:

1. Важливе значення має чинник часу: успішний розвиток інтеграційного процесу відбувається лише тоді, коли отримання

учасниками реально відчутного виграшу випереджає за часом покладання на них тягаря; пов'язаного з участю в інтеграційному об'єднанні;

2. Інтеграційний процес часто починається і в усякому разі успішніше розвивається навколо «силового центру», в якості якого виступає одна чи кілька політичних одиниць, більш сильних і більш розвинених в порівнянні з іншими учасниками.

Відсутність в інтеграційному процесі перерахованих вище якостей, на думку Дойча, істотно знижує шанси на успіх. Крім того, існують ще специфічні несприятливі «умови середовища», у якій розгортається інтеграція. Вони здатні поміщати здійсненню інтеграції навіть тоді, коли в наявності всі умови, необхідні для амальгованих спільноти безпеки.

Дезінтеграційні умови, на думку Дойча, можна розділити на дві групи:

- а) збільшує покладаються на учасників тягар;
- б) зменшують їх здатність з цим тягарем впоратися.

До першої групи несприятливих факторів відносяться:

- зайві військові зобов'язання, що покладають на учасників,
- додатковий фінансовий тягар;
- суттєва активізація участі в політичному житті з боку ранне пасивних груп; посилення етнічної і лінгвістичної диференціації.

До другої групи можуть бути віднесені наступні умови:

- тривалий економічний спад або стагнація;
- відносна замкнутість політичної еліти; зайва повільність у здійсненні політичних, соціальних і економічних реформи, які можуть виявитися вже здійсненими в сусідніх країнах, що не беруть участь в інтеграції.

3. Неофункціоналістській аналіз політичної інтеграції.

Прихильники інтеграції на всіх етапах відчували вельми гостру потребу в науково обгрунтованій стратегії. В якості такої стратегічної теорії і з'явився неофункціоналістській аналіз. Деякі елементи пропонованої неофункціоналізму стратегії виявилися певною мірою втіленими в європейському інтеграційному розвитку.

Теоретичним джерелом цієї інтеграційної концепції є традиційний функціоналізм в міжнародних відносинах, який у найбільш розгорнутому вигляді отримав своє вираження у роботах англійського соціолога Девіда Мітрані ще в 40-і роки. Вважаючи федералізм нездатним створити систему мирних міжнародних

відносин, Мітрані пропонував скористатися «функціональною альтернативою»: держави, не обмежуючи свого формального суверенітету, могли б передавати спеціалізованим міжнародним організаціям свої виконавчі повноваження для реалізації специфічних цілей. При цьому об'єктом такої співпраці мають стати не політичні питання, які, як правило, і служать джерелом розбіжностей і конфліктів, а проблеми соціально-економічного характеру, з якими доводиться стикатися всім країнам і які тому є деяким об'єктивно об'єднує їх елементом.

Концепція Мітрані послужила відправною точкою для неофункціоналізму, яка інтенсивно розробляється як самостійна теорія з кінця 50-х років. Творцем і найбільш видатним представником неофункціоналізму став Ернст Хаас, професор Каліфорнійського університету США. Хаас спробував розробити свою концепцію стосовно до регіонального, а не до глобального рівня. Він визначає політичну інтеграцію як «процес, в ході якого учасники політичного життя декількох окремих національних систем схилиються до того, щоб переорієнтувати свою лояльність, цілі і політичну діяльність у бік нового центру, інститути якого мають юрисдикцію або претендують на її поширення по відношенню до існуючих національним державам». Політична інтеграція, таким чином розглядається як процес, що веде до формування переважаючого своїми розмірами національну державу політичної спільноти, якісною характеристикою якого є наявність лояльності стосовно його центральних інститутів.

Стаття «Економіка і диференційовані моделі політичної інтеграції», яка була написана Хаасом спільно з одним з його послідовників Ф. Шміттер, в 1964 р. і вважається однією з центральних робіт в теорії неофункціоналізму. У цій роботі політична інтеграція визначається як процес, учасники якого, діючи на національній арені, «перестають ідентифікувати себе і своє майбутнє добробут зі своїм національним урядом і його політикою», всі у великій мірі орієнтуючись на наднаціональне об'єднання. Неофункціоналісти опинилися десь між двома полюсами. З одного боку, кінцевою метою оголошується формування наднаціонального політичного співтовариства з усіма властивими національній державі атрибутами – і в цьому неофункціоналізм зникає з «європеїзмом» федералістського спрямування; але, з іншого боку, для нього неприйнятні рекомендовані федералістами "насильницьке" усунення з політичної арени національної держави і заміна його федеративним

наднаціональним утворенням, бо збереження лояльності соціальних груп щодо національних центрів робить неможливим подібну операцію.

Неофункціоналістської теорії доводиться рахуватися з реальністю існування суверенних національних держав (Хаас пише, що локальні, тобто національно-державні, «центри сили», як і раніше визначають основні лінії сучасного розвитку).

2. «Батьки» європейської інтеграції.

Ефективна інтеграція (економічна, політична, культурна) неможлива без формування її правових засад і принципів, уніфікованої нормативно-правової бази. Тому інтеграційні процеси в соціальній сфері зумовлюють аналогічні процеси у сфері правовій.

Під правовою інтеграцією розуміється закономірний процес соціально-правового розвитку, який забезпечує завдяки застосуванню правових засобів і формуванню якісно однорідної правової основи поетапне об'єднання соціальних (політичних, економічних, правових, інформаційних) систем у єдину консолідовану соціальну систему вищого рівня, а також підтримання цілісності та єдності наявної соціальної системи. Специфіка правової інтеграції зумовлена використанням права як єдино можливого засобу для об'єднання соціальних систем.

Для того, щоб усвідомити суть міжнародного права, спершу треба дослідити питання інтеграції.

Вперше ідею інтеграції висловив, французький дипломат П'єр Дюбуа, радник Філіпа IV Красивого, який у своєму трактаті «Про повернення Святої Землі» (1306 р.) викладає ідею створити конфедеративну «Християнську Республіку» у Європі, яка зробила б хрестові походи успішними.

У 1463 р. король Богемії Іржі Под'єбрад, а в 1638 р. Дюк де Суллі, міністр фінансів французького короля Анрі IV, висловлюють подібні ідеї.

Просвітники й філософи Ж-Ж. Руссо та І. Кант були відомі своїми „федералістськими” поглядами (у 1795 р. Кант пропонував політичний союз, проголошував Європу спільних інтелектуальних вартостей). У тому ж XVIII ст. ідеї європейської консолідації висловлювали французький гуманіст Абат де Сен-П'єр та англійський філософ Джеремі Бентам. Основа стабільності – міждержавні інституції.

У XIX ст. фр. граф Анрі де Сен-Сімон – ідея європейської

конфедерації; імператор Наполеон – силове об'єднання Європи у формі імперії. Державний протекціонізм усе більше поступається місцем принципу вільної торгівлі.

У 1846 р. англійський економіст Річард Кобден пропагує ідею зони вільної торгівлі в Європі. Ідея федералізму заново втілюється в працях французів Віктора Гюго (у 1949 р. – термін Сполучені Штати Європи) та П'єра-Жозефа Прудона (1863), швейцарця Йоганна Каспара Блюнчлі (1878), німця Константина Франца (1878),.

У ХХ ст. особливо плідні на ідеї – міжвоєнні десятиліття, з'явилися ринкові концепції інтеграції: концепція графа Річард Ніколас Куденгофе-Калергі (народився в Японії, був громадянином Австрії, Чехословаччини, Франції) – створення митного союзу та Сполучених Штатів Європи у праці 1923 р. «Пан'європа»; француз Арістід Бріан обґрунтував ідею спільного ринку для Європи, яка була ним озвучена на форумі Ліги Націй у 1930 р.).

Ідеї посилення співробітництва між європейськими країнами висловлюють Конрад Аденауер (нім.), Леон Блюм (фр.), Жан Моне (фр.), Поль-Анрі Спаак (бел.), Альсід де Гаспері (іт.).

Промова В. Черчіля у Цюриху у вересні 1946 р. із пропозицією створення Сполучених Штатів Європи.

5 травня 1949 р. з ініціативи Бельгії, Франції, Голландії, Люксембургу, Великобританії, Італії та скандинавських країн утворено Раду Європи, першу європейську міжнародну організацію співробітництва.

Декларація Р. Шумана (МЗС Франції) від 9 травня 1950р. з пропозицією створення «наднаціональної спільноти» держав у Європі.

3. Визначення поняття «інтеграція» та її види. Місце правової інтеграції у процесі євроінтеграції.

Правова інтеграція – це складний процес зближення, гармонізації та уніфікації національних правових систем держав, спрямований на усунення протиріч між ними, підвищення цілісності та взаємодії. Вона є важливою складовою міжнародного співробітництва, сприяючи створенню спільних юридичних принципів та утворенню правової системи, єдиної для різних країн.

У Великому тлумачному словнику сучасної української мови зазначається, що «інтеграція – це об'єднання в ціле будь-яких окремих частин; об'єднання та координація дій різних частин цілісної системи; процес упорядкування, узгодження та об'єднання структур і функцій у цілому організмі».

Вперше термін «інтеграція» застосовано у 30-х рр. ХХ ст. Інтеграція (від лат. *integration* – відновлення, поновлення та *integer* – цілий) – напрямок процесу розвитку, пов'язаний з об'єднанням в єдине ціле раніше різних частин і елементів.

Інтеграційні процеси відбуваються як у межах вже створеної системи, що призводить до підвищення рівня її цілісності та організованості, так і під час виникнення нової системи з раніше не пов'язаних елементів. Окремі частини інтегрованого цілого можуть мати різний ступінь автономії. Під час інтеграції збільшується обсяг та інтенсивність взаємозв'язків між складовими її системи, зокрема, надбудовуються нові рівні управління. Результатом інтеграції є певний ступінь інтегрованості – стан упорядкованого функціонування частин цілого.

Теорії європейської інтеграції (федералізм, функціоналізм, неофункціоналізм, трансакціоналізм, інтергаверменталізм, реалізм, неореалізм, конструктивізм, інституціоналізм тощо) аналізували і пов'язували її виникнення виключно з економічними, соціальними і політичними чинниками

Інституційний підхід до євроінтеграції досліджує питання формування нової системи, її структуру, інтегративні властивості, елементи та їх взаємодію.

Ця система визначається як «Єдина Європа». За даного підходу посилюється значення права, його роль та вплив на процес євроінтеграції. Вчені аналізують нові аспекти інтеграції: особливості міждержавної взаємодії на формальному і неформальному рівнях, процедури прийняття рішень, результати інституціоналізації тощо. Отже, взаємодія правової, політичної та економічної систем стимулює розвиток інтеграції і визначає його напрямки.

Правова інтеграція – це «спільна діяльність держав, міжнародних організацій, спрямована на зближення національних правових систем на основі міжнародно-правових норм, їх інтернаціоналізації»

Правова інтеграція – це процес правової взаємодії, взаємного пристосування і зближення національних правових систем на основі міжнародних принципів, стандартів і методів правового регулювання.

При цьому наближення є першою стадією, а зближення – результатом правової інтеграції. Головним засобом правової інтеграції виступає гармонізація законодавства

В межах світового співтовариства сформовані і далі

формуються унікальні правові системи окремих держав, міждержавних об'єднань зі своїми базовими принципами, правовими концепціями і категоріями, системою джерел права, її внутрішньою структурою, особливостями правотворчого процесу і реалізації права. Внаслідок тісної та конструктивної взаємодії і розвитку інтеграційних процесів межі між основними типами правових систем світу стираються, стають менш очевидними і більш формальними.

Поширеною є тенденція зближення англосаксонського типу права з романо-германським, що демонструє глибокі взаємозв'язки світового правового регулювання: розвиток писаного права в англосаксонській правовій системі та активніше використання судової практики в романо-германській правовій системі. Це зумовлено поглибленням економічної інтеграції, яка переплітає правові системи держав, що беруть в ній участь. Відбувається взаємний обмін правовими ідеями, рішеннями, конструкціями

Правова інтеграція – складний і суперечливий процес. Вона дозволяє усунути істотні суперечності національних правових систем, полегшує взаємодію держав і водночас сприяє розвитку правових систем, підтримує їхню цілісність та єдність.

ЛЕКЦІЯ 2. СВІТОВА ГЛОБАЛІЗАЦІЯ

1. Поняття глобалізації. Причини формування глобалізаційних процесів у світі і Європі.

2. Види глобалізації.

3. «Плюси» і «мінуси» глобалізації.

1. Поняття глобалізації. Причини формування глобалізаційних процесів у світі і Європі

Глобалізація – це процес об'єднання безлічі країн для роботи над спільними цілями. В умовах подібної тенденції, можна сказати, що країни відсувають на задній план власну національну ідентичність і намагаються облаштувати світ як одне величезне поселення. По ідеї це повинно сприятливо позначитися на загальній політичній, культурній та економічній ситуації на планеті.

Основними наслідками цього процесу є розподіл праці, міграція у масштабах усєї планети капіталу, людських та виробничих ресурсів, стандартизація законодавства, економічних та технічних

процесів, а також зближення культур різних країн. Це об'єктивний процес, який носить системний характер, тобто охоплює всі сфери життя суспільства. В результаті глобалізації світ стає більш зв'язаним і взаємозалежним від його суб'єктів.

Глобалізація або «світова глобалізація» – це об'ємний термін, який описує процес або тенденцію до об'єднання безлічі країн в економічному, політичному і культурному плані.

Основне що хотілося б сказати про процес глобалізації, так це те, що дана тенденція до об'єднання не є якимось політичним або економічним інструментом придуманим людиною спеціально. По мірі розвитку технологій, зокрема транспортних комунікацій і засобів передачі інформації, глобалізація як явище, виникла сама по собі. Люди та товари стали переміщуватися досить швидко, що у свою чергу позначилося на активності бізнесу. У культурному плані на глобалізацію впливає міграція і засоби зв'язку.

Наприклад, інтернет і ТБ, здатні об'єднувати культури за допомогою популяризації музики, кіно та іншого контенту. Торкаючись політичної складової, можна помітити, що у зв'язку з більшою свободою переміщення та обміном інформацією, вплив централізованих органів влади знизився. Все більшу роль почали відігравати міжнародні організації типу: СОТ, ЮНЕСКО, ООН і НАТО.

Як вже стало зрозуміло з визначення, глобалізація – це процес, який зачіпає безліч аспектів людського життя. Проте дану тенденцію можна поділити на три основні складові:

Існують декілька головних показників, що визначають ступінь інтегрованості економік різних держав у глобальну економіку:

- співвідношення зовнішньоторговельного обігу і ВВП;
- прями іноземні інвестиції (ПІІ), які спрямовуються в економіку країни і з країни, та портфельні інвестиції;
- потік платежів роялті в країну та з країни, що пов'язані з переданням технології.

Причини формування глобалізаційних процесів:

- процес інтернаціоналізації, який приводить до поглиблення співробітництва між країнами та посилення їх взаємозалежності;
- науково-технічний прогрес: поява інформаційних технологій, які докорінно змінюють всю систему соціально-економічних відносин, переносять на якісно новий технічний рівень організаційно-економічні відносини, транспортні та комунікаційні зв'язки;

- загострення проблем, що є загальними для всіх людей і країн світу та важливими з погляду збереження та розвитку людської цивілізації.

Характерні ознаки глобалізації:

- взаємозалежність національних економік та їхнє взаємопроникнення, формування міжнародних виробничих комплексів поза національними кордонами;

- фінансова глобалізація – зростаюча фінансова єдність та взаємозалежність фінансово-економічних систем країн світу;

- послаблення можливостей національних держав щодо формування незалежної економічної політики;

- розширення масштабів обміну та інтенсифікація процесів руху товарів, капіталів, трудових ресурсів;

- створення інституцій міждержавного, міжнародного регулювання глобальних проблем;

- тяжіння світової економіки до єдиних стандартів, цінностей, принципів функціонування.

2. Види глобалізації

Сьогодні глобалізація є рушійною силою для подолання різних проблем, які існують у світі завдяки взаємодії, співпраці та наданні допомоги державам, які її потребують.

Виділяють наступні види глобалізації:

- економічна глобалізація;
- політична глобалізація;
- культурна глобалізація;
- правова глобалізація.

Економічна глобалізація є всесвітнім явищем, при якому економіка певної країни може істотно залежати від інших країн. Багато союзних країн постачають одна одній необхідні ресурси. Ці ресурси можуть охоплювати імпортні продукти, технології та навіть людську працю. Що у свою чергу сприяє розвитку економіки в цілому. Багато країн, що володіють багатими природними ресурсами, покладаються на цю торгівельну систему для продажу своїх унікальних місцевих продуктів, чим покращують своє економічне становище. Крім цього, існують багатонаціональні компанії, які ведуть свій бізнес практично у всіх країнах, чим змінюють різні аспекти їхньої культури. Наприклад, ресторани швидкого харчування, змінили звички харчування азіатських країн, які традиційно розглядали рис як основну страву.

Економічна глобалізація проявляється у поглибленні процесів обміту товарами і послугами, розширенні міжнародного руху капіталів, посиленні трудових міграційних процесів у межах світового господарства, зростанні ролі міжнародних науково-технічних зав'язків. Глобалізація на світовому рівні визначається економічними взаємозв'язками між країнами, що відбиваються на зустрічних потоках товарів, послуг, капіталу й ноу-хау, що постійно зростають. Основна риса процесу глобалізації полягає у формуванні глобально функціонуючого виробничого процесу, серцевиною якого є сформовані інтернаціоналізовані відтворювальні цикли – ядра, які виступають своєрідним локомотивом світового господарства.

Варіанти еволюції національної економіки в умовах глобалізації:

- рух до лідерів;
- поповнення гео економічної периферії;
- підтримка існуючого статус-кво та рівновіддаленість від головних полюсів сили в умовах формування глобальної системи.

Підкорюючись економічній доцільності, держави відкривають свої кордони і підпадають навалі іноземних валют, наркотиків, міжнародних терористів, потоків інформації, що надходять з інших країн. Все це неминуче знижує ефективність функціонування державного апарату і примушує шукати нові форми і способи розв'язання нагальних внутрішніх економічних і соціальних проблем. Звужуючи сферу діяльності національних урядів, економічна глобалізація послаблює підвалини державного суверенітету. Держава втрачає значення гаранта збереження демократичних засад суспільства. Починають діяти закони вільного ринку, а не національних парламентів.

Конкурентоспроможність національної економіки визначається на рівні окремих фірм, що виробляють товари і послуги, й представляють національну економіку на світових ринках, та регіональному рівні галузевих і міжгалузевих кластерів, у межах яких ці фірми функціонують. Підвищення конкурентоспроможності національної економіки як основної рушійної сили світового економічного розвитку є однією з ключових умов виходу з рецесії країн, які зазнали значних втрат внаслідок світової фінансово-економічної кризи. Суттєвою ознакою глобалізації економіки є розвиток процесів міжнародної економічної інтеграції, що проявляється в усуненні відмінностей між економічними суб'єктами –

представниками різних країн.

Розвиток процесів міжнародної економічної інтеграції зумовлений рядом факторів:

- нерівномірністю розподілу ресурсів між різними країнами, що впливає на їх економічний розвиток;
- закономірностями науково-технічного прогресу, які зумовлюють об'єднання зусиль багатьох країн;
- тенденціями демографічного розвитку, що посилюють відмінності між країнами у кількості та якості населення;
- різким скороченням відстаней завдяки розвитку транспортно-комунальних мереж;
- наявністю і необхідністю спільного розв'язання таких проблем, як екологічна, продовольча, сировинна, використання Світового океану та космосу.

Під впливом цих факторів здійснюється процес міжнародної економічної інтеграції, який відбувається у двох напрямках: транснаціоналізації економічної діяльності та її регіоналізації, утворення міждержавних інтеграційних угруповань. Обидва напрями формують глобальну інтеграцію як одна з найважливіших ознак процесу економічної глобалізації.

Політична глобалізація йде паралельно із соціальною глобалізацією, тобто процесом, за допомогою якого всі люди світу домагаються визнання однакових прав.

Переваги політичної глобалізації:

1. Вона дозволяє країнам співпрацювати в боротьбі із такими загальними проблемами, як бідність, глобальне потепління або недоїдання.

2. Дипломатичне вирішення конфліктів між країнами можна шукати через міжнародні організації.

3. Існують міжнародні органи, до яких громадяни можуть звертатися у разі порушення їх прав. Це може мати найбільше значення, наприклад, якщо уряд здійснює геноцид проти власного народу. Зіткнувшись із цими ситуаціями, ми маємо такі організації, як Міжамериканський суд з прав людини.

4. Потрапляючи під пильну увагу міжнародного співтовариства, ризик авторитаризму зменшиться. На цьому етапі згадаймо, що на виборчих процесах зазвичай працюють іноземні спостерігачі.

В теорії виділяють також мінуси політичної інтеграції.

Приймаючи міжнародні угоди, країни відмовляються від частини свого суверенітету. Іншими словами, уряд не має вільних рук застосовувати заходи, що суперечать раніше підписаним угодам.

Продовжуючи вищезазначене, втрата суверенітету може спричинити невдоволення певної частини населення. Це відбувається переважно в контексті економічної чи політичної кризи, і в підсумку може призвести до появи націоналістичних рухів.

Може трапитися так, що країни з більшою економічною та політичною владою досягають більшого впливу в міжнародних організаціях, нав'язуючи порядок денний та умови. Однак передбачається, що всі країни, що належать до наднаціонального утворення, повинні мати представництво в ньому, розраховуючи, теоретично, голосом і голосом.

Для сучасних світових процесів властивим є таке явище, як *культурна глобалізація*, що характеризується зближенням культури між різними країнами та зростанням міжнародного спілкування. Це веде до того, що популярні міжнародні культурні явища можуть поглинати національні або перетворювати їх на інтернаціональні. Багато дослідників розцінюють це як втрату національних цінностей і виступають за відродження національної культури.

Культурна глобалізація – це швидкий рух ідей, поглядів і цінностей, незважаючи на національні кордони. Попри те, що дану тенденцію часто розглядають як сучасну концепцію, процеси культурної глобалізації можна споглядати протягом значної частини історії. Навіть в ті часи, коли більшість общин мали тенденцію існувати у відносній ізоляції, міжнародна торгівля і розвідка часто приводили до процесу трансформації обміну ідеями. Наприклад, експедиції ранніх європейських дослідників привели до взаємодії з країнами Азії, Африки, Північної та Південної Америки. Наприклад, в результаті таких культурних обмінів до нас була завезена картопля.

Термін «культурна глобалізація» з'явився в кінці 80-х рр. у зв'язку з процесами зближення націй та розширенням культурних контактів народів. Це поняття можна визначити як прискорення інтеграції націй у світову систему у зв'язку з розширенням сучасних транспортних засобів та економічних зв'язків, формуванням транснаціональних корпорацій та світового ринку, впливом засобів масової інформації.

20 століття з його стрімкими технологічними проривами значно прискорило процес глобалізації. Інтернет, телефони, радіо,

повітряні подорожі і телевізійні ЗМІ поширюють інформацію по всьому світу з величезною ефективністю. Швидкість обміну інформацією, зробив світ в деякому сенсі не таким вже й великим. Наприклад, за кілька хвилин після великих політичних потрясінь в одній країні, фінансові трейдери всього світу можуть проаналізувати ситуацію і почати скуповувати або продавати акції, що в свою чергу може викликати паніку у деяких верств населення. Раніше, перш ніж глобалізація досягла свого нинішнього рівня, такі результати, як правило, були б більш обмеженими за охопленням і відбувалися б повільніше.

Глобалізація найчастіше пов'язується з негативним впливом на культуру. Разом з тим, глобалізація дає можливість різноманітним культурам стати більш відомими, вийти за межі етнічної або національної обмеженості.

Таким чином втілюється принцип плюралізму культур. Завдяки інформаційним технологіям звеличується об'єм інформації, яку отримує індивід, що веде до розширення світогляду, знань про інші культури. Віртуальні музеї, картинні галереї, сховища найвизначніших бібліотек, доступ до яких можливий через мережу Інтернет, дають можливість ознайомлюватися з великими витворами мистецтва незалежно від місця їх знаходження.

Визначальну роль у виробленні сучасної культурної політики відіграє ЮНЕСКО - Організація Об'єднаних Націй з питань освіти та культури. На Всесвітній конференції з політики в галузі культури, яку ЮНЕСКО провела у Мексичі 26 липня - 6 серпня 1982 р., була прийнята Декларація Мехіко з політики в галузі культури, яка сформулювала основні принципи сучасної культурної політики.

Одним з основоположних принципів культурної політики є принцип єдності і різноманіття культури. Цей принцип означає, що світова культура являє собою результат культурної творчості всіх народів. Культура кожного народу є частиною світової культури.

З цього випливає декілька висновків. По-перше, відмова від розподілу культур на «вищі» та «нижчі». Декларація Мехіко стверджує: «Необхідно визнати рівність у цінності всіх культур і право кожного народу і кожного культурного співтовариства утверджувати, зберігати свою культурну самобутність і забезпечувати її повагу». По-друге, збереження культури - це обов'язок не тільки народу, що її створив, але й усього міжнародного співтовариства, оскільки творіння культури цього народу є частиною світової

культури.

Декларація Мехіко проголошує: «Міжнародне співтовариство вважає своїм обов'язком зберігати і захищати культурну спадщину кожного народу». Виходячи з цього положення, ЮНЕСКО розробила і здійснює програму охорони пам'ятників світової культури. По-третє, збереження й утвердження культури кожного народу не означає культурної самоізоляції. «Культурна самобутність народів оновлюється і збагачується внаслідок контактів з традиціями і цінностями інших народів.

Культура – це діалог, обмін думками і досвідом, осягнення цінностей і традицій інших; в ізоляції вона в'яне і гине», – говориться в документі.

Глобалізація найчастіше пов'язується з негативним впливом на культуру. Разом з тим, глобалізація дає можливість різноманітним культурам стати більш відомими, вийти за межі етнічної або національної обмеженості.

Таким чином втілюється принцип плюралізму культур. Завдяки інформаційним технологіям звеличується об'єм інформації, яку отримує індивід, що веде до розширення світогляду, знань про інші культури. Віртуальні музеї, картинні галереї, сховища найвизначніших бібліотек, доступ до яких можливий через мережу Інтернет, дають можливість ознайомлюватися з великими витворами мистецтва незалежно від місця їх знаходження.

Наступний принцип культурної політики - це принцип культурного виміру розвитку людства. Суть цього принципу полягає в тому, що будь-які програми розвитку людського суспільства – економічні, соціальні, політичні, науково-технічні – повинні включати в себе як складову частину і як критерій необхідності подібних програм культурний аспект. Не можна забувати, що людина - це початок і кінцева мета розвитку. Мета розвитку – не зростання виробництва, прибутків і споживання самих по собі, а їх вплив на можливості вдосконалення особистості, на більш повне задоволення її духовних запитів.

До найважливіших принципів культурної політики, проголошених у Декларації Мехіко, належить принцип культурної демократії. В його основі лежить розуміння того, що культура створюється суспільством і тому належить всьому суспільству; створення культури і користування її благами не повинні бути привілеєм еліти. Культурна демократія несумісна з дискримінацією, зі

спробами обмежити участь людей у створенні, поширенні і користуванні культурою на основі їх соціального становища і походження, статі, мови, національності, релігійних переконань, приналежності до етнічних груп. Культурна демократія передбачає географічну і адміністративну децентралізацію культурного життя, більш рівномірний розподіл культурних центрів по території країни, наближення їх до потреб населення конкретних регіонів.

Міжнародна культурна співпраця як принцип культурної політики повинна сприяти взаєморозумінню народів, створенню у їх відносинах атмосфери поваги, довір'я, діалогу і миру. Міжнародна культурна співпраця має базуватися на відмові від спроб встановлення будь-яких форм нерівності, підкорення або заміни однієї культури іншою, на рівновазі в культурних обмінах. У Декларації Мехіко також була приділена особлива увага проблемам взаємовідносин культури з сучасними засобами масової інформації і комунікації, а також з індустрією культури, продукцією якої є масова культура (популярна музика, кіно, мода тощо). Сучасні засоби масової комунікації формують образ світу, в якому ми живемо. І цей образ може бути як правдивим, так і помилковим, значною мірою це визначається тим, хто створює інформаційний образ і звідки виходять інформаційні потоки.

Складною проблемою сучасної світової культури є індустрія культури та її продукція - масова культура. Навіть незалежно від наших оцінок естетичних та моральних цінностей, які пропагуються масовою культурою, абсолютно очевидним є її уніфікуючий вплив на свідомість та смаки людей, розмивання національних культурних традицій, дуже агресивна поведінка в інформаційному просторі, в якому нею завойована величезна частина, абсолютно несумісна з тим змістом, який вона несе.

Правова глобалізація – це процес формування єдиного світового правового простору, що супроводжується уніфікацією законодавства, зростанням впливу міжнародного права над національним та синергією правотворчості. Вона проявляється через рецепцію міжнародних норм, активізацію міжнародної співпраці та стандартизацію правових систем, зменшуючи роль держав як єдиних правотворців.

Досить часто з поняттям «правова система» вживається термін «правова сім'я». Традиційно термін «правова сім'я» використовується в юридичній науці для позначення групи правових систем, що мають схожі ознаки та дають підстави говорити про відносну єдність таких

правових систем. Зазвичай правові системи, що входять до однієї правової сім'ї об'єднані спільністю структури права, джерел права, правосвідомості, правозастосування, підходами до розуміння категорій та понять юридичної науки, а також передумовами їхнього формування (історичними, географічними, культурними, тощо).

основні типи правових сімей, які продовжують існувати та розвиватися і сьогодні:

- романо-германська правова сім'я, яку також називають у компаративістиці сім'єю континентального або цивільного права;

- англо-американська правова сім'я, яка також має декілька синонімічних назв, зокрема, англосаксонська правова сім'я чи сім'я загального права;

- релігійна правова сім'я, яка заснована на основі відповідного релігійного вчення, а релігійні норми є основою для регулювання суспільних відносин;

- традиційна правова сім'я, яка охоплює декілька особливостей, що її створюють (філософські вчення та ідеї, звичаї та традиції).

Усі без винятку правові сім'ї, які існують у сучасному світі піддалися впливу глобалізації через інтеграцію свої правових систем, уніфікацію правових норм та гармонізацію законодавства. Безумовно, що деякі правові сім'ї зазнали більшого впливу, оскільки мають за мету розвиток правових систем, а деякі намагаються зберегти свою ідентичність. Перш за все, такий вплив зумовлений виконанням глобальних завдань, які зачіпають життєві інтереси всіх народів світу, характеризуються динамізмом і вимагають для свого розв'язання колективних зусиль світової громадськості. До таких проблем віднесемо – війни, екологію, безпеку, пандемії – від вирішення яких залежить подальший прогрес людства і збереження цивілізації.

Для вирішення таких проблем: створюються міжнародні організації, які об'єднують декілька або безліч держав; укладаються міжнародні договори, учасниками яких також є держави, які представляють різні правові сім'ї; враховується досвід держав, які частково або повністю вирішили ті чи інші проблеми, які були на шляху їхнього розвитку.

Зближення і взаємодія правових систем сучасності є глобальним явищем, яке характерне для розвитку права у XXI столітті та характеризується закономірним характером. Основними способами зближення правових систем є гармонізація законодавства і уніфікація

норм права. Під час цих процесів важливе місце посідає імплементація норм міжнародного права в національне законодавство держав. Не менш важливим способом є надання міжнародної правової допомоги. Усі ці дії сприяють розвитку правових відносин між державами.

3. «Плюси» і «мінуси» глобалізації

Як і будь-яка ідея або тенденція що розвивається, світова глобалізація має у своєму арсеналі великий набір як позитивних, так і негативних аспектів. Відповідно, як у прихильників (глобалістів), так і у противників (антиглобалістів) даної концепції, є свої аргументи з цього приводу. Ми ж розглянемо тільки самі очевидні плюси і мінуси глобалізації.

Плюси глобалізації.

Глобалізація спонукає конкуренцію і забезпечує більшу доступність продуктів та послуг для споживачів. Ще однією з переваг глобалізації є те, що вона допомагає забезпечити економічну стабільність в країнах з низьким економічним статусом.

Здоровий рівень конкуренції знижує ціни для споживачів і допомагає підтримувати високий рівень виробництва. Це може бути загрозливим аспектом для промисловості, тому що потрібно постійно підтримувати високий рівень виробництва і робити споживачів щасливими, що у свою чергу є плюсом для покупців. Ще однією з переваг глобалізації є більш висока доступність продуктів і послуг, оскільки на глобальному ринку більше підприємств, що пропонують продукти та послуги для споживачів. Це означає, що у споживачів більше вибору, коли мова заходить про їх покупки.

Економічна стабільність є однією з найважливіших переваг глобалізації. Бідніші країни можуть продавати товари та послуги тим, у кого більше грошей, що створює економічну вигоду. З точки зору світової економіки, це є незаперечним благом, оскільки менше країн залишаються у злиднях. Країни, які торгують між собою, зацікавлені в добробуті одна одної, що також допомагає зберегти політичний клімат більш стабільним. Менш імовірно, що країна буде вести війну з іншого, якщо вона залежить від важливих товарів або послуг цієї країни.

Можливість вільно торгувати дозволяє забезпечити оптимальний рівень видобутку ресурсів. Це пов'язано з тим, що країни можуть виробляти товари і послуги в тих районах, де вони найбільш ефективні.

До плюсів культурної та політичної глобалізації можна

віднести потепління в міжнародних відносинах. Коли культури вільно перетікають з однієї в іншу стає все менше розбіжностей. Політичні рішення приймаються шляхом міжнародних перемовин, де обговорюються всі можливі варіанти мирного співіснування.

Критики культурної глобалізації часто виступають проти її руйнівного впливу на національну ідентичність. Вони попереджають, що унікальні культурні об'єкти можуть зникнути, а мови, якими розмовляють невеликі групи населення, можуть здобути підвищений ризик до зникнення.

В економічному плані, теж існує ряд проблем пов'язаних з глобалізацією. В першу чергу, це впливає на виробництва, які не здатні конкурувати в вільній ринковій системі. У слідстві закриття подібних виробництв, виникає безробіття і людям досить часто доводиться навчатися новим професіям і міняти роботи.

До негативних наслідків глобалізації належать:

- посилення нерівномірності розвитку країн світу;
- нав'язування сильними країнами своєї волі, нераціональної структури господарства, політичної та економічної незалежності.

В умовах глобалізації домінуюча цивілізація отримує проблеми:

- зростає соціальне розшарування, поділ на високопрофесійних фахівців та низько кваліфікованих виконавців;
- посилюється роль елітарності;
- відносно послаблюється роль демократичних інститутів;
- зростає відчуження окремих осіб від сприйняття дійсності, її віртуалізація;
- знижується моральний рівень в суспільстві;
- зростає злочинність;
- збільшується інформаційний шум.

Класифікація глобальних проблем та шляхи їх вирішення:

Зміст економічної глобалізації зводиться до тих процесів, що відбуваються в сучасних умовах у світовій економіці і ведуть до швидкого інтегрування світу в єдиний економічний простір, у результаті розширення міжнародної торгівлі, інтернаціоналізації виробництва та фінансових ринків, а також інтернаціоналізації товарної культури, поширенню якої сприяє об'єднана в єдину мережу глобальна телекомунікаційна система.

Головними рушійними силами цих процесів є технологічний прогрес, розвиток міжнародної інфраструктури, революційні зміни в

інформаційній технології та лібералізація торгівлі і міжнародних зав'язків. Глобалізація пов'язана з колосальним накопиченням капіталу окремими компаніями та країнами, що супроводжуються переростанням останнього в транснаціональний капітал та його домінуванням над економіками багатьох країн і їх політичними можливостями. Впливає на ці процеси і створення світовою матеріальною культурою деяких нових технологій, продуктів споживання та послуг, що стають глобально затребуваними. До них можна віднести Інтернет-технології та послуги, космічні технології, мобільний зв'язок, швидкісний транспорт, деякі медичні препарати, харчові продукти тощо.

Класифікація глобальних проблем така:

1. *Політичні проблеми* (недопущення світової ядерної війни і забезпечення стабільного миру, роззброєння, військові та регіональні конфлікти);

2. *Соціально-економічні проблеми* (стабільність розвитку світового співтовариства, ліквідація відсталості країн, що розвиваються, проблема розвитку людини, злочинність, стихійні лиха, біженці, безробіття, проблема бідності та ін.);

3. *Наукові проблеми* (освоєння космічного простору, довгострокове прогнозування тощо).

4. *Демографічні проблеми*. Найпоширенішою причиною загострення глобальних проблем є інтенсивне зростання народонаселення планети, так званий демографічний бум, який супроводжується нерівномірністю зростання чисельності населення в різних країнах та регіонах, причому найвищий приріст населення спостерігається в країнах з низьким рівнем розвитку продуктивних сил.

5. *Екологічні проблеми* (необхідність ефективної і комплексної охорони навколишнього середовища, енергетична, сировинна, продовольча, кліматична, боротьба з хворобами, проблеми Світового океану тощо);

Важливою складовою глобальних проблем є екологічні, спричинені варварським ставленням людини до природи: масова вирубка лісів, знищення річок, забруднення прісної води. Щорічно у світі знищується 15 млн. га лісів, на одне посаджене дерево припадає 10 вирубаних.

Шляхи розв'язання екологічної проблеми:

1) швидкий розвиток і використання таких основних видів

самовідновлюваної енергії, як сонячна, енергія вітру, океанічна інше;

2) структурні зміни у використанні існуючих невідновлюваних видів енергії, а саме: збільшення частки вугілля в енергобалансі при зменшенні частки нафти та газу, оскільки запаси останніх на планеті значно менші, а їхня цінність для хімічної промисловості набагато більша;

3) необхідність створення екологічно чистої вугільної енергетики, яка б працювала без шкідливих викидів газу;

4) розробка всіма країнами конкретних заходів із дотримання екологічних стандартів – чистоти повітря, водних басейнів, раціонального споживання енергії, підвищення ефективності своїх енергетичних систем;

5) вивчення запасів усіх ресурсів із використанням найновіших досягнень НТР. Як відомо, планета розвідана лиш на глибину – до 5 км. Тому важливо відкрити нові ресурси на більшій глибині Землі та на дні Світового океану;

6) пошук ефективних методів управління процесом зростання народонаселення з метою його стабілізації на рівні 10 млрд. осіб на початок ХХІ ст.;

7) призупинення вирубки лісів, особливо тропічних, забезпечення їх раціонального використання;

8) комплексна розробка законодавства про охорону навколишнього середовища, у тому числі про відходи.

ЛЕКЦІЯ 3. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО: ПОНЯТТЯ І СИСТЕМА

1. Поняття міжнародного права.

2. Предмет, об'єкт і метод міжнародного права.

3. Система і функції сучасного міжнародного права.

4. Міжнародне публічне право і міжнародне приватне право.

1. Поняття міжнародного права

У 1945 р на конференції в Сан-Франциско (США) 50 держав підписали найважливіший міжнародний договір – Статут Організації Об'єднаних Націй (ООН), який поклав початок сучасному міжнародному праву.

Термін "міжнародне право" вперше в науковий обіг був уведений І. Бентамом у 1780 р. Майже через півстоліття цей термін

замінив застарілу термінологію "lavo of nations" (англ.), або "droit de gens" (франц.), котра бере свій початок у концепції "jus gentium" («право народів» – лат.) з римського права. Якщо раніше й існувала певна суперечність між термінами «міжнародне право» та «право народів», то тепер це питання не викликає жодних дискусій. Більшість науковців у своїх публікаціях застосовують саме термін «міжнародне право». Ним послуговуються також майже всі владні органи, які у своїй діяльності реалізують це право. Термін «міжнародне право» є широко визнаним у правовій, дипломатичній, зовнішньополітичній практиці держав

За своїм змістом міжнародне право виражає існуюче протиріччя між прагненнями міжнародного співтовариства загалом і бажанням окремих держав зміцнити свій суверенітет. Таким чином, головною метою та завданням міжнародного права є урегулювання необхідної взаємозалежності держав без порушення їх незалежності. Саме тому міжнародне право виступає необхідною юридичною гарантією для забезпечення рівноваги між цими двома тенденціями, котрі містять у собі певне протиріччя.

Міжнародне право також часто називають «міжнародним публічним правом», відмежовуючи його таким чином від міжнародного приватного права. Між міжнародним приватним та публічним правом існує певний взаємозв'язок, зумовлений тим, що їхнім предметом є правовідносини, які виходять за межі юрисдикції однієї держави. В той же час, міжнародне публічне і приватне право являють собою абсолютно різні правові явища. Міжнародне публічне право регулює публічно-правові відносини між суверенними державами, їх об'єднаннями та утвореними ними міжнародними організаціями. При цьому міжнародне публічне право як система норм існує незалежно від національного права, тобто паралельно з ним. Норми міжнародного публічного права не можуть бути прийняті однією окремо взятою державою, вони завжди виражають погоджену волю декількох держав. Міжнародне ж приватне право регулює приватноправові відносини транскордонного характеру, тобто такі, чия структура ускладнена одним або кількома іноземними елементами (такими елементами можуть виступати іноземний суб'єкт, об'єкт, що знаходиться за кордоном, юридичний факт, який мав місце поза межами держави). Норми міжнародного приватного права складають частину національної системи права і видаються державою

самостійно, погодження змісту цих норм з іншими державами не є вимагається.

Теорія права виділяє на сучасному етапі загальнопланетарні тенденції розвитку і стану міжнародного права. Насамперед це постійне зростання ролі і значення міжнародного права в житті цивілізації, взагалі один з реальних способів виживання і існування людства як біологічного виду і неповторною соціальною організацією.

Міжнародне право можна розуміти як *систему договірних та звичаєвих норм, які регулюють взаємовідносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права, визначають взаємні права та обов'язки, виражають їх узгоджену волю і направлені на врегулювання міжнародних відносин з метою розвитку міжнародного співробітництва та забезпечення міжнародного миру і безпеки.*

Характерні особливості міжнародного права, як особливої системи права:

1) міжнародне публічне право діє в системі міжнародних (міждержавних) відносин;

2) міжнародне публічне право – це самостійна правова система, норми якої ґрунтуються на звичаєвому праві, а також створюються шляхом узгодження позицій суб'єктів міжнародного права (договірним шляхом) у правотворчому процесі та при підписанні суб'єктами міжнародного права відповідних міжнародних угод;

3) міжнародні угоди реалізуються як у міждержавному спілкуванні, так і після їх ратифікації у внутрішньодержавній сфері, тобто беруть участь і в правозастосовчому процесі;

4) особливий спосіб створення норм: у міжнародному праві норми створюються самими суб'єктами міжнародного права – державами, у внутрішньодержавному праві – законодавчими, виконавчими, а в деяких правових системах – і судовими органами;

5) особливий предмет – це відносини тільки між суб'єктами міжнародного права; у внутрішньодержавному праві – відносини між суб'єктами національної системи права, які перебувають у межах юрисдикції конкретної держави;

6) особливі джерела права: в міжнародному праві – міжнародний договір, міжнародний звичай, рішення міжнародних міждержавних організацій і деякі інші (докладніше розглянемо в другому питанні)

7) особливий порядок застосування примусу для дотримання норм міжнародного права, а саме примус здійснюється самими суб'єктами на індивідуальній чи колективній основі, на основі діючих приписів і норм у межах, зазначених чинними міжнародними договорами і звичаями, а у внутрішньодержавному праві примус здійснюється тільки державними органами в межах повноважень, окреслених національним правом.

2. Об'єкт, предмет і метод міжнародного права

Для розуміння суті міжнародного публічного права дуже важливим є питання про його *об'єкт*. Не слід плутати це поняття а об'єктом права і правовідносин, що належать до внутрішньої компетенції держави. Для міжнародного права мають значення лише ті явища, з приводу яких суверенними державами та іншими суб'єктами встановлюються міжнародні відносини.

Об'єктом міжнародного права є все те, з приводу чого суб'єкти міжнародного права вступають у правовідносини на основі принципів і норм міжнародного права.

Об'єктом міжнародного права є все те, з приводу чого суб'єкти міжнародного права вступають у правовідносини на основі принципів і норм міжнародного права.

Таким об'єктом можуть бути:

- матеріальні блага;
- нематеріальні блага;
- дія;
- утримання від дії.

При цьому під матеріальними і нематеріальними благами, невіддільними від них інтересами держав маються на увазі, наприклад, загальний мир і безпека народів, взаємовигідне економічне та інше співробітництво, культурний розвиток народів. Цей перелік не є вичерпним.

Предмет регулювання міжнародного права, так само як і права внутрішнього, становить певний комплекс суспільних відносин. Ці відносини складаються між суб'єктами міжнародного права: державами, міжнародними організаціями та деякими іншими. Головною рисою міжнародних правовідносин є те, що вони за своїм характером і змістом виходять за межі компетенції та юрисдикції окремої держави. Такі відносини стають об'єктом спільної компетенції і юрисдикції кількох держав або міжнародної спільноти в цілому.

Предмет міжнародного права складають такі основні групи

суспільних відносин:

1) правовідносини, що виникають з приводу загальнолюдських цінностей та інтересів, які невіддільні від співробітництва всіх держав і потребують узгоджених рішень. Це стосується, зокрема, міжнародної безпеки, глобальних екологічних проблем, правового режиму космічного простору;

2) правовідносини, що хоча і не складають загальнолюдського інтересу, але можуть бути вирішені лише на основі спільних зусиль двох або кількох держав (наприклад, визначення державних кордонів, встановлення дипломатичних стосунків);

3) правовідносини, які, для забезпечення їх більш ефективної реалізації, повністю чи частково переводяться із сфери виключної внутрішньої компетенції держав до компетенції міжнародної. Так, права людини як вища та універсальна цінність не відносяться сучасним міжнародним правом до виняткової компетенції держави. Якщо держава порушує визнані міжнародною спільнотою права для неї це має негативні наслідки, наприклад, виключення з міжнародної організації, економічна блокада тощо.

Статутом Організації Об'єднаних Націй (ст. 1) закріплено основні цілі міжнародного співробітництва держав на сучасному етапі, а саме:

1. Підтримувати міжнародний мир і безпеку і з цією метою вживати ефективних колективних заходів для запобігання загрози миру та усунення її, а також для придушення актів агресії або інших порушень миру і реалізовувати мирні засоби згідно з принципами справедливості й міжнародного права улагодження чи розв'язання міжнародних спорів або ситуацій, які можуть призвести до порушення миру.

2. Розвивати дружні відносини між націями на основі поваги принципу рівноправності і самовизначення народів, а також вживати інших відповідних заходів для зміцнення загального миру.

3. Здійснювати міжнародне співробітництво в розв'язанні міжнародних проблем економічного, соціального, культурного й гуманітарного характеру і в заохоченні та розвитку поваги до прав людини й основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови, релігії тощо.

Таким чином, предметом міжнародно-правового регулювання є такі відносини:

- міжнародні економічні відносини;

- міжнародні культурні відносини;
- міжнародні політичні відносини;
- міжнародні соціальні відносини тощо.

Відносини міжнародного права – це відносини політичні, відносини суверенів. Публічне регулює відносини лише між державами та іншими суб'єктами міжнародного права. Основними суб'єктами міжнародного приватного права є фізичні та юридичні особи різної державної належності. Це право регулює цивільно-правові відносини, ускладнені іноземним елементом. Приватне регулює цивільно-правові, трудові й інші відносини держав, а також фізичних і юридичних осіб різних держав і в силу цього носить міжнародний характер.

Міжнародні відносини, врегульовані нормами міжнародного права, являють собою міжнародні правовідносини, що включають такі види:

- відносини між державами – двосторонні та багатосторонні, тобто такі, що охоплюють міжнародне співтовариство в цілому;
- відносини між державами та міжнародними міжурядовими організаціями;
- відносини між державами та державоподібними утвореннями;
- відносини поміж міжнародними міжурядовими організаціями;
- відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права і т.д.

Міжнародне право характеризується наявністю особливого *методу*. Застосування до міжнародного права класифікації методів правового регулювання за аналогією з національним правом (зокрема, виділення методів зобов'язання, заборон та дозволу) було б необґрунтованим, оскільки національне право виражає суверенну волю держави, обов'язкову для усіх підпорядкованих осіб, тоді як міжнародне право виражає взаємну погоджену волю рівноправних учасників (держав та міжнародних організацій). В цілому міжнародне право використовує погоджувальний метод правового регулювання. Специфіка методу міжнародного права полягає, перш за все, у порядку утворення міжнародно-правових норм, які не можуть виникнути інакше, ніж в результаті погодження волі суб'єктів міжнародних правовідносин. Крім того, у міжнародному праві відсутній механізм примусу, а міжнародно-правові норми мають виконуватися державами та міжнародними організаціями добровільно.

3. Система і функції сучасного міжнародного права

Система міжнародного права – це внутрішньо єдина, цілісна сукупність взаємопов'язаних галузей міжнародного права, що мають свої принципи і поділяються на підгалузі, інститути і норми.

Система міжнародного права – це його *структура*, що складається з міжнародно-правових норм, об'єднаних в інститути, підгалузі і галузі. Таким чином, найбільш дрібним елементом системи міжнародного права є норма міжнародного права.

Галузь міжнародного права – це сукупність міжнародно-правових норм, що регулюють відносини між суб'єктами міжнародного права в одній будь-якої широкої області їх міжнародного співробітництва:

- право міжнародних договорів,
- міжнародне морське право,
- міжнародне космічне право,
- міжнародне повітряне право,
- міжнародне екологічне право,
- міжнародне економічне право,
- міжнародне гуманітарне право,
- міжнародне дипломатичне право,
- міжнародне консульське право та ін.

Підгалузь міжнародного права - це об'єднання декількох інститутів галузі міжнародного права. *Інститут міжнародного права* – це комплекс міжнародно-правових норм, що регулює відносини суб'єктів міжнародного права в певній специфічній області.

Сучасні міжнародні відносини склалися на основі схожої правосвідомості народів, без якої не може бути ні міжнародного договору, ні міжнародного звичаю. На цій основі в результаті міжнародного спілкування державами (та іншими суб'єктами міжнародного права) створюються шляхом погодження їхніх міжнародно-правових позицій з урахуванням балансу інтересів при підписанні договорів між собою юридичні норми, які у сукупності із звичаєвими нормами регулюють певні відносини і разом становлять сучасне міжнародне право як особливу систему права.

Характерними рисами міжнародного права як особливої системи права можна вважати наступні:

По-перше, додержання норм міжнародного права після їх створення забезпечується за потреби державним примусом, здійснюваним безпосередньо або опосередковано. Це правомірно,

оскільки договірний процес між суб'єктами міжнародного права закріплює взаємні права та обов'язки.

По-друге, міжнародне право слугує своєрідним масштабом можливої і належної поведінки держав у міжнародних відносинах. У свою чергу в національному праві кожної держави, у тому числі й України, є норми, які регулюють діяльність державних органів у міжнародних відносинах. Наприклад Закон України «Про міжнародні договори України» 2004 р. регламентує повноваження і порядок підготовки, підписання Україною міжнародних договорів, порядок їх ратифікації й виконання і т. ін.

По-третє, для міжнародного права як особливої системи права характерним є те, що воно має свій специфічний предмет регулювання. Як зазначалося, таким предметом регулювання для міжнародного права є відносини між суб'єктами міжнародного права.

По-четверте, суб'єктами міжнародного права, на відміну від внутрішньодержавного права, є головним чином суверенні держави, міжнародні організації, державоподібні утворення тощо.

По-п'яте, для міжнародного права характерний свій, лише йому притаманний, спосіб творення норм. Його основою є узгодження між собою позицій суб'єктів міжнародного права, що дає змогу досягати угод і створювати норми міжнародного права. Процес узгодження позицій держав є основою демократичної спрямованості міжнародно-правових норм, які іноді можуть відрізнятися від соціальної сутності цих держав.

Зазначеними характерними рисами міжнародне право докорінно відрізняється від національних систем права тих чи інших держав. Це підтверджується при здійсненні порівняльного аналізу національного і міжнародного права. Основні відмінності їх стосуються способу утворення норм, суб'єктів права, предмету регулювання, соціальної сутності і способів функціонування права тощо.

Функції міжнародного права - це основні напрями його впливу на відносини, які виступають предметом міжнародно-правового регулювання.

Сучасне міжнародне право виконує такі основні юридичні функції:

- координаційна;
- охоронна;
- забезпечувальна.

Крім юридичних, міжнародне право виконує також і соціально-політичні функції, зокрема, інтегруючу, стабілізуючу, інформаційну, ідеологічну, виховну тощо.

4. Міжнародне публічне право і міжнародне приватне право

Міжнародне приватне право та міжнародне публічне право – галузі права, які регулюють різні аспекти відносин між державами та іншими суб'єктами. Їхня взаємодія – багатогранний процес, який багатогранно відображає різні аспекти відносин між державами і прямо впливає як на відносини між суб'єктами права, так і на міжнародну політику.

Між міжнародним публічним і міжнародним приватним правом існує тісний взаємозв'язок, який проявляється в тому, що вони регулюють міжнародні відносини. Норми міжнародного приватного права не повинні суперечити основним принципам міжнародного права. Крім того, вони мають спільну мету - забезпечення мирного співіснування та розвитку міжнародного співробітництва держав.

Розмежувати міжнародне публічне та міжнародне приватне право можна за різними підставами:

- за об'єктом: міжнародне право регулює міждержавні відносини, міжнародне приватне право – цивільно-правові (цивільні, сімейні, трудові тощо) відносини, ускладнені іноземним елементом;

- за суб'єктами: суб'єктами міжнародного публічного права є держави, нації й народи, що борються за національне визволення, міжнародні організації та державоподібні утворення; основними суб'єктами міжнародного приватного права - фізичні та юридичні особи;

- за джерелами: основними джерелами міжнародного публічного права є міжнародний договір, міжнародний звичай тощо; коло джерел міжнародного приватного права є значно ширшим - це національне законодавство, міжнародні договори, торгові звичаї, судова й арбітражна практика тощо;

- за методом правового регулювання: в міжнародному публічному праві діє метод узгодження воль держав, у міжнародному приватному праві – матеріально-правовий та колізійний методи;

- за характером відповідальності: в міжнародному публічному праві настає міжнародно-правова відповідальність (матеріальна, політична і індивідуальна кримінальна), а в міжнародному приватному праві - цивільно-правова;

- за сферою дії: в міжнародному публічному праві її можна визначити як глобальну (охоплює всі держави й інші суб'єкти міжнародного права), а міжнародне приватне право має національні межі (в кожній державі існують свої особливості застосування відповідних норм права).

Взаємодія міжнародного приватного права та публічного права визначає норми та принципи, які регулюють відносини між державами, включаючи правові аспекти дипломатичних, економічних, соціальних та культурних зв'язків. Конфлікти між МПП та ПМП можуть виникати, коли норми цих двох галузей права потребують повідомлення одна одній. Наприклад, якщо одна норма забезпечує суверенність держави для регулювання своїх внутрішніх справ, а інша (міжнародна) – встановлює обов'язкові правила для вирішення спорів між приватними суб'єктами, які мають зовнішні елементи.

Норми міжнародного приватного права та міжнародного публічного права можуть бути взаємозалежними. Зокрема, норма міжнародного публічного права може створювати умови для розвитку норм міжнародного приватного права. Найбільш поширеним видом взаємодії між міжнародним приватним правом та міжнародним публічним правом є конфлікт норм. Конфлікт норм виникає тоді, коли норми двох галузей права регулюють одну й ту саму ситуацію, але визначають різні права та обов'язки. Розв'язання конфлікту норм є складним завданням. У міжнародному праві немає єдиного правила, яке визначало б, яка норма має пріоритет у разі конфлікту. У кожному конкретному випадку необхідно враховувати всі обставини справи, зокрема, природу норм, які вступають у конфлікт, їх мету та значення. У деяких випадках конфлікт норм може бути вирішений шляхом прямого застосування міжнародної норми. Наприклад, норма міжнародного публічного права може прямо забороняти застосування норми міжнародного приватного права.

ЛЕКЦІЯ 4. НОРМИ, ПРИНЦИПИ ТА ДЖЕРЕЛА МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

1. *Загальна характеристика та класифікація норм міжнародного права.*
2. *Поняття та особливості принципів міжнародного права.*
3. *Джерела міжнародного права.*
4. *Кодифікація та імплементація норм міжнародного права.*

1. Загальна характеристика та класифікація норм міжнародного права

Норма міжнародного права повинна відповідати трьом основним вимогам: регулювати відносини між суб'єктами міжнародного права, бути обов'язковою для цих суб'єктів (мати юридичну силу) і мати загальний характер (не вичерпуватися одноразовим виконанням).

Однією із особливостей міжнародно-правових норм є те, що їхні основні користувачі – суб'єкти міжнародного права самі створюють, санкціонують і забезпечують їх виконання (що не притаманно внутрішньодержавному праву).

Правила поведінки, що створюються в процесі міжнародної правотворчості, завжди мають об'єктивовану форму виразу і закріплення, яке позначають терміном - джерело міжнародного права. Зважаючи на усталену в науці та практиці думку щодо визначення видів джерел міжнародного права, основними способами створення норм міжнародного права є укладення міжнародних договорів і формування звичаїв. Однак у сучасному міжнародному праві, яке характеризується зростаючою роллю міжнародних організацій, вагомим значення набувають саме їх акти, які інколи виступають додатковим способом утворення норм міжнародного права.

Норма міжнародного права - це юридично обов'язкове правило поведінки суб'єктів міжнародного права, встановлене самими суб'єктами міжнародного права і виконується ними добровільно або за допомогою примусу. Норми міжнародного права створюються суб'єктами за згодою між собою. Норми міжнародного права юридично обов'язкові, їх порушення тягне міжнародно-правову відповідальність. Зміст норм міжнародного права складають права та обов'язки держав та інших суб'єктів міжнародного права. Можна запропонувати таку класифікацію норм міжнародного права:

1) за сферою дії:

- Універсальні, їх ознаками є: глобальність дії, загальна обов'язкова сила, створення і скасування міжнародним співтовариством у цілому, наприклад норми Статуту ООН;

- Регіональні – створюються і діють у певному географічному регіоні, необхідні для більш глибокої взаємодії держав у даному регіоні;

- Партикулярні – поширюються на обмежений коло учасників, в більшості випадків містяться в двосторонніх договорах. Наприклад, норми Угоди між Урядом РФ і Кабінетом міністрів України про заохочення та взаємний захист інвестицій від 27.11.1998;

2) за способом правового регулювання:

- Імперативні (*jus cogens*) – володіють особливою юридичною силою, відхилення від них не допустимо, навіть шляхом угоди суб'єктів міжнародного права, що суперечить їм міжнародний договір недійсний. Прикладом є загальновизнані принципи міжнародного права, закріплені в Статуті ООН, про які йтиметься далі;

- Диспозитивні – допускають відступ від них, за взаємною згодою суб'єктів міжнародного права (при цьому не повинні порушуватися законні права та інтереси інших суб'єктів міжнародного права), мають повну юридичну чинність, якщо суб'єкти не домовилися про інше, то вони зобов'язані виконувати диспозитивну норму і в разі її порушення несуть відповідальність; диспозитивність норми не в обмеженою юридичною силою, а в тому, що вона надає суб'єктам права врегулювати відносини інакше, ніж передбачено диспозитивної нормою. Прикладом диспозитивної міжнародно-правової норми є ст. 22 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р, відповідно до якої, «якщо договір не передбачає інше, застереження може бути знято в усякий час і для його зняття не потрібно згоди держави, яка прийняла застереження»;

3) за джерелом:

- Звичайні – джерелом є міжнародно-правовий звичай (неписані норми);

- Договірні – джерелом є міжнародний договір (норми писаного права).

Важливо розуміти, що міжнародне право - це не просто якась сума норм, а саме система. Насамперед, тому, що не можна коректно витлумачити і застосувати до конкретного випадку одну норму без системного обліку інших норм міжнародного права. Так, відповідно до

Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 г. (п. 2), при тлумаченні та застосуванні загальноновизнаних принципів міжнародного права держави виходять з того, що принципи "є взаємопов'язаними і кожен з них повинен розглядатися в контексті інших принципів". Так, наприклад, без тлумачення принципів самовизначення народів і територіальної цілісності в контексті один одного неможливо вирішити конфліктні ситуації, пов'язані з відокремленням частини території держави, такі як відділення Косова від Сербії або Південної Осетії і Абхазії від Грузії в 2008 р

Процес укладення міжнародних договорів детально регламентовано міжнародним правом, а саме Віденською конвенцією про право міжнародних договорів 1969 р. та Віденською конвенцією про право договорів між державами і міжнародними організаціями чи міжнародними організаціями 1986 р. Цими конвенціями також визначають умови дійсності та підстави недійсності міжнародних договорів - саме ті якості, що характеризують міжнародний договір як джерело зобов'язань суб'єктів, а відповідно і джерело права.

Основними особливостями договірних норм є:

1) письмова (в сучасний період – переважно) форма, що дозволяє досягти максимальної точності формулювань і встановити дійсну волю суб'єктів;

2) стабільність змісту, що дозволяє забезпечити передбачуваність поведінки зобов'язаних суб'єктів;

3) легкість (порівняно зі звичаєвими нормами) застосування;

4) ефективний контроль за реалізацією.

Формування звичаєвої міжнародно-правової норми може відбуватися у два способи: по-перше, звичаєм може стати неписане правило поведінки, що склалося в практиці відносин суб'єктів міжнародного права і за яким вони визнають юридичну обов'язковість (*opinion juris*); по-друге, звичаєм може стати неписане правило, яке визнається юридично обов'язковим у результаті вчинення одного чи декількох актів (наприклад, норми, що регулюють відповідальність у міжнародному космічному праві).

Наявність звичаєвої норми може підтверджуватися в міжнародних договорах, рішеннях судових та арбітражних органів, заявах держав, актах неправового (політичного) характеру, внутрішньодержавному законодавстві тощо.

Досить часто одна і та сама юридична норма має дві форми

зовнішнього виразу – договірну та звичаєву. Наприклад, міжнародно-правові норми щодо заборони, а також припинення і запобігання злочину геноциду існують і як міжнародно-правовий звичай і містяться у Конвенції про запобігання злочину геноциду і покарання за нього 1948 р. Відповідно, держава не може для виправдання своєї поведінки посперитися на факт неучасті у цьому договорі, адже ці норми є міжнародно-правовим звичаєм.

Норми міжнародного права, як і будь-які інші юридичні норми, мають визначену структуру. Деякі вчені вказують на двохелементну структуру міжнародно-правових норм: гіпотезу та диспозицію.

Варто зауважити, що добровільна згода суб'єкта при створенні норми МП – основна гарантія її виконання. Тому при формулюванні кожної міжнародно-правової норми презюмується існування звичаєвої норми загального міжнародного права про те, що порушення міжнародного права тягне за собою міжнародно-правову відповідальність. Відповідно, такий елемент, як санкція, присутній у нормах міжнародного права поряд з гіпотезою і диспозицією.

Види міжнародно-правових норм також можна класифікувати за такими ознаками:

1. За змістом та місцем в системі міжнародного права:

- цілі;
- принципи;
- норми.

У свою чергу, в залежності від обсягу змісту і значення, норми діляться на два види:

- а) основні;
- б) підпорядковані.

2. За способом створення і формою існування (за джерелами):

- а) договірні;
- б) звичаєві.

3. За сферою дії:

- а) універсальні;
- б) партикулярні.

4. За юридичною силою:

- а) імперативні;
- б) диспозитивні.

5. За змістом правил поведінки:

- а) матеріальні;
- б) процесуальні.

6. За своєю роллю в механізмі міжнародно-правового регулювання:

- а) регулятивні;
- б) охоронні.

2. Поняття та особливості принципів міжнародного права

Основні принципи міжнародного права – це історично обумовлені основоположні загальновизнані норми, що виражають головний зміст міжнародного права, його характерні риси та володіють вищою, імперативною юридичною силою.

Передумовою їх появи стала необхідність міжнародного співтовариства у мирному житті після Другої світової війни. Усвідомлення цього факту призвело до вироблення в міжнародному праві своєрідного кодексу, конституції міжнародних відносин, які отримали назву основних принципів міжнародного права.

Процес формування принципів міжнародного права зумовлює особливості їх застосування та реалізації. Так, дію принципу міжнародного права не можна відмінити, адже для цього мають відбутися докорінні зміни в усій системі міжнародних відносин та порядку співіснування її суб'єктів, у результаті чого старий принцип може бути замінено на новий.

Отже, фундамент системи міжнародного права становлять принципи, які є основоположними нормами міжнародного права, що регулюють відносини між його суб'єктами. Основні принципи міжнародного права є базою для створення всього масиву міжнародно-правових норм і свого роду конституцією міжнародного правопорядку, оскільки встановлюють критерії законності норм міжнародного права.

Як усі юридичні норми основні принципи міжнародного права мають своє юридичне закріплення і, відповідно, кодифіковані. Зокрема, вони закріплені у

- Статуті ООН 1945 року;
- Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва відповідно до Статуту ООН, прийнятої Генеральною Асамблеєю в 1970 р.;
- Заключному акті Ради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 р.

Крім того, ряду принципів присвячені спеціальні резолюції Генеральної Асамблеї ООН. У результаті ці принципи затвердилися в загальному міжнародному праві як загальновизнані звичайні норми.

Міжнародний Суд ООН зазначив, що деякі з принципів, насамперед, принцип незастосування сили чи погрози силою, існували як норми звичаєвого міжнародного права до прийняття Статуту ООН.

У Статуті ООН та Декларації про принципи міжнародного права зафіксовано сім основних принципів:

- 1) незастосування сили чи погрози силою;
- 2) суверенна рівність держав;
- 3) рівноправність і самовизначення націй та народів;
- 4) мирне розв'язання міжнародних спорів;
- 5) невтручання у внутрішні справи держав;
- 6) мирного співробітництва;
- 7) сумлінного виконання договірних зобов'язань за

міжнародним правом.

Заключний акт НБСЄ додав до них ще три:

- 1) непорушності кордонів;
- 2) територіальної цілісності;
- 8) поваги і захисту прав людини.

Кодифікація основних принципів міжнародного права відбувалася загалом у три етапи:

I етап: створення ООН і відповідно Статуту ООН. Саме в ньому було вперше зафіксовано сім принципів міжнародного права (1945 р.).

II етап: деякі з принципів міжнародного права були викладені дуже стисло і тому в ООН була проведена робота з формулювання змісту основних принципів. Вона завершилась прийняттям 24 жовтня 1970 року Генеральною Асамблеєю ООН Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН.

III етап: після цього 1 серпня 1975 року в Гельсінкі у Заключному акті Ради з безпеки і співробітництва в Європі було викладено не сім, а десять принципів міжнародного права. Цей документ розширив каталог основних принципів.

Основні принципи міжнародного публічного права – це керівні правила поведінки його суб'єктів, що виникають як результат суспільної практики; юридично закріплені початки міжнародного публічного права.

Вони являють собою найбільше загальне вираження і практику поведінки, яка встановилася, і взаємодії суб'єктів міжнародного права на міжнародній арені в рамках міжнародних відносин.

Принципи міжнародного публічного права виконують одночасно дві функції:

- сприяють стабілізації всього комплексу міжнародних відносин, обмежуючи їх певними нормативними рамками;
- закріплюють усе нове, що з'являється в практиці суб'єктів міжнародного права в рамках міжнародних відносин, і в такий спосіб сприяють їхньому розвитку.

Основні принципи міжнародного права закріплені в Статуті ООН (преамбула, статті 1 і 2). Розширене тлумачення основних принципів дається в Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН, прийнятій на XXV сесії Генеральної Асамблеї ООН у 1970 році. У Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ), підписаному в Гельсінкі 1 серпня 1975 року главами 33 європейських держав, керівниками США і Канади, міститься Декларація принципів, якими держави-учасниці будуть керуватися у взаємних відносинах.

До загальних принципів міжнародного публічного права належать принципи:

- принцип суверенної рівності держав;
- принцип незастосування сили або загрози силою;
- принцип територіальної цілісності держав;
- принцип непорушності державних кордонів;
- принцип мирного вирішення міжнародних спорів;
- принцип невтручання у внутрішні справи;
- принцип загальної поваги прав людини;
- принцип самовизначення народів і націй;
- принцип співробітництва;
- принцип сумлінного виконання міжнародних зобов'язань.

Принципи міжнародного права виконують одночасно дві функції:

1) сприяють стабілізації міжнародних відносин, обмежуючи їх певними нормативними рамками;

2) сприяють розвитку міжнародних відносин, закріплюючи нові аспекти, що з'являються у суспільній практиці.

Характерною особливістю основних принципів міжнародного права є їх універсальність. Це означає, що вони стосуються всіх суб'єктів міжнародного права і є критерієм законності всієї системи міжнародно-правових норм. Дія принципів розповсюджується навіть

на ті сфери відносин суб'єктів, що з якихось причин не врегульовані конкретними нормами. Жоден суб'єкт міжнародного права не може розраховувати на будь-які переваги, що випливають з міжнародного права, не визнаючи при цьому його основних принципів.

Зміст основних принципів міжнародного права відрізняється стабільністю, адже вони не піддаються впливові тих чи інших локальних змін у міждержавних відносинах. Разом з тим, зміст основних принципів характеризується динамізмом - закріплюючи досягнуте, вони розвиваються, мають до певної міри програмний характер.

У доктрині міжнародного права принципи зазвичай поділяються на дві групи:

- 1) принципи, що стосуються підтримання міжнародного миру і безпеки;
- 2) принципи, пов'язані з міжнародним співробітництвом держав.

1) Принципи, що стосуються підтримання міжнародного миру і безпеки.

Ці принципи в певній мірі ґрунтуються на цілях, які ставить перед собою ООН і які закріплені в ст. 1 Статуту ООН. До них можна віднести такі принципи:

Принцип не застосування сили або погрози силою зобов'язує утримуватися:

- 1) від погрози силою або її застосування проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави;
- 2) від спонукання, заохочування інших держав та сприяння їм у застосуванні сили або погрозою силою;
- 3) від організації, підбурювання, пособництва або участі в напіввійськових, терористичних чи підривних діях;
- 4) від збройних втручань і всіх інших форм втручання або спроб погрози, спрямованих проти правосуб'єктності держави або проти її політичних, економічних і культурних основ;
- 5) від пропаганди війни чи агресивних війн.

Принцип мирного вирішення спорів покликаний забезпечити мирне співіснування держав, тому відноситься до норм, що лежать в основі міжнародного співтовариства.

Уперше він був зафіксований у Гаазьких конвенціях 1899 і 1907 рр. Відповідно до Статуту ООН Декларація про принципи міжнародного права 1970р. сформулювала принцип у такий спосіб:

"Кожна держава розв'язує свої міжнародні суперечки з іншими державами мирними засобами таким чином, щоб не піддавати загрози міжнародний мир і безпеку, справедливість".

Принцип територіальної цілісності держав означає заборону насильницького захоплення держав або заборони зміни приналежності території іноземних держав, протиправного використання цих територій або завдання їм значних збитків.

Територія є матеріальною основою держави, необхідною умовою її існування. Тому держави приділяють особливу увагу забезпеченню її цілісності. Статут Ліги Націй зобов'язував поважати і зберігати від всякого зовнішнього нападу територіальну цілісність держав-членів (ст. 10). Статут ООН зобов'язує утримуватися від застосування сили чи її погрози проти територіальної недоторканності держав (п. 4 ст. 2).

Принцип непорушності кордонів означає, що держави зобов'язані розглядати непорушними, недоторканими всі кордони всіх держав і повинні утримуватися у сучасних міжнародних відносинах, і в майбутньому від будь-яких зазіхань на ці кордони. Держави також повинні утримуватися від захоплення або узурпації території певних держав або їх частини.

Цей принцип доповнює принцип територіальної цілісності. Його значення визначається тим, що повага існуючих кордонів – необхідна умова мирних відносин між державами та іншими суб'єктами.

2) *Принципи, пов'язані з міжнародним співробітництвом держав.*

Принцип суверенної рівності. Основний зміст цього принципу полягає в наступному: держави зобов'язані поважати суверенну рівність і своєрідність одна одної, а також суверенітет і правосуб'єктність інших держав. Кожна держава має право вільно вибирати і розвивати свою політичну, соціальну, економічну і культурну систему, установлювати свої закони та адміністративні правила.

Принцип невтручання у внутрішні справи держав - одна із засад міжнародного права, полягає в тому, що держави повинні утримуватися від:

1) будь-якого втручання, прямого або не прямого, індивідуального або колективного, у внутрішні або зовнішні справи, що є внутрішньою компетенцією іншої держави;

2) будь-якої форми збройного втручання або погрози такого втручання проти іншої держави;

3) будь-якої іншої дії, воєнної або політичної, економічного або іншого примусу підкорити своїм власним інтересам здійснення іншою державою прав, властивих їй власному суверенітету;

4) надання прямої або непрямой допомоги терористичній діяльності або підривній чи іншій діяльності, спрямованій на насильницьке повалення режиму іншої держави.

У Статуті ООН зазначається, що цей принцип не дає Організації права на втручання в справи, які належать до внутрішньої компетенції будь-якої держави, і вимагає від держав-членів вирішувати такі справи у встановленому порядку. Зроблено лише один виняток: принцип не торкається застосування заходів на підставі глави VII (п. 7 ст. 2). Іншими словами, принцип невтручання не перешкоджає застосуванню примусових заходів до держави за рішенням Ради Безпеки ООН у випадку погрози миру, порушень миру й актів агресії.

Принцип рівноправності і самовизначення народів. Цей принцип втілений у Статуті ООН, у якому в якості однієї з цілей Організації зазначено: «Розвивати дружні відносини між націями на основі поваги принципу рівноправності і самовизначення народів, а також застосовувати інші відповідні заходи для зміцнення загального миру» (п. 2 ст. 1).

З цього випливає, що мова йде про міждержавні відносини, які повинні здійснюватися з урахуванням того, що всі народи рівноправні і кожен з них має право розпоряджатися своєю долею. Підкреслюється значення такого роду відносин для зміцнення миру у світі.

Принцип поваги і захисту прав людини. Це один з визнаних лише в сучасну епоху основних принципів міжнародного права. Реальне міжнародне співробітництво у сфері сприяння загальній повазі та дотриманню прав людини почалось після створення ООН. У Статуті ООН закріплений принцип загальної поваги прав людини й основних свобод. Більш детально цей принцип висвітлюється у Декларації про принципи міжнародного права, Заключному акті НБСЄ, а також у Загальній декларації прав людини 1948 р., Міжнародних пактах про права людини 1966 р. тощо.

Принцип міжнародного співробітництва. Ідея всебічного співробітництва втілена в Статуті ООН, а як принцип міжнародного права була сформульована в Декларації про принципи міжнародного

права 1970 року. Цей принцип зобов'язує держав співробітничати одна з одною, незалежно від відмінностей їхньої політичної, економічної і соціальної систем.

Принцип сумлінного виконання договірних зобов'язань за міжнародним правом. Принцип сумлінного виконання договірних зобов'язань за міжнародним правом закріпив угоду держав про визнання юридично обов'язкової сили за нормами міжнародного права. Таким чином, єдиним способом створення юридично обов'язкових норм для суверенних держав є їхня угода.

Кожна держава повинна виконувати зобов'язання:

- а) за статутом ООН;
- б) за загальновизнаними принципами і нормами міжнародного права;
- в) за міжнародними договорами, які відповідають принципам міжнародного права.

Законодавство держав повинно відповідати зобов'язанням за міжнародним правом. У свою чергу, невиконання або несумлінне виконання зобов'язань передбачає

3. Джерела міжнародного права

Джерела міжнародного права – це зовнішні форми, в яких закріплюються міжнародно-правові норми.

Формальний перелік джерел міжнародного права наведено у ст. 38 Статуту Міжнародного Суду ООН. Такими джерелами є:

- міжнародні конвенції, як загальні, так і спеціальні, що встановлюють правила, безумовно визнані державами;
- міжнародний звичай як доказ загальної практики, визнаної правовою нормою;
- загальні принципи права, визнані цивілізованими націями;
- судові рішення і доктрини найбільш кваліфікованих фахівців публічного права різних націй як засіб для визначення правових норм.

Основними джерелами міжнародного права є міжнародний договір та міжнародно-правовий звичай. Саме вони безпосередньо містять норми міжнародного права. Інші джерела мають допоміжний характер, використовуються в тих випадках, коли відсутня писана або звичаєва норма, а також для тлумачення норм міжнародних договорів або звичаїв. Судові рішення і правова доктрина Статутом Суду ООН визначені як допоміжні джерела права, і у своїй діяльності Суд може посилається на них лише при розгляді конкретної справи і тільки за умови, що сторони попередньо на це погодилися.

Міжнародний договір в цілому можна визначити як угоду між двома або більше державами чи іншими суб'єктами міжнародного права, спрямовану на встановлення, зміну або припинення їх взаємних прав та обов'язків.

Міжнародні договори можуть мати різні форми та назви (конвенція, пакт, трактат, протокол, обмін нотами, підсумковий акт міжнародної конференції тощо), але вони мають єдину сутність як джерела міжнародного права. Структура договору, як правило, містить преамбулу, основну частину та заключні положення. В залежності від кількості сторін міжнародні договори бувають двосторонній багатосторонні. За рівнем укладення розрізняють міждержавні, міжурядові та міжвідомчі договори. За предметом регулювання договори поділяються на політичні, економічні, договори з спеціальних питань та інші. Крім того, є міжнародні договори, котрі підлягають ратифікації і такі, що не вимагають для набрання чинності цієї процедури.

Міжнародно-правові звичаї, на відміну від договорів, не мають писаної форми. Вони створюються внаслідок тривалої практики держав, яка в силу тривалого і беззаперечного повторення набуває загальнообов'язкового характеру. Для того, щоб сформувався міжнародно-правовий звичай, потрібно, щоб мав місце певний акт поведінки держав; цей акт повторювався протягом більш чи менш тривалого часу; такі акти поведінки держав мають суттєве значення і визнані правомірними в практиці міжнародних відносин.

Кваліфікація правила поведінки як міжнародно-правового звичаю є складним питанням, тому для встановлення існування звичаю використовують допоміжні засоби: рішення Міжнародного суду ООН, інших міжнародних судових та арбітражних органів, доктрини, рішення міжнародних організацій тощо.

Загальні принципи права, визнані цивілізованими націями – це відомі ще з часів Давнього Риму правила, характерні для права взагалі (як міжнародного, так і внутрішнього). Ці принципи слід чітко відмежовувати від загальних принципів міжнародного права. На відміну від останніх, принципи права, визнані цивілізованими націями, не мають характеру норм *jus cogens*, тому сторони можуть уточнити їх зміст чи призупиняти їх дію (Зауважимо, що Суд Європейських співтовариств у рішенні від 12.12.1972 р. вказав, що загальні принципи права включають також і основні принципи міжнародного права. Однак в практиці діяльності Міжнародного Суду ООН загальні

принципи, визнані цивілізованими націями, і принципи міжнародного права завжди чітко розмежовувалися). До цих принципів, зокрема, відносять такі: “ніхто не може бути суддею у власній справі”, “ніхто не може передати більше прав, ніж має сам”, “наступний закон скасовує попередній”, “спеціальна норма скасовує дію загальної” та інші. Загальні принципи права застосовуються, як правило, при тлумаченні змісту міжнародно-правових норм, а також при вирішенні міжнародно-правових спорів.

Рішення міжнародних судових органів дають визначення звичаєвим нормам, вони також можуть започаткувати виникнення нового міжнародно-правового звичаю. Характеру прецеденту (рішення у справі, обов'язкового при вирішенні інших спорів з аналогічними фактичними обставинами) вони, як правило, не мають, хоча, звичайно, можуть бути враховані міжнародним судовим чи арбітражним органом.

Доктрини (праці видатних вчених у галузі міжнародного права) в минулому розглядалися як одне з найважливіших джерел міжнародного права. Нині доктрина міжнародного права допомагає тлумаченню змісту окремих міжнародно-правових норм, узгодженню правових позицій держав. Так, сторони міжнародно-правового спору в документах, які вони подають до міжнародних судових органів, іноді посилаються на думку спеціалістів з різних питань міжнародного права.

Останнім часом часто виникає питання про доцільність доповнення наведеного переліку новими видами джерел міжнародного права. До подібних джерел можна віднести резолюції міжнародних організацій та так зване “м'яке право”.

Резолюції (рішення) міжнародних організацій не мають обов'язкової юридичної сили, вони носять рекомендаційний характер. Обов'язковість резолюцій для держав-учасниць організації виникає у двох випадках:

- коли резолюції стосуються внутрішніх питань організації (наприклад, щодо прийняття нових членів),

- коли держави заздалегідь, ще при створенні міжнародної організації, домовились про обов'язковість її резолюцій. Наприклад, відповідно до ст. 25 Статуту ООН члени ООН зобов'язані підкорятися рішенням Ради Безпеки ООН та виконувати їх.

До «м'якого права» відносяться різноманітні політико-правові джерела (заяви, попередні домовленості про проведення переговорів,

комюніке тощо), які безпосередньо не створюють правових наслідків для держав, але виконуються ними з метою підтримання власного авторитету. Іноді такі політико-правові джерела мають важливіше значення та виконуються більш чітко і неухильно, ніж традиційні міжнародні договори. На нашу думку в таких випадках можна констатувати, що положення політико-правових джерел стають нормами-звичаями, визнаними в практиці діяльності держав, і саме цим слід пояснювати їхню юридичну силу. Так, наприклад, Заключний акт Наради з безпеки та співробітництва в Європі 1975 р. (т.зв. «Гельсінський акт»), який задекларував принцип непорушності кордонів у Європі, заклав основи сучасної колективної безпеки Європи, є нічим іншим, як спільною заявою глав європейських держав.

4. Кодифікація та імплементація норм міжнародного права

Під *кодифікацією міжнародно-правових норм* розуміють процес систематизації діючих норм, у результаті якого ліквідують прогалини в правовому регулюванні, відбувається заміна старих норм новими. Метою кодифікації завжди є створення певного міжнародно-правового акта. Процес кодифікації і прогресивного розвитку міжнародного права здійснюється шляхом: встановлення точного змісту та чіткого формулювання давно діючих принципів і норм міжнародного права в тій чи іншій сфері відносин між державами; зміни чи перегляду застарілих норм; розробки нових норм із урахуванням актуальних потреб у міжнародно-правовому регулюванні; закріплення в узгоджувальному вигляді всіх цих норм у єдиному міжнародно-правовому акті.

У міжнародному праві, на відміну від національного, кодифікацію можуть здійснювати різні суб'єкти. Якщо нею займаються держави або вповноважені на те міжнародні організації, така кодифікація називається офіційною. Якщо ж кодифікація здійснюється неурядовими організаціями, приватними особами, вона буде неофіційною. Різновидом неофіційної кодифікації є кодифікація доктринальна, яка проводиться в рамках наукових установ або вченими одноосібно.

Вважається, що кодифікація і прогресивний розвиток міжнародного права, здійснювані «свідомими зусиллями» держав, беруть свій початок із Віденського конгресу 1814-1815 рр., під час якого були прийняті такі важливі міжнародно-правові акти, як Правила щодо рангу дипломатичних агентів, Декларація щодо

заборони работоргівлі, Правила щодо вільного судноплавства по річках²⁴. Загалом за період із 1864-1914 рр. у світі проведено близько 100 міжнародних конференцій і конгресів, на

Кодифікацією і прогресивним розвитком міжнародного права займаються і регіональні міжнародні організації, спеціальні органи яких створюють проекти міжнародних договорів. Наприклад, Радою Європи було розроблено проекти Конвенції про захист основних прав і свобод людини 1950 р. та чотирнадцяти протоколів до неї, Європейської соціальної хартії 1961 р. та Переглянутої хартії 1996 р., Конвенцію Ради Європи про заходи щодо протидії торгівлі людьми 2005 р. та ін.

Неофіційною кодифікацією займаються такі авторитетні установи, як Інститут міжнародного права (м. Ганта, Бельгія), Асоціація міжнародного права (Брюссель, Бельгія), Американський інститут міжнародного права.

Оскільки право впливає на суспільні відносини передусім через процес правового регулювання, через динамічний процес здійснення своїх норм, забезпечення справжнього впливу міжнародно-правових норм на суспільне життя є можливим лише за умови прояву реального змісту регулятивних властивостей відповідних норм через процес їх реалізації. У такому випадку здійснення або реалізація - це практичне втілення міжнародно-правових норм у фактичній діяльності суб'єктів міжнародного права.

У теорії права "реалізація юридичних норм - це така поведінка суб'єктів права, яка узгоджується із приписами правових норм та впливає з них (правомірна поведінка), практична діяльність зі здійснення прав і виконання обов'язків" або ж "втілення приписів юридичних норм у життя шляхом правомірної поведінки суб'єктів".

Сьогодні термін "імплементация" часто зустрічається в офіційних документах ООН (у численних резолюціях і рішеннях головних та допоміжних органів ООН), а також інших міжнародних організацій.

Імплементация норм міжнародного права має такі властивості:

- по-перше, це процес, що здійснюється на міжнародному і внутрішньодержавному рівнях;

- по-друге, полягає у поєднанні правотворчої та організаційної діяльності держав у процесі реалізації норм міжнародного права;

- по-третє, передбачає створення відповідного механізму (на міжнародному та внутрішньодержавному рівнях).

Механізм імплементації міжнародно-правових норм включає в себе певну сукупність правових та інституційних засобів, які використовуються суб'єктами міжнародного права на міжнародному та національному рівнях, з метою реалізації приписів норм міжнародного права. Своєю чергою, міжнародно-правові засоби, які регулюють процес імплементації, та міждержавні інститути, які входять у міжнародну підсистему імплементації, формують міжнародний організаційно-правовий механізм, імплементації.

Сутність механізму імплементації норм міжнародного права виявляється передусім у змісті діяльності його структурних елементів (правового та інституційного) і визначає такі види діяльності:

- а) правотворча діяльність;
- б) організаційна й оперативно-виконавча діяльність;
- в) контрольна діяльність тощо.

ЛЕКЦІЯ 5. СУБ'ЄКТИ МІЖНАРОДНОГО ПРАВА

1. Поняття та класифікація суб'єктів міжнародного права.

2. Держави як основні суб'єкти міжнародного права.

3. Міжнародна правосуб'єктність націй і народів, які борються за незалежність.

4. Міжнародна правосуб'єктність міжнародних організацій, державоподібних утворень та специфічних суб'єктів міжнародного права

1. Поняття та класифікація суб'єктів міжнародного публічного права

Суб'єкти міжнародного права – це учасники міжнародних відносин, які володіють міжнародними правами і обов'язками, здійснюють їх на основі міжнародного права і несуть в необхідних випадках міжнародно-правову відповідальність.

Міждержавні відносини виникають між суб'єктами міжнародного права. Цей статус надає суб'єктам *міжнародна правосуб'єктність* – юридична властивість того чи іншого суб'єкта. Особливістю суб'єктів міжнародного права є те, що вони є не тільки носіями міжнародних прав і обов'язків, а й створюють для себе норми міжнародного права.

У міжнародному праві над суб'єктами немає верховного

органу, а діє давньоримський принцип – *par in parem non habet imperium* (рівний над рівним влади не має). Тому суб'єкти міжнародного права самі створюють механізми його забезпечення.

Суб'єкт міжнародного права – це утворення, здатне мати правами і обов'язками, що випливають з міжнародного права, захищати їх і вступати в міжнародні відносини, регульовані міжнародним правом.

Суб'єкт міжнародного права – це самостійне утворення, що виступає учасником міжнародних правовідносин, володіє міжнародними правами і обов'язками і може брати участь в утворенні та реалізації міжнародно-правових норм.

З поняттям суб'єкта міжнародного права тісно пов'язане і поняття міжнародної правосуб'єктності як узагальнюючої характеристики правового статусу певного учасника міжнародних правовідносин.

Міжнародна правосуб'єктність – це якісна характеристика статусу суб'єкта міжнародних правовідносин, що виражає його здатність самостійно брати участь у цих правовідносинах, підпорядковуватися нормам міжнародного права та володіти міжнародними правами та обов'язками.

До елементів міжнародної правосуб'єктності слід відносити:

- здатність бути носієм міжнародних прав і обов'язків (міжнародна правоздатність);
- здатність своїми набувати міжнародні права та здійснювати міжнародні обов'язки (міжнародна дієздатність);
- здатність самостійно нести міжнародно-правову відповідальність за свої дії (міжнародна деліктоздатність);
- здатність брати участь у процесі міжнародної правотворчості;
- здатність самостійно (індивідуально чи колективно) забезпечувати виконання норм міжнародного права.

Залежно від походження, політико-правової природи, наявності чи відсутності суверенітету, а також характеру участі в міжнародних правовідносинах можна виділити такі групи суб'єктів міжнародного права:

- 1) первинні (суверенні) суб'єкти міжнародного права;
- 2) вторинні (несуверенні) суб'єкти міжнародного права;
- 3) специфічні суб'єкти міжнародного права.

Виділяють первинні, вторинні і нетипові суб'єкти міжнародного права.

Первинними і основними суб'єктами міжнародного права є держави. Держави є суб'єктами міжнародного права в силу свого існування. Незалежно від того, які органи представляють державу в міжнародних відносинах (уряд, глава держави, міністр закордонних справ та ін.), Якість суб'єкта міжнародного права належить державі в цілому.

Держава, як суб'єкт міжнародного права, має володіти такими ознаками: державний суверенітет, державна територія, населення, державна влада.

Державний суверенітет - це верховенство держави на своїй території і його незалежність у міжнародних відносинах. Суверенітет мають лише держави. Для реалізації суверенних прав держави істотне значення має поняття юрисдикції.

Юрисдикція – це прояв суверенітету, яке означає обсяг і сферу дії державної влади.

Розрізняють такі види юрисдикції:

- за обсягом: повну обмежену;
- за сферою дії: територіальну і екстериторіальну;
- за характером влади: законодавчу, виконавчу і судову.

У межах території держава здійснює повну юрисдикцію. Повну екстериторіальну юрисдикцію держава здійснює на морських, повітряних та космічних кораблях, що знаходяться в міжнародному просторі, а також у приміщеннях дипломатичних представництв на території інших держав. Обмежену юрисдикцію держава здійснює щодо своїх громадян, які перебувають за межами його території.

Територія – це простору сухопутної і водної поверхні земної кулі, його надра, повітряний простір і космос, включаючи Місяць і інші небесні тіла. Наявність території (так само, як і наявність суверенітету) – це властивість держави як суб'єкта міжнародного права. У міжнародному праві розрізняють три види території залежно від правового режиму: державна територія, територія зі змішаним режимом і територія з міжнародним режимом.

Державна територія - це територія, на яку поширюється суверенітет держави.

Територія зі змішаним режимом – це простір, який не перебуває під суверенітетом якоїсь держави, але стосовно якого держава здійснює деякі суверенні права, в межах, встановлених міжнародним правом. Насамперед, це права розвідки, розробки та охорони природних ресурсів. До територій зі змішаним режимом

належить: виняткова економічна зона (ВЕЗ) і континентальний шельф.

Територія з міжнародним режимом – це простір, яке розташоване за межами державних кордонів і перебуває в загальному і рівноправному користуванні всіх держав. Режим зазначеного виду територій визначається виключно міжнародним правом. До таких територій відносяться: космос; відкрите море, дно під ним (район) і повітряний простір над ним; Антарктика.

Населення – це сукупність всіх фізичних осіб, які перебувають на території держави і підкоряються його юрисдикції. Держава здійснює територіальну юрисдикцію щодо осіб, які перебувають на його території, незалежно від їх громадянства, а також персональну юрисдикцію щодо власних громадян, які перебувають за його межами. Таким чином, в категорію населення входять: громадяни даної держави, іноземці та особи без громадянства. Категорією осіб, які не підпадають під юрисдикцію держави перебування, є дипломати, консульські працівники, співробітники спеціальних місій, члени їх сімей.

Державна влада. Суб'єктом міжнародного права є держава в цілому, а не його органи (органи державної влади). Зрозуміло, міжнародний договір укладається державою в особі якого-небудь органу державної влади. Але навіть, якщо це міжурядову угоду, укладену державою в особі міністерства, така угода зобов'язує державу в цілому, а не тільки його міністерство. Поведінка будь-якого органу держави повинно розглядатися як діяння цієї держави незалежно від того: які функції здійснює цей орган (законодавчі, виконавчі або судові); яке положення займає цей орган у системі держави; чи є органом центральної влади або адміністративно-територіального утворення держави.

Вторинними (похідними) суб'єктами міжнародного права є міжнародні організації, внаслідок того, що вони наділяються міжнародною правосуб'єктністю державами. Міжнародна організація - це створене на основі міжнародного договору для здійснення цілей, передбачених установчим (статутним) документом, об'єднання держав, що володіє міжнародною правосуб'єктністю, має постійні органи.

Міжнародна організація володіє наступними ознаками:

1) створення відповідно до міжнародного права. Установа будь-якої міжнародної організації не повинно порушувати інтереси окремої держави або міжнародного співтовариства в цілому.

Установчий документ організації повинен відповідати загальновизнаним принципам міжнародного права та іншим нормам *jus cogens*;

2) установа на основі міжнародного договору. Як правило, міжнародні організації створюються на основі міжнародного договору. Наприклад, міжнародним договором на підставі якого була створена Світова організація торгівлі (СОТ), є Марракешської угоди про створення СОТ 1994 р.;

3) наявність установчих актів. Це статuti, статuti, в яких визначаються права та обов'язки міжнародної організації, питання членства, статус організації, повноваження на укладення міжнародних договорів, цілі та завдання організації, структура і повноваження її органів і т.д. Наприклад, установчим документом ООН є Статут ООН 1945 р.;

4) здійснення співробітництва в конкретних областях. Як правило, міжнародні організації створюються для роботи в конкретній області, наприклад Організація країн - експортерів нафти (ОПЕК). Однак існують і універсальні міжнародні організації, до яких, перш за все, відноситься ООН;

5) наявність відповідної організаційної структури. Ця ознака підтверджує постійний характер міжнародної організації і тим самим відрізняє її від численних інших форм міжнародного співробітництва. Так, наприклад, ООН має шість головних органів: Генеральна Асамблея, Рада Безпеки, Економічна і Соціальна Рада, Рада з опіки, Міжнародний Суд ООН і Секретаріат;

6) наявність прав і обов'язків організації. Права та обов'язки міжнародної організації похідні від прав і обов'язків держав-членів. Саме держави-члени наділяють міжнародну організацію певними правами і обов'язками.

Крім названих основних суб'єктів міжнародного права існують так звані "нетипові суб'єкти". Нетиповими суб'єктами називають освіти, які міжнародне співтовариство визнає як суб'єкта, хоча така освіта не відповідає критеріям повноцінного суб'єкта міжнародного права. До нетиповим суб'єктам міжнародного права відносяться нації і народи, що борються за свою незалежність, Ватикан і вільні міста.

Нації і народи, що борються за свою незалежність, є державами на стадії становлення. У таких ситуаціях створюються органи, які ефективно здійснюють контроль над значною частиною території, представляють народ на міжнародній арені, тобто

набувають деякі ознаки державності. До таких суб'єктів міжнародного права можна віднести незнані або частково визнані держави, наприклад Тайвань і Палестину.

Ватикан – місто-держава. Його офіційна назва «Святий престол». Ватикан – центр римської католицької церкви. Держави визнають право Ватикану виступати стороною міжнародного договору.

Вільне місто – специфічне політико-правове утворення, що володіє обмеженою міжнародною правосуб'єктністю. Зокрема, вільні міста могли укладати міжнародні договори. В даний час це явище стало надбанням історії. Існували такі вільні міста, як Данциг, Мемель, Краків та ін.

2. Держави як основні суб'єкти міжнародного права

Держава є історично першим і основним суб'єктом міжнародного права. З точки зору міжнародної правосуб'єктності *держава* розглядається як сукупність трьох елементів – населення, суверенної влади та території. Держави є суверенними, тобто володіють верховенством влади в межах власних кордонів та самостійністю в міжнародних відносинах.

Абсолютного суверенітету в сучасному світі бути не може, оскільки всі держави взаємопов'язані, взаємозалежні і ця залежність постійно зростає. Сучасне міжнародне право обмежує суверенітет держав у двох основних сферах: у сфері охорони світового правопорядку, забороняючи агресію, та в сфері прав людини, визначаючи, що вони не є виключно внутрішньою компетенцією держави. Крім того, будь-яка держава може реалізовувати свої суверенні права лише в тих межах, в яких вони не порушують суверенних прав інших держав.

Міжнародна правосуб'єктність держави є універсальною, тобто держава приймає участь в утворенні норм міжнародного права, може в повному обсязі набувати та реалізовувати права, а також виконувати взяті на собі обов'язки. Проте названі вище випадки обмеження державного суверенітету призводять до того, що міжнародна правосуб'єктність держав має певні рамки.

Важливим елементом міжнародної правосуб'єктності держави є її імунітет, що витікає з принципу суверенної рівності держав.

Міжнародний імунітет держави означає невідомість держави як учасника міжнародних відносин суду іншої держави.

Єдиного підходу до визначення змісту міжнародного імунітету держави. В цілому можна говорити про такі основні концепції міжнародного імунітету держави:

- 1) концепція абсолютного міжнародного імунітету держави.
- 2) концепція обмеженого функціонального міжнародного імунітету держави.
- 3) концепція обмеженого розщепленого міжнародного імунітету держави.

Міжнародним імунітетом наділяються самі держави, її органи та державна власність, безпосередньо спрямована на виконання адміністративно-політичних функцій. Комерційні організації, в т.ч. і такі, що перебувають у державній власності таким імунітетом наділятися не можуть.

Залежно від змісту розрізняють такі види міжнародного імунітету держави:

1) судовий імунітет, відповідно до якого держава не може бути притягнута до суду іншої держави і якості відповідача;

2) імунітет від попереднього забезпечення позову, відповідно до якого майно держави не може бути піддано заходам попереднього забезпечення позову, на нього не може бути накладено арешт;

3) імунітет від примусового виконання судового рішення, відповідно до якого ні сама держава, ні її майно не може бути піддано заходам примусового виконання іноземного судового чи арбітражного рішення.

Загальновизнаного вичерпного переліку прав та обов'язків держави в сучасному міжнародному праві не існує. Ще наприкінці 40-х років Генеральна Асамблея ООН доручила Комісії міжнародного права розробити проект декларації про права та обов'язки держав, однак ця декларація так і не була прийнята через спротив найбільших держав, зокрема, США, Великобританії, Франції. Певною мірою ця проблема була пом'якшена у зв'язку з прийняттям у Декларації про принципи міжнародного права, що стосуються відносин і співробітництва між державами відповідно до Статуту ООН 1970 р. та Хартії економічних прав та обов'язків держав 1974 р., однак питання про основні політичні та оборонні права і обов'язки держав і досі міжнародним правом регламентується недостатньо.

Не зважаючи на це, можна виділити такі основні права держав: право на суверенну рівність з іншими державами, на незалежність, на

здійснення юрисдикції над своєю територією та всіма особами, котрі на ній знаходяться (з додержанням визнаних міжнародних імунітетів), на індивідуальну і колективну самооборону проти збройного нападу, право створювати разом з іншими державами міжнародні організації, вступати до вже створених, мати відносини з іншими державами, підтримувати дипломатичні стосунки, укладати міжнародні угоди, захищати свою правосуб'єктність тощо.

До основних обов'язків можна віднести такі: поважати суверенітет інших держав, утримуватися від втручання в їх внутрішні справи, поважати права людини та права народів на самовизначення, вирішувати міжнародні спори та конфлікти мирним шляхом, виконувати взяті на собі міжнародні зобов'язання і т. ін.

3. Міжнародна правосуб'єктність націй та народів, які борються за незалежність

У науці міжнародного права сформувалося два основних погляди на міжнародну правосуб'єктність народів.

Згідно з теорією плюралістичної демократії народ розглядається як основний носій суверенітету, а тому будь-який народ завжди є суб'єктом міжнародного права. Поки держава ефективно здійснює владу і відповідає потребам народу, його правосуб'єктність немовби "спить", інтереси народу в міжнародних правовідносинах представляє держава. Коли ж влада перестає задовольняти інтереси народу, він піднімає повстання і починає самостійно реалізовувати належну йому міжнародну правосуб'єктність. Проте, такий підхід через ризик посилення сепаратизму несе в собі істотну загрозу світовому правопорядку, і тому широкою підтримкою та визнанням не користується.

Загальновизнаним є інший підхід, згідно з яким не кожна нація (народ) можуть розглядатися як суб'єкти міжнародного права. Нація (народ), які мають власну державу не розглядаються як суб'єкти міжнародного права, міжнародною правосуб'єктністю наділяється лише відповідна держава. Тільки нації або народи, що борються за своє звільнення, створили певні владні структури, об'єднані певним владним центром, що здатний виступати від імені нації або народу, можуть претендувати на статус суб'єкта міжнародного права. Фактично такими структурами є озброєні загони, що мають єдине командування, яке одночасно здійснює і політичне керівництво. Подібна ж ситуація має місце і тоді, коли народ не має власної держави, проживає на території іншої як національна меншість і

намагається вийти зі складу цієї держави та створити власну, натикаючись при цьому на протидію. До моменту отримання незалежності, створення власної держави народ, що знаходиться у стані збройної боротьби за незалежність, може визнаватися суб'єктом міжнародного права. Представником такого народу у міжнародних відносинах виступають органи національно-визвольного руху. Такі час від часу часто наділяються правами спостерігача у міжнародних організаціях та на міжнародних конференціях.

У ряді міжнародних документів, котрі розкривають зміст принципу рівноправ'я та самовизначення народів (Декларація про надання незалежності колоніальним країнам і народам 1960 р., Декларація про принципи міжнародного права 1970 р.), вказується, що цей принцип не повинен тлумачитися на шкоду територіальній цілісності та політичній єдності держав, якщо вони забезпечують представництво всіх прошарків населення в органах державної влади без будь-якої дискримінації. У практиці ООН право на відділення визнається:

- за народами колоній та інших залежних територій, котрі не мають власного управління;
- за народами, що проживають на територіях, які за конституцією держави мають право на відокремлення;
- за народами, котрі проживають у державі, яка не додержується принципів рівноправ'я націй (народів) та їх права на самовизначення.

У таких випадках народи, що ведуть збройну боротьбу за відокремлення вправі безумовно претендувати на визнання їх суб'єктами міжнародного права.

4. Міжнародна правосуб'єктність міжнародних організацій, державоподібних утворень та специфічних суб'єктів міжнародного права

На міжнародній арені діє значна кількість міжнародних організацій, як міжурядових, так і неурядових. Суб'єктами міжнародного права визнаються лише міжнародні міжурядові організації, які утворюються державами та (або) іншими міжнародними міжурядовими організаціями. Міжнародні неурядові організації утворюються фізичними чи юридичними особами як особи приватного права і міжнародною правосуб'єктністю не володіють.

Міжнародна міжурядова організація – це несuverенне добровільне об'єднання держав чи міжнародних організацій, що

утворюється у відповідності з міжнародним правом на основі міждержавного договору чи резолюції міжнародної організації для координації діяльності держав у певній сфері.

Для міжнародної міжурядової організації характерні такі ознаки:

- утворюється у відповідності з нормами міжнародного публічного права;

- утворюється на підставі міжнародного договору;

- утворюється для діяльності у конкретній сфері – політичній (ОБСЄ), військовій (НАТО), науково-технічній (Європейська організація ядерних досліджень), валютно-фінансовій (МБРР, МВФ), соціальної (МОП), освітньо-культурній (ЮНЕСКО) тощо;

- наявність певної організаційної структури;

- наявність самостійних прав та обов'язків.

Державоподібні утворення (інша назва – особливі політико-територіальні утворення) зовнішньо схожі на держави, можуть мати деякі їх ознаки, проте ніколи не володіють державним суверенітетом. Так само як держави та міжнародні організації, державоподібні утворення є особами публічного права. Вони утворюються відповідно до міжнародних договорів, у яких і визначаються межі прав та обов'язків таких суб'єктів. Державоподібні утворення здатні самостійно реалізовувати ці права та обов'язки, однак їхня правосуб'єктність визначається виключно відповідним міжнародним договором. Історичними прикладами державоподібних утворень можуть вважатися вільні міста та вільні території (Трієст, Данциг, Краків), особливе політичне утворення Західний Берлін тощо. Вільні міста, як правило, характеризуються економічною та культурною самостійністю, проте знаходяться під політичною опікою однієї чи декількох держав. Часто вільними визнавалися такі міста, свої права на які одночасно заявляли декілька держав (Трієст – Італія, Австрія і Югославія, Данциг – Польща і Німеччина, Краків – Польща, Австрія, та Німеччина). Сучасне міжнародне право до державоподібних утворень відносить Ватикан та Мальтійський Орден. Резолюцією Генеральної Асамблеї ООН від 26.11.1947 р. правовий статус, подібний до вільного міста повинен був мати Єрусалим, проте через агресію Ізраїлю ця резолюція не була виконана. Характерною ознакою цих утворень є те, обсяг їхньої міжнародної правосуб'єктності визначається іншими державами та (або) міжнародними договорами.

Міжнародні неурядові організації – це особи приватного права, утворені у формі об'єднання фізичних та (або) юридичних осіб з різних країн.

Такі організації не визнаються суб'єктами міжнародного права, проте іноді можуть мати істотний вплив на міжнародні відносини і вступати у відносини із суб'єктами міжнародного права. Наприклад, «Грінпіс» активно співпрацює з ЮНЕСКО, «Лікарі без кордонів» – з ВОЗ тощо. Декілька міжнародних неурядових організацій, зокрема «Лікарі без кордонів» та «Міжнародна амністія» мають дорадчі голоси в Економічній та Соціальній Раді ООН. Як правило, такі організації носять благодійний, природоохоронний, культурно-просвітницький чи правозахисний характер.

Транснаціональні корпорації (ТНК) – це юридичні особи приватного права, що володіють майном та здійснюють господарську діяльність на території двох і більше держав.

ТНК не визнаються суб'єктами публічного права, як внутрішнього, так і міжнародного, проте через значні фінансові можливості часто можуть впливати на міжнародні відносини. Значною мірою на проблему правового статусу ТНК впливає і британська та американська правова доктрина.

Фізичні особи (індивіди) також не визнаються суб'єктами міжнародного права, хоча нині значна кількість міжнародно-правових норм спрямовується на забезпечення прав людини та громадянина. Це об'єктивно наділяє фізичних осіб певними суб'єктивними правами та обов'язками безпосередньо на підставі норм міжнародного права, тому в окремих випадках за фізичними особами закріплюються окремі елементи міжнародної правосуб'єктності. Зокрема, це стосується таких випадків:

1) коли фізична особа звертається за захистом своїх прав до міжнародних судів, наприклад, до Європейського суду з прав людини. При цьому фізична особа (позивач) та відповідна держава (відповідач) мають рівні процесуальні права, а фізична особа наділяється на строк розгляду справи окремими імунітетами;

2) коли фізична особа притягається до міжнародної кримінальної відповідальності. Найчастіше ця відповідальність настає за злочини, які заподіюють шкоду міжнародному співтовариству в цілому (терористичні акти, геноцид, піратство тощо). Якщо ж винна особа притягається до кримінальної відповідальності не судом конкретної держави, а міжнародним судом (напр., Міжнародний

кримінальний суд, Міжнародні трибунали по Югославії та Руанді) виникають врегульовані нормами міжнародного права відносини, в яких однією стороною є фізична особа-злочинець, а іншою – усе міжнародне співтовариство

ЛЕКЦІЯ 6. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВЕ ВИЗНАННЯ І ПРАВОНАСТУПНИЦТВО

- 1. Поняття міжнародно-правового визнання.*
- 2. Форми і види міжнародно-правового визнання.*
- 3. Поняття і види міжнародного правонаступництва.*

1. Поняття міжнародно-правового визнання

Під визнанням розуміють односторонній, добровільний акт держави, в якому вона прямо чи опосередковано заявляє про виникнення нового суб'єкта міжнародного права і має намір підтримувати з ним офіційні відносини.

Під інститутом визнання слід розуміти міжнародно-правові норми, які створені з метою регулювання відносин щодо виходу на міжнародну арену нових суб'єктів міжнародного права.

Перші прояви інституту правонаступництва можна побачити у Середні Віки, коли будь яке політичне об'єднання, для того щоб отримати незалежність, потребувало визнання Папи Римського.

Визнання – це односторонній добровільний акт держави, у якому вона:

а) прямо чи побічно заявляє або про те, що розглядає іншу державу як суб'єкт міжнародного права і має намір підтримувати з нею офіційні відносини;

б) про те, що вважає владу, що затвердилася не конституційним шляхом у державі або на частині її території, достатньо ефективною, щоб виступати в міждержавних відносинах у якості представника цієї держави або населення відповідної території.

Визнання як правовий інститут містить головним чином звичаєво-правові норми, а окремі аспекти визнання регламентуються міжнародними договорами зацікавлених держав і резолюціями міжнародних організацій.

Міжнародне визнання – це односторонній акт суверенної держави (або міжнародної організації), яким вона констатує появу нової держави, уряду чи іншого суб'єкта міжнародного права та

висловлює намір встановити з ним офіційні, дипломатичні чи інші відносини. Це підтвердження легітимності та правосуб'єктності, що дозволяє брати участь у міжнародних договорах. Міжнародне визнання носить:

- політичний характер (полягає у заяві вищих органів держави про ініціативу встановити з державою, яка визнається, дипломатичні відносини)

- правовий характер (взаємні правові наслідки мають у собі визнання, утримання або відмова у визнанні).

Визнання може здійснюватися лише державним компетентним органом!

Визнання, яке вже було надане, не може відкликатися!

Якщо обставини змінилися докорінно, відкликання визнання є автоматичним.

2. Форми і види міжнародно-правового визнання

Міжнародно-правове визнання – це односторонній добровільний акт держави, у якому вона чи прямо опосередковано виражає свою готовність вступити у політико-правові відносини з іншою державою чи іншим суб'єктом міжнародного права.

Існує дві основні теорії міжнародно-правового визнання – конститутивна та декларативна.

Часто визнання відбувається не одразу, а проходить декілька етапів. Іноді ці етапи називаються формами міжнародно-правового визнання.

Заяви або інші дії існуючого суб'єкта, які констатують факт політичного та правового існування нового утворення, допускаються:

- держави – визнання в якості суверенного, рівного та повноправного учасника міжнародно-правових відносин з боку іншої держави;

- уряду, що здобув владу неконституційним шляхом, а також такого, що знаходиться у вигнанні або ще не встановив ефективну владу, але має намір це зробити. У випадку зміни уряду в звичайній ситуації шляхом демократичних виборів питання про визнання уряду не виникає;

- національно-визвольного руху,

- повсталोї (воюючої сторони),

- організацій опору.

Теорії визнання:

- Декларативна (державна набуває статусу суб'єкта

міжнародного права від моменту самопроголошення, незалежно від визнання іншими державами)

- Конститутивна (передбачає становлення держави як суб'єкта лише після отримання визнання від інших суб'єктів)

За способом здійснення, визнання поділяється на:

1) наочно засвідчене що визначається офіційною заявою або нотою про визнання нового утворення *de jure*, а також повідомленням про бажання налагодити дипломатичні стосунки з новою державою;

2) мовчазне визнання (визнання, що припускається), що виражається у формальному налагодженні дипломатичних стосунків. Наприклад, це може бути офіційне поздоровлення, декларація про нейтралітет при визнанні стану війни між державами та інше.

Типи визнання:

– у традиційному розумінні;
– попереднє (те, що здійснене до виконання визначених міжнародних-правових вимог);

– зумовлене (коли надання визнання відбувається лише за певних умов);

– колективне;

– невизнання.

У міжнародному праві існують такі форми визнання:

de facto – це визнання офіційне, але не повне. Воно означає вираження непевності в тому, що дана держава або уряд достатньо довговічні або життєздатні. Воно може спричинити встановлення консульських відносин, але це не є обов'язковим. Визнання *de facto* є практичне визнання, що включає в себе економічні і культурні контакти, при відсутності повних контактів, відсутності дипломатичного визнання. Але й у цих відносинах держава (уряд), у відношенні якої відбулося визнання *de facto*, вступає в міжнародні відносини як суверен.

de jure – повне, остаточне визнання, що означає встановлення між суб'єктами міжнародного права міжнародних відносин у повному обсязі і у всіх галузях міжнародного спілкування. Визнання *de jure* здатне спричинити обмін дипломатичними представниками вищого класу, визнання прав визнаної держави на розпорядження майном та іншими цінностями, що належать їй за кордоном, визнання її імунітету від юрисдикції держави, що визнає, і т.п. Іноді таке визнання супроводжується різноманітними застереженнями з боку держави, що визнає, наприклад, про територіальні межі поширення визнаної влади

ad hoc – є офіційним контактом із невизнаною державою з метою розв'язання певної проблеми між двома державами. Відсутність визнання в такому разі не повинна позначатися на юридичному аспекті вирішення спільної міжнародної проблеми.

Залежно від характеру дестинатора (нового утворення, що підлягає визнанню) розрізняють такі види міжнародно-правового визнання:

1) визнання держави має місце у випадках поділу старої держави на нові, об'єднання кількох держав в одну, відділення від старої держави нової держави тощо;

2) визнання уряду.

3) визнання органів національно-визвольного руху.

Дестинатори – це особи, які не володіють усіма елементами міжнародної правосуб'єктності, але можуть брати участь в окремих правовідносинах, урегульованих нормами міжнародного права.

Визнання держав має місце, коли на міжнародну арену виходять нова незалежна держава, що виникла в результаті революції, війни, об'єднання або поділу держав і т.д. Основним критерієм визнання в даному випадку виступає незалежність визнаної держави і самостійність у здійсненні ефективної державної влади.

Держави як суверені одиниці – основні суб'єкти міжнародного права, які володіють універсальною міжнародною правосуб'єктністю.

Держава має три складові:

- територія,
- населення,
- публічна суверенна ефективна (легітимна) влада.

Визнання уряду відбувається, як правило, одночасно з визнанням нової держави, тому що акт визнання безпосередньо адресується йому.

Визнання уряду відбувається, якщо:

а) уряд здійснює дійсний контроль над більшою частиною країни й ефективно керівництво нею;

б) у процесі приходу до влади нового уряду не були суттєво порушені права людини.

Визнання нового уряду виражається різноманітними засобами:

- визначеною заявою;
- підписанням угод, що мають тимчасовий характер або обмежене значення;

- підтримка епізодичних відносин із новим урядом і т.д.

Визнання уряду у вигнанні (визнання емігрантського уряду) є особливим видом визнання урядів. Така практика була широко поширена під час Другої світової війни і слугувала насамперед меті підкреслити незаконний характер фашистської окупації ряду європейських країн і позбавлення їхньої державності.

Визнання уряду відбувається, як правило, одночасно з визнанням нової держави, тому що акт визнання безпосередньо адресується йому.

Визнання уряду відбувається, якщо:

а) уряд здійснює дійсний контроль над більшою частиною країни й ефективно керує нею;

б) у процесі приходу до влади нового уряду не були суттєво порушені права людини.

Визнання нового уряду виражається різноманітними засобами:

- визначеною заявою;

- підписанням угод, що мають тимчасовий характер або обмежене значення;

- підтримка епізодичних відносин із новим урядом і т.д.

Визнання уряду у вигнанні (визнання емігрантського уряду) є особливим видом визнання урядів. Така практика була широко поширена під час Другої світової війни і слугувала насамперед меті підкреслити незаконний характер фашистської окупації ряду європейських країн і позбавлення їхньої державності

3. Поняття і види міжнародного правонаступництва

Правонаступництво – це зміна однієї держави іншою в здійсненні прав, обов'язків та несенні відповідальності певної території.

Під міжнародним правонаступництвом розуміється перехід прав і обов'язків від одного суб'єкта міжнародного права (правопередника) до іншого (правонаступника) внаслідок виникнення або припинення існування держави або зміни її території.

Соціальна цінність визнання – це здійснення правонаступництва держав на його основі, тобто переходу прав та обов'язків однієї держави, як суб'єкта міжнародного права, до іншої держави-суб'єкта, з причини виникнення або припинення існування держави чи зміни території останньої.

Об'єктами правонаступництва можуть бути:

- територія;

- договори;

- державна власність;
- державні архіви;
- державні борги;
- міжнародні угоди, до яких приєднався суб'єкт до зміни статусу;

- державні кордони;
- членство в міжнародних організаціях.

Форми правонаступництва:

1) повне (універсальне) правонаступництво – до держави- правонаступниці переходять усі права та обов'язки держави- попередниці;

2) неповне (часткове) правонаступництво – до держави- правонаступниці переходить визначена частина прав та обов'язків;

3) відсутність правонаступництва (принцип «tabula rasa» – «чиста дошка») – нова держава не зв'язана міжнародними зобов'язаннями держави-попередниці. Цей принцип, як правило, застосовувався в ході деколонізації;

4) континуїтет – нова держава є продовжувачем держави попередниці, тобто означає ідентичність та неперервність держави як суб'єкта міжнародного права.

Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів 1978 році регулює ключові питання правонаступництва щодо угод між державами, а також між державами та іншими суб'єктами міжнародного права.

Принцип непорушності кордонів є одним із загальних принципів інституту правонаступництва.

Україна приєдналася до Віденської конвенції про правонаступництво держав стосовно державної власності, державних архівів і державних боргів від 8 квітня 1983 року. Україна приєдналася до даної конвенції 17 листопада 1992 року.

«Правонаступництво держав» означає зміну однієї держави іншою у несенні відповідальності за міжнародні відносини якої-небудь території.

Зобов'язання або права держави-попередниці відповідно до договорів, що є чинними по відношенню до цієї території в момент правонаступництва держав, не стають зобов'язаннями або правами держави-спадкоємниці стосовно інших держав-учасниць таких договорів на підставі винятково того факту, що це держава-

попередниця і держава-спадкоємниця уклали угоду про перехід таких зобов'язань або прав до держави-спадкоємниці.

Двосторонній договір, що у момент правонаступництва держав був чинним або застосовувався тимчасово щодо території, що є об'єктом правонаступництва держав, вважається таким, що тимчасово застосовується між новою незалежною державою й іншою відповідною державою, коли:

а) вони чітко про це домовилися;

б) через свою поведінку вони мають вважатися такими, що висловили таку домовленість.

При об'єднанні декількох держав в одну до правонаступника переходять: уся власність держав-попередників, їхні архіви і борги.

При відділенні частини території від держави до правонаступника переходять:

- нерухоме майно, що знаходиться на даній території, а також усе пов'язане з нею рухоме майно і частини іншого рухомого майна (у справедливій долі);

- частина архівів, що стосується даної території, а також інші архіви, необхідні для управління нею;

- державний борг (у справедливій долі).

При поділі держави, коли частини території утворюють дві або декілька держав- правонаступниць, до правонаступників переходять:

- нерухоме майно, що знаходиться на їх території, а також рухома власність, що належить їй;

частина архівів, що стосується даної території, а також інші архіви, що мають безпосереднє відношення до неї;

державний борг (у справедливій долі).

Віденська Конвенція про правонаступництво держав щодо державної власності, державних архівів і державних боргів

ЛЕКЦІЯ 7. ТЕРИТОРІЯ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

1. *Поняття, правова природа та види території.*
2. *Поняття та склад державної території.*
3. *Державні кордони.*
4. *Міжнародно-правові підстави зміни титулу державної території.*
5. *Правовий режим міжнародних рік та каналів.*

1. Поняття, правова природа та види території

Під «територією» в міжнародному праві розуміються різноманітні простори земної кулі з її сухопутною і водною поверхнею, надрами і повітряними просторами, а також космічний простір і небесні тіла, що знаходяться в ньому.

Під правовим статусом території слід розуміти її базисну правову характеристику, визначення її основної приналежності відповідно до міжнародно-правової класифікації територій (наприклад, державна територія, міжнародна територія й ін.).

Правовий режим виступає у виді визнаних міжнародному праві й у законодавстві держав специфічних рис і характеристик певної території, що в сукупності визначають і обумовлюють певний, відмінний від інших, порядок її використання.

У міжнародному праві існує декілька теорій, що пояснюють правову природу території. Найбільшого поширення у різний час набували такі з них:

1) об'єктна теорія, яка ґрунтується на визнанні земельної ділянки об'єктом права власності;

2) теорія міжнародної власності, що ґрунтується на уявленнях про територію держави як про об'єкт не внутрішньодержавної, а міжнародно-правової власності держави;

3) теорія компетенції, згідно з якою територією вважається сфера юридичної дієвості (валідатарності) певної правової системи, як національної, так і міжнародної;

4) просторова теорія, в основі якої лежить теза про те, що територія держави – це сукупність земельних, водних та повітряних ділянок, у межах якої здійснюється владарювання, територіальне верховенство та суверенітет тієї чи іншої держави.

«Державна територія» у міжнародній науці породжує дві теорії про сутність території:

1. Теорія об'єкта – це територія держави та обмежена державними кордонами.

2. Теорія компетенції – територія держави, на якій знаходяться люди (народ), підпорядковані волі держави

Найбільш популярним є такий поділ територій на види залежно від їх правового режиму:

- 1) державна територія.
- 2) міжнародні території;
- 3) території зі змішаним правовим режимом;
- 4) державна територія міжнародного користування;
- 5) території з особливим правовим режимом.

Міжнародна територія - це територія, на яку не поширюється суверенітет якоїсь держави. Міжнародні території:

- відкрите море;
- міжнародний район морського дна;
- морське дно і його надра за межами континентального шельфу прибережних держав (за межами національної юрисдикції);
- повітряний простір за межами державних територій;
- Антарктика;
- космічний простір;
- Місяць та інші небесні тіла.

У ст. 13 Конституції України закріплено, що земля, її надра, атмосферне повітря, водні й інші природні ресурси, що знаходяться в межах території України, природні ресурси її континентального шельфу, виняткової (морської) економічної зони є об'єктами права власності Українського народу. Отже, в Україні передбачене право народу на володіння, користування і розпорядження як самою територією, так і всіма її природними ресурсами і багатствами без шкоди для будь-яких зобов'язань, що випливають із міжнародного співробітництва держав на принципі взаємної вигоди і міжнародного права. Таким чином, територія виступає не тільки в якості матеріальної бази й екологічного середовища існування народу, але і є матеріальною базою суверенітету як основної властивості державної влади.

У межах своєї території держава здійснює територіальне верховенство (тобто вищу і виняткову владу), що становить органічну частину державного суверенітету.

2. Поняття та склад державної території

Державна територія – це частина простору Земної кулі і атмосфери, що є надбанням певного народу і у межах якого утворена цим народом держава здійснює належні їй суверенітет та територіальне верховенство.

Приналежність до держави та її територіальне верховенство є основними ознаками державної території, котрі, як правило співіснують одночасно. Проте окремі тимчасові винятки з цього правила можливі у випадках військової окупації та міжнародно-правової оренди території.

Приналежність території до держави означає, що держава виступає публічним володільцем належної їй території і будь-які зміни цієї території можливі винятково на публічно-правових підставах. Тобто вчинення приватноправовими власниками різного роду правочинів (купівля-продаж, міна, дарування, оренда тощо) щодо належних їм земельних чи водних ділянок жодним чином не впливає на територіальне верховенство відповідної держави.

Територіальне верховенство держави означає, що її влада є суверенною і вищою стосовно усіх фізичних та юридичних осіб, які знаходяться в межах її території, а також те, що на території однієї держави виключається можливість дії публічної влади іншої держави.

Державна територія складається із:

- сухопутної,
- водної,
- повітряної території,
- надр.

Сухопутною територією держави є вся суша в межах державних кордонів, острови й анклави незалежно від їхнього місцезнаходження.

Водна територія держави містить у собі водні простори, що знаходяться на сухопутній території й островах (озера, ріки, канали, водоймища), а також внутрішні води і територіальне море.

Повітряна територія держави являє собою стовп повітря визначеної висоти і включає весь повітряний простір над її сухопутною і водною територіями.

Надра – частина земної кори, розташована нижче ґрунтового прошарку і дна водойм, що простирається до глибин, технічно доступних геологічному вивченню й освоєнню.

Територія зі змішаним режимом – це територія, на якій діють

одночасно як норми міжнародного права, так і норми національного законодавства прибережних держав.

Території зі змішаним режимом умовно можна розділити на дві групи:

1) ті, що прилягають, і виняткові економічні зони і континентальний шельф прибережних держав, що не входять до складу державної території прибережних держав;

2) міжнародні ріки, міжнародні протоки, що перекриваються територіальними водами прибережних держав, і міжнародні канали, що входять до складу територій прибережних держав.

Державна територія представляє собою не лише простір, в межах якого здійснюється суверенна влада держави, але і природне середовище з його компонентами – сушею, водами, повітрям, надрами та живими ресурсами. Все це складає матеріальний зміст державної території і перебуває у власності народу, який утворює конкретну державу. Ці компоненти державної території не можуть використовуватися іноземними державами, їх юридичними та фізичними особами без згоди територіального суверена. Відповідно до низки резолюцій Генеральної Асамблеї ООН держава в силу свого суверенітету самостійно вирішує питання про допуск іноземних осіб до експлуатації її природних ресурсів, а іноземні держави і особи зобов'язані поважати приналежність будь-яких природних ресурсів територіальному суверену та його право на власний розсуд визначати режим використання цих ресурсів.

У сфері користування державною територією застосовуються такі принципи міжнародного права:

- принцип непорушності кордонів;
- принцип цілісності та недоторканності державної території;
- принцип невторчання у внутрішні справи держави;
- принцип заборони агресії;
- принцип рівноправності і самовизначення народів;
- право народу розпоряджатися своїми природними ресурсами.

Території з особливим міжнародним режимом:

- демілітаризовані (без'ядерна зона)
- нейтралізовані зони
- зони миру.

Демілітаризована зона – частина території, по відношенню до якою певна держава або група держав прийняли зобов'язання не мати

в її межах збройних сил, воєнних укріплень та споруд, ніякого або певних видів озброєння.

Без'ядерна зона- це різновид часткової демілітаризації. Це особливий, встановлений договором правовий режим визначеної території, просторової сфери та космічного тіла, згідно з яким там забороняються виробництво, випробування, розміщення, зберігання ядерної зброї, розміщення обладнання та установок для його обслуговування, створення військових баз для доставки та розміщення на них ядерної зброї та його носіїв.

Нейтралізована територія передбачає встановлення такого статусу території, відповідно до якого забороняється її використання як театру воєнних дій (базою для ведення війни).

Режим демілітаризації та нейтралізації застосовується до:

- частин території держави,
- всієї території держави,
- певних просторових сфер.

3. Державні кордони

Державний кордон – це зазначена на картах та закріплена на місцевості лінія і перпендикулярно проведена через неї вертикальна площина, що визначає зовнішні межі державної території, а також відділяє державу територію від інших просторів.

Державні кордони встановлюються, як правило, у договірному порядку між суміжними державами. Процес встановлення кордону складається з таких стадій:

1) делімітація – визначення в договірному порядку загального напрямку проходження державного кордону шляхом детального словесного опису характерних місць його проходження (ріки, озера, гірські хребти, умовно обрані об'єкти тощо) та графічного зображення на картах;

2) демаркація – це позначення лінії державного кордону на місцевості шляхом встановлення спеціальних прикордонних знаків (наприклад, стовпів, пірамід – на суші; створів, віх, маяків – на воді).

Міжнародне право визнає також обмін, передачу або поступку державної території на добровільних засадах і в інтересах розвитку мирних добросусідських відносин між державами. Усі територіальні суперечки між державами повинні вирішуватися мирними засобами.

Міжнародні договори про кордони принципово відрізняються від інших видів міжнародних договорів тим, що укладаються

безстроково, мають на меті остаточне встановлення лінії державного кордону і з цієї причини не можуть бути денонсовані.

Залежно від місця проходження державного кордону розрізняються сухопутні, водні та повітряні (бокові) кордони.

Сухопутні кордони відділяють сухопутну територію однієї держави від такої ж території суміжної держави. Залежно від способу визначення сухопутного державного кордону розрізняються такі його види:

- орографічний державний кордон;
- геометричний державний кордон;
- астрономічний державний кордон.

Повітряні (бокові) кордони представляють собою вертикальну площину, проведену перпендикулярно лінії сухопутного та водного державного кордону. Як уже наголошувалося раніше, верхня висотна межа повітряного простору міжнародним правом остаточно не встановлена, проте зазвичай вважається, що висотна межа повітряного простору складає близько 100-110 км від поверхні Землі, тобто найменшу стійку висоту орбіти штучних супутників Землі.

Водні кордони підрозділяються на озерні, річкові та морські.

Озерні кордони проводяться по прямим лініям, що з'єднують виходи державного кордону до берегів озера чи іншої подібної водойми.

Річкові кордони поводяться: на судноплавних річках – по середині головного фарватеру або тальвегу (лінії найбільших глибин) річки; на несудноплавних річках (ручаях) – по їх середині або по середині головного рукава річки. Оскільки такі лінії на річках чи озерах часто змінюються внаслідок різноманітних природних явищ, прикордонні держави в договорах між собою або у внутрішньому законодавстві визначають, залишається лінія кордону незмінною або змінюється відповідно до зміни властивостей відповідних водних об'єктів. Так, згідно з п.3 ст. 3 Закону України від 04.11.1991 р. № 1777-ХІІ «Про державний кордон України» державні кордони не переміщуються як при зміні рівня або обрису берегів рік, озер та інших подібних водойм, так і при відхиленні русла річки (ручаю) в той чи інший бік. Іноді у міжнародній практиці зустрічається проведення кордону по одному з берегів ріки. У тім, подібні ситуації надзвичайно рідкісні, оскільки при цьому одна з прибережних держав практично усувається від використання водних ресурсів ріки.

Морські кордони, як правило, визначаються відповідно до

норм міжнародного права, закріплених низкою міжнародних багатосторонніх конвенцій, зокрема, Конвенцією про відкрите море 1958 р., Конвенцією про територіальне море та прилеглу зону 1958 р., а також Конвенцією ООН з морського права 1982 р. Лінія державного кордону проходить по зовнішнім лініям територіальних вод.

Відповідно до Конвенції ООН з морського права 1982 р. кожна держава має право встановити ширину свого територіального моря до межі, що не перевищує 12 морських миль¹, які відраховуються від:

а) лінії берега, тобто лінії найбільшого відпливу – якщо берегова лінія є рівною;

б) прямої вихідної лінії, якщо берегова лінія є сильно порізаною або якщо у безпосередній близькості від берега знаходиться значна кількість островів. Пряма вихідна лінія з'єднує точки суші, що найбільше виступають у море, при цьому води, розташовані в бік берега від прямої вихідної лінії мають статус внутрішніх морських вод.

До внутрішніх морських вод включаються:

- води, розташовані в сторону берега від прямих вихідних ліній;
- води портів до лінії, яка проводиться через точки будівель (споруд), що найбільше виступають у море;
- води заток, бухт, лиманів, береги яких належать державі по лінії входу до них, за умови, що ця лінія не перевищує 24 морські милі;

- води історичних заток, тобто води заток, бухт, лиманів, ширина входу до яких перевищує 24 морські милі, але історично розглядаються світовим співтовариством як територія певної країни, на яку повністю поширюється її територіальне верховенство. Тобто підставою для юридичного визнання такого кордону є, по-перше, тривале використання державою таких саме як внутрішніх, а по-друге, – визнання правомірності такого використання з боку невизначеного кола інших держав. До числа історичних заток відносяться затоки Петра Великого (ширина входу – 102 морські милі) та Оленецька (70 морських миль) в Росії, Гудзонова затока² в Канаді (60 морських миль), Вагнер-фіорд у Норвегії (27 морських миль) та інші затоки.

З метою забезпечення цілісності та недоторканності території держави на її кордонах встановлюються режим державного кордону та прикордонний режим.

Правовий режим державного кордону визначається сукупністю

міжнародно-правових та внутрішньодержавних норм. Міжнародні договори України, які стосуються її державних кордонів, різноманітні за своїм змістом. Вони визначають, зокрема, лінію проходження кордону та систему позначень цієї лінії на місцевості, режим державного кордону України із суміжними державами в цілому чи на окремих його ділянках, а також врегульовують питання використання прикордонних територій (наприклад, прикордонних вод та земель) тощо. Адміністративний режим державного кордону, як правило, визначається актами внутрішнього законодавства кожної країни. В Україні основним актом, який регулює питання державного кордону є Закон України 04.11.1991 р. «Про державний кордон України».

Режим державного кордону складається з таких елементів:

- 1) режим утримання державного кордону;
- 2) режим перетинання державного кордону особами та транспортними засобами, а також переміщення через державний кордон товарів, вантажів та іншого майна;
- 3) режим пропуску через державний кордон осіб, транспортних засобів, вантажів та іншого майна;
- 4) режим ведення на державному кордоні та в безпосередній близькості від нього промислової, господарської та інших видів діяльності;
- 5) порядок та процедури вирішення з іноземними державами спорів та інцидентів, пов'язаних з державним кордоном.

Прикордонний режим встановлюється з метою створення належних умов для охорони державного кордону. Відповідно до ст.ст. 22-23 Закону України «Про державний кордон України» прикордонний режим встановлюється у прикордонній смузі та контрольованих прикордонних районах.

Прикордонна смуга встановлюється безпосередньо вздовж державного кордону України на його сухопутних ділянках або вздовж берегів прикордонних річок, озер та інших водойм з урахуванням особливостей місцевості. До прикордонної смуги не включаються населені пункти і місця масового відпочинку населення. Ширина прикордонної смуги, як правило, не перевищує 5 км, а на окремих ділянках кордону може не встановлюватися взагалі.

Контрольовані прикордонні райони встановлюються, як правило, в межах території району, міста, селища, сільради, прилеглої до державного кордону України або до узбережжя моря, що охороняється органами Державної прикордонної служби України. До

контрольованого прикордонного району включаються також територіальне море України, внутрішні води України і частина вод прикордонних річок, озер та інших водойм України і розташовані в цих водах острови.

Зміст прикордонного режиму складає встановлення:

- спеціальних правил постійного проживання, тимчасового перебування, проїзду (проходу), пересування осіб та транспортних засобів;

- спеціального порядку господарської, промислової та іншої діяльності, проведення масових заходів;

- спеціальних правил обліку та утримання маломірних самохідних та несамохідних суден (човнів), а також їх пересування у територіальному морі, внутрішніх водах прикордонних водойм.

4. Міжнародно-правові підстави зміни державної території

Підстави зміни титулу державної території – це факти (події і дії), внаслідок яких державна територія змінює свій титул, тобто переходить із володіння однієї держави до володіння іншої.

Підстави зміни державної території поділяються на первинні та похідні (деривативні).

Первинні підстави зміни титулу території пов'язанні із встановленням територіального верховенства певної держави над територією, яка раніше взагалі не належала жодній державі. До таких підстав належать символічна анексія, тобто відкриття та встановлення територіального суверенітету над раніше невідомою територією, і ефективна окупація, тобто встановлення територіального верховенства над територією, яка хоча й була відома раніше, але не використовувалася жодною державою. У зв'язку з тим, що на Земній кулі практично не залишилося невідкритих та не використовуваних жодною державою територій, такі підстави слід розглядати лише як історичні.

Похідні (деривативні) підстави зміни титулу державної території пов'язані з переходом права на певну територію від однієї держави до іншої.

Будь-яка зміна державної території є замахом на такий принцип міжнародного права, як принцип територіальної цілісності держав, все ж таки таке явище в міжнародній практиці зустрічається.

Існують такі способи зміни державної території:

Плебісцит – це зміни належності державної території внаслідок всенародного голосування. Цей спосіб ґрунтується на такому принципі

міжнародного права, як право націй на самовизначення. Для міжнародної лігітимізації цього способу референдум повинен проходити за чіткою юридичною процедурою та під контролем представників міжнародного співтовариства.

Цесія – це обмін територіями між державами. Причинами даного обміну можуть бути, наприклад, необхідність «вирівнювання» кордону, обмін територіями з переважним проживанням представників не титульної нації тощо. Обов'язковою умовою цесії буде згода обох держав, що обмінюються територією.

Анексія – це захоплення однією державою території іншої держави. Це спосіб зміни юрисдикції будь-якої території, що суперечить міжнародному праву. Існує цей спосіб лише тому, що деякі держави, користуючись своєю військовою силою, утримують за собою анексовану територію. Але, у будь-якому разі, рано чи пізно ця територія відійде тій державі, яка її відторгнула.

Насильницьке захоплення території однієї держави іншою не припиняє права потерпілої держави на свою територію і не утворює такого права у держави-агресора.

Не змінює титулу території і оренда частини території держави іншою державою, найчастіше під військові бази. Така територія, хоча й використовується державою-орендарем, але знаходиться під повним суверенітетом держави-орендодавця, і лише їй належить. Єдиною підставою такого використання державної території є укладення між державами договору про оренду, тобто строкове оплатне зворотне використання відповідної території.

5. Правовий режим міжнародних рік та каналів

На багатьох міжнародних ріках досить рано було встановлено правовий режим відповідно до нормативів і принципів міжнародного права. Починаючи з Вестфальського миру 1648 р. багатьма міжнародними договорами на окремі річкові шляхи міжнародного значення почав поширюватися міжнародно-правовий режим, покликаний насамперед забезпечити вихід внутрішньоконтинентальних держав до морів.

Відповідно до Заключного акту Віденського конгресу було визнано юрисдикцію прибережних держав над відповідними ділянками річок. У 1885 р. було встановлено свободу торговельного судноплавства ріками Нігер та Конго. Після Першої світової війни мирними договорами було встановлено свободу судноплавства такими європейськими річкам, як Одер, Вісла та ін.

Континентальний шельф (іноді його називають «епіконтинентальний пояс») визначається як морське дно і надра підводних районів, що простираються за межі його територіального моря уздовж природного продовження сухопутної території до зовнішньої межі підводної окраїни материка не далі 350 морських миль від вихідних ліній, від яких відміряється ширина територіального моря (ст. 76 Конвенції з морського права 1982 р.).

Виняткова економічна зона являє собою район, що знаходиться за межами територіального моря і прилягає до нього. Ширина економічної зони не повинна перевищувати 200 морських миль, що відраховуються від вихідних ліній, від яких відміряється ширина територіального моря. (Конвенція з морського права 1982р.)

Прибережна держава має робити відрахування або внески натурою у зв'язку з розробленням неживих ресурсів континентального шельфу за межами 200 морських миль.

Розмір цих відрахувань визначається залежно від часу експлуатації і на шостий рік складає один процент вартості чи об'єму продукції на даній ділянці.

Ці відрахування надходять у розпорядження особливого органу (міжнародний орган з морського дна), і він розподіляє їх між державами – учасницями Конвенції на підставі критеріїв справедливості.

У винятковій економічній зоні прибережна держава має суверенні права на розвідування, розроблення і зберігання природних ресурсів, живих і неживих, у водах, які покривають морське дно, на морському дні та в його надрах, так само як і на розроблення ресурсів з метою виробництва енергії шляхом використання води, течій і вітру.

У цій зоні прибережні держави мають право на:

утворення і використання штучних островів;

установок і споруд;

проведення морських наукових досліджень;

захист і зберігання морського середовища.

Міжнародні ріки – це ріки, що протікають по території двох і більше держав або розділяють їх території.

Правовий режим використання міжнародних рік визначається міжнародними договорами, міжнародним звичаєм, а також доктриною. Міжнародні договори можуть мати універсальний характер і поширюватися на всі міжнародні ріки (наприклад, Барселонська конвенція про судноплавні водні шляхи, що мають міжнародне

значення 1921 р.) або стосуватися певної ріки чи групи рік (зокрема, Белградська конвенція про режим судноплавства на Дунаї 1948 р., Договір про басейн ріки Ла-Плата 1969 р., Договір про співробітництво в Амазонії 1978 р. та інші договори).

Єдиного підходу до класифікації міжнародних рік у науці та практиці міжнародних відносин не існує. Згідно до Закону України «Про державний кордон» до територіальних вод України належать морські води шириною 12 морських миль, що відраховуються від лінії найбільшого відливу як на материку, так і на островах, що належать Україні, або від прямих вихідних ліній, що з'єднують відповідні точки.

До річок і озер, що мають міжнародно-правовий режим, відносять:

- міжнародні ріки,
- прикордонні ріки;
- -прикордонні озера.

Основними елементами правового режиму міжнародних рік є:

1) закріплення територіального верховенства та суверенітету на відповідних ділянках рік за прибережними державами.

2) прибережна держава має право проходу своїх суден через частину території ріки, що належить іншій державі.

3) неприбережні держави мають право проходу своїх невійськових суден по міжнародних ріках на підставах та в порядку, передбаченому відповідними договорами. В більшості випадків води міжнародних рік є відкритими для проходу невійськових суден усіх країн.

4) військові та поліцейські судна прибережних держав можуть проходити через ділянки таких рік, що належать іншим державам лише за погодженням з цими державами. Військовим та поліцейським суднам неприбережних держав забороняється заходити в міжнародні ріки.

5) право використовувати водні та живі ресурси міжнародної ріки у виробничих, сільськогосподарських та інших цілях (право несудноплавного використання) належить лише прибережним державам і реалізується ними на принципах рівності та справедливості. Міжнародні канали – це розташовані на території однієї чи декількох держав водні магістралі, що споруджені для сполучення між собою вод морських та океанських басейнів і використовуються як транспортні комунікації.

Такими каналами є Суецький канал між Середземним та Червоним морями, Кільський канал між Балтійським та Північним морями, Коринфський канал між Егейським, Адріатичним та Іонічним морями, Панамський канал між Атлантичним та Тихим океанами.

Правовий режим міжнародних каналів визначається національним законодавством держави, на території якої він розташований, а також відповідними міжнародними договорами, зокрема Константинопольською конвенцією щодо забезпечення вільного судноплавства по Суецькому каналу 1888 р., Версальським мирним договором 1919 р. (щодо Кільського каналу), Договором про постійний нейтралітет Панамського каналу та його експлуатацію, укладеним у 1977 р. між Панамою та США.

ЛЕКЦІЯ 8. МІЖНАРОДНІ ДОГОВОРИ: СУТНІСТЬ, ПОРЯДОК РАТИФІКАЦІЇ І ЗАСТОСУВАННЯ. ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ НОРМ МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ

- 1. Поняття права міжнародного договору.*
- 2. Поняття міжнародного договору. Класифікація міжнародних договорів.*
- 3. Основні стадії укладення міжнародного договору. Дія і припинення дії договорів. Недійсність міжнародних договорів.*
- 4. Виконання і тлумачення міжнародних договорів.*
- 5. Ратифікація міжнародних актів Верховною Радою України*

1. Поняття права міжнародного договору

Право міжнародних договорів – це галузь міжнародного публічного права, що складається з норм та інститутів, які визначають зміст, структуру й підстави набуття чинності договорів і діяльність суб'єктів щодо порядку укладення, виконання та припинення дії міжнародних договорів.

У теорії та практиці використовується також таке поняття, як «міжнародне договірне право», яким позначають норми, створені договорами, на відміну від звичаєвих норм.

Система права міжнародних договорів – це сукупність принципів і норм, що регулюють відносини між суб'єктами міжнародного права щодо укладання, дії, зміни та припинення міжнародних договорів.

Відповідно до ст. 2 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 року і Віденської конвенції про право договорів між державами і міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 року міжнародний договір – це врегульована міжнародними правом угода, укладена державами та іншими суб'єктами міжнародного права у письмовій формі, незалежно від того, чи міститься така угода в одному, двох або декількох пов'язаних між собою документах, а також незалежно від її найменування.

Об'єктом міжнародного договору є відносини суб'єктів міжнародного права з приводу матеріальних і нематеріальних благ, дій і утримання від дій. Будь-який об'єкт міжнародного права може бути об'єктом міжнародного договору. Самі держави визначають, що є об'єктом міжнародного договору, проте вони утримуються від того, щоб об'єктом договорів були питання, що становлять виключно внутрішню компетенцію держав. Як правило, об'єкт договору відображається в найменуванні договору.

Найважливіший елемент договірних правовідносин – сторони. Як впливає з Віденської конвенції 1969 р., «кожна держава володіє правоздатністю укладати договір» (ст. 6). У свою чергу, правоздатність міжнародної організації укладати міжнародні договори " реалізується правилами цієї організації – зокрема, установчими актами організації, прийнятими відповідно до них рішеннями і резолюціями, а також сталою практикою цієї організації (ст. 1,6 Віденської конвенції 1986 р.).

Держави – члени міжнародної організації можуть шляхом міжнародної угоди створювати для неї права і обов'язки.

Договори зобов'язують тільки учасників. Для третіх сторін, тобто держав, що не беруть участь, вони не створюють ні прав, ні зобов'язань.

Перший кодифікований акт у галузі права міжнародних договорів був ухвалений у 1928 р. на конференції американських держав – це Гаванська конвенція про договори, яка мала регіональний характер.

Основними джерелами, з точки зору права міжнародних договорів, є такі міжнародні угоди універсального характеру:

– Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р.;

– Віденська конвенція про право договорів між державами та

міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 р.;

– Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів 1978 р.

2. Поняття міжнародного договору. Класифікація міжнародних договорів

Договір може встановити правові наслідки для третіх держав тільки у разі їх згоди. Якщо така держава користується правами, що витікають з договору, вона повинна дотримуватись і пов'язаних з цим обов'язків.

До структури договору відносяться його складові частини, а саме назва договору, преамбула (зазначаються цілі укладення даного договору, сторони договору й ін.), основна частина (предмет договору, права та обов'язки сторін), заключна частина (передбачаються умови вступу договору в силу, строк його дії, порядок припинення і т.д.). Договір переважно складається з розділів, глав, статей, пунктів.

Іноді договори супроводжуються застереженнями сторін, додатками, у яких містяться норми, що пояснюють основний текст, правила процедури, вирішення суперечок (протоколи, описи, технічні умови, стандарти, карти тощо). Усі частини договору мають однакову юридичну силу.

Обов'язковим елементом є підписи уповноважених сторін договору.

Міжнародний договір, як правило, складається в одному документі. Проте текст договору, укладеного, наприклад, шляхом обміну нотами або листами, міститься в двох або більше пов'язаних між собою документах.

Мова, на якій складається текст договору, визначається договірними сторонами. Двосторонній договір складається зазвичай мовами обох договірних сторін, хоча вони можуть вибрати й іншу мову. Іноді крім двох мов договірних сторін вони складають текст і третьою (нейтральною) мовою. На пострадянському просторі міжнародні договори укладаються мовами договірних сторін, а також російською мовою. Багатосторонні договори укладаються мовами, які визначаються договірними країнами. Встановилася практика укладання договорів під егідою ООН, спеціалізованих установ ООН або інших міжнародних організацій офіційними мовами цих організацій (англійською, арабською, іспанською, китайською, російською, німецькою, французькою).

Тексти договорів різними мовами є аутентичними і мають однакову юридичну силу.

Як основне джерело міжнародного права міжнародний договір може мати різні форми і найменування: договір, угода, пакт, декларація, трактат, конвенція, комюніке, протокол, обмін нотами, акт, заключний акт-картель, конкордат, статут, хартія тощо, які мають однакову юридичну силу, створюють права і обов'язки для їх учасників.

Договори можуть класифікуватися за різними підставами.

1. За колом учасників: двосторонні і багатосторонні.
2. За змістом (предметом) договору: політичні, економічні, угоди зі спеціальних питань.
3. За доступом до договорів (за способом приєднання): відкриті та закриті.
4. За географічною чи просторовою ознакою: універсальні, регіональні, локальні.

Ст. 3 Закону «Про міжнародні договори України» 2004 р. виділяє міжнародні договори України, укладені:

- Президентом України або за його дорученням від імені України;
- Кабінетом Міністрів України або за його дорученням - від імені Уряду України;
- міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади, державними органами – від імені міністерств, інших центральних органів виконавчої влади, державних органів.

Так, від імені України укладаються міжнародні договори України:

а) політичні, мирні, територіальні, стосовно державних кордонів, розмежування виключної (морської) економічної зони і континентального шельфу України;

б) що стосуються прав, свобод та обов'язків людини і громадянина;

в) про участь України в міждержавних союзах та інших міждержавних об'єднаннях (організаціях), системах колективної безпеки;

г) про військову допомогу та направлення підрозділів Збройних Сил України до інших держав чи допуску підрозділів збройних сил іноземних держав на територію України, умови їх тимчасового перебування, включаючи терміни виведення, фінансово-

економічні, екологічні та інші наслідки і компенсації;

г) про використання території та природних ресурсів України;

д) яким за згодою сторін надається міждержавний характер. У свою чергу, від імені Уряду України укладаються міжнародні договори України з економічних, торговельних, науково-технічних, гуманітарних та інших питань, віднесених до відання Кабінету Міністрів України. Міжвідомчими є міжнародні договори України з питань, віднесених до відання міністерств та інших центральних органів виконавчої влади.

3. Основні стадії укладення міжнародного договору. Дія і припинення дії договорів. Недійсність міжнародних договорів

Перший кодифікований акт у галузі права міжнародних договорів був ухвалений у 1928 р. на конференції американських держав – це Гаванська конвенція про договори, яка мала регіональний характер.

Основними джерелами, з точки зору права міжнародних договорів, є такі міжнародні угоди універсального характеру:

– Віденська конвенція про право міжнародних договорів 1969 р.;

– Віденська конвенція про право договорів між державами та міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями 1986 р.;

– Віденська конвенція про правонаступництво держав щодо договорів 1978 р.

Закон України «Про міжнародні договори України» встановлює порядок укладення, виконання та припинення дії міжнародних договорів України з метою належного забезпечення національних інтересів, досягнення цілей, виконання завдань і принципів зовнішньої політики України, закріплених у Конституції України та законодавстві України.

Віденські конвенції 1969 і 1986 років не визначають, що слід розуміти під «укладенням договору». Виходячи з міжнародної практики, можна зробити висновок, що укладення міжнародного договору означає всі дії держави, починаючи від переговорів і закінчуючи вступом договору в силу.

Процес укладення договорів може бути розділений на стадії:

- складання і ухвалення тексту договору;
- встановлення аутентичності текстів договорів;
- вираження згоди на обов'язковість договору.

Договори, як правило, готуються і підписуються спеціально уповноваженими на те особами. Вони повинні мати відповідні повноваження, тобто документ, який засвідчує про право вести переговори, підписувати міжнародний договір, брати участь у конференції тощо. Укласти договори без спеціальних повноважень (ex-officio) можуть глава держави, глава уряду, глава відомства закордонних справ. Глави дипломатичних представництв і представництв держав при міжнародних організаціях і на міжнародних конференціях також не потребують повноважень, проте вони можуть здійснювати дії лише з метою прийняття тексту договору.

Встановлення аутентичності договору проводиться шляхом його парафування (проставлення під договором ініціалів уповноважених осіб), підписання, підписання ad referendum (підписання договору з умовою подальшого схвалення компетентним державним органом), включення тексту в заключний акт конференції або в резолюцію міжнародної організації про схвалення договору.

Статті 11 Віденських конвенцій 1969 і 1986 років встановили наступні способи вираження згоди на обов'язковість договору:

- підписання договору;
- обмін документами;
- ратифікація договору;
- його прийняття, затвердження;
- приєднання до нього або будь-який інший спосіб, про який домовилися сторони.

У міжнародному праві розрізняють припинення і призупинення дії договору.

Припинення дії – втрата міжнародним договором своєї юридичної сили за умов, визначених самим міжнародним договором, або за вольовим рішенням сторін. Такий договір перестає породжувати права й обов'язки для його учасників.

Виділяють вольові (денонсація, скасування, новація або заміна, анулювання договору) і не вольові (закінчення строку дії договору, настання скасовувальної умови, виникнення нової імперативної норми, війни, припинення існування суб'єктів договору) способи припинення дії договорів.

Призупинення дії – перерва дії міжнародного договору протягом певного проміжку часу. Дія призупинених міжнародних договорів відновлюється автоматично (після усунення обставин, що спричинили їх призупинення). Призупинення дії договору за певних

умов може перейти у його припинення.

У міжнародному праві діє презумпція дійсності договору. Проте за певних обставин договори можуть бути визнані недійсними, що не мають юридичної сили. Залежно від наслідків розрізняють абсолютну і відносну недійсність договорів.

Абсолютна недійсність (недійсність договору із самого початку) передбачає усунення всього здійсненого за договором. Підставами абсолютної недійсності можуть бути: обманні дії іншої держави; підкуп представника держави; примушування представника держави; примус держави в результаті застосування сили чи її погрози, порушуючи принципи Статуту ООН.

Договори також є нікчемними, якщо у момент укладення вони суперечать імперативній нормі загального міжнародного права (тобто нормі, яка приймається і визнається міжнародним співтовариством держав у цілому як норма, відхилення від якої не допустиме, і яка може бути змінена тільки подальшою нормою такого ж характеру).

При *відносній недійсності* (недійсність з моменту оспорювання) договору дії, що сумлінно вчинялись до посилання на недійсність, не вважаються незаконними лише з причини недійсності договору. Підставами відносної недійсності є: порушення норми внутрішнього права (державна не має права посилатися на ту обставину, що їй згода на обов'язковість договору була виражена в порушення положень її внутрішнього права, якщо тільки дане порушення не було явним і не стосувалося норми її внутрішнього права особливо важливого значення); перевищення представником держави правомочності на вираження згоди на обов'язковість договору; помилка, яка стосується факту або ситуації, що існувала при укладенні договору, якщо вони представляли істотну основу для згоди на обов'язковість.

Виникнення нової імперативної норми міжнародного права також передбачає недійсність договорів, що суперечать їй, або окремих положень.

Розрив дипломатичних або консульських відносин між учасниками договору, як правило, не впливає на правовідносини, встановлені міжнародними договорами.

4. Виконання і тлумачення міжнародних договорів

Основним принципом права міжнародних договорів є принцип добросовісного виконання міжнародних зобов'язань, що витікають з договорів («договори повинні виконуватися»). Цей принцип зумовлює

дію і застосування міжнародних договорів, тобто є підставою виникнення тих юридичних наслідків, з якими пов'язано укладення договору.

Кожний договір, що правомірно набув чинності, юридично зобов'язує всіх учасників. Держава зобов'язана вчиняти все від неї залежне для реалізації договору у всій повноті. Принцип сумлінності забороняє зловживання договірними правами, тобто використання їх, завдаючи збитків правам і законним інтересам інших держав.

Відмова від договору допустима тільки у передбачених міжнародним правом випадках. Не можна посилалися на своє внутрішнє право як на підставу для невиконання договору.

Тлумачення міжнародного договору – з'ясування його реального значення і змісту з метою найповнішої і найточнішої реалізації умов договору. Адже застосування договору неможливе без з'ясування змісту його положень стосовно конкретних умов.

Тлумачення міжнародного договору здійснюють:

- одна із сторін договору, і в цьому разі тлумачення має силу лише для цієї сторони;
- сторони договору за угодою між ними, і в цьому випадку воно обов'язкове для цих сторін;
- міжнародні органи, про які з цією метою можуть згадати у самому договорі.

У ст. 31 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р. передбачено, що тлумачення договору має бути однаковим незалежно від суб'єктів, які здійснюють тлумачення.

Основні принципи тлумачення – сумлінність, єдність, ефективність, максимальне використання різномовних текстів тощо. При тлумаченні враховуються будь-яка наступна угода щодо тлумачення договору, подальша практика застосування договору і будь-які норми міжнародного права, які застосовуються у відносинах між учасниками. Терміну, що використовується в договорі, може надаватися спеціальне значення, якщо учасники мали такий намір.

Як додаткові засоби тлумачення можуть використовуватися підготовчі матеріали і обставини укладення договору тільки в тому випадку, якщо тлумачення приводить до неясних або двозначних висновків, або до результатів, які є явно абсурдними або нерозумними. Розрізняють:

- а) офіційне тлумачення (здійснюється учасниками договору, спеціальними органами, наприклад, Міжнародним Судом ООН);

б) неофіційне (доктринальне);

в) внутрішньодержавне тлумачення (реалізується уповноваженим на те державним органом для внутрішньодержавних цілей).

Тлумачення здійснюється за допомогою спеціальних способів (приймів), до яких відносяться граматичне (словесне), логічне, історичне і систематичне тлумачення договорів.

Граматичне тлумачення означає з'ясування значення окремих слів і договору на основі граматичних та інших правил. Під логічним тлумаченням розуміється тлумачення тієї або іншої статті договору на основі іншої статті або зіставлення їх один з одним. Текст договору при цьому повинен використовуватися як єдиний цілісний документ.

Тлумачення договору може здійснюватися шляхом порівняння його положень з іншими договорами, тобто відбувається систематичний вид тлумачення. Іноді з моменту укладення договору проходить значний проміжок часу, у зв'язку з чим виникають труднощі в з'ясуванні його дійсного змісту, наприклад, цілей договору, окремих його положень і термінів. Для тлумачення таких договорів доводиться вдаватися до вивчення історичної обстановки укладення договору, дослідження різних підготовчих матеріалів, дипломатичного листування і т.д. Таке тлумачення називається історичним.

Тлумачення міжнародних договорів в односторонніх деклараціях і заявах, що додаються до договору, є виявом волі одного з учасників міжнародного договору, що формулюється з відома інших його учасників. Це свого роду автентичне тлумачення.

Заява – односторонній акт, яким сторони міжнародного договору висловлюють своє тлумачення або розуміння його положень і з якого для них не випливають міжнародно-правові наслідки. Тлумачні заяви і декларації не можуть бути віднесені до застережень, оскільки шляхом одностороннього тлумачення не можна змінити положень міжнародного договору.

5. Ратифікація міжнародних актів Верховною Радою України

Ратифікація (затвердження) – це акт міжнародного права, за допомогою якого держава, через свої компетентні органи, наділені повноваженнями укладати договори, виражає свою згоду взяти на себе зобов'язання в міжнародному плані на підставі відповідного договору.

В Україні лише Верховна Рада наділена правом давати згоду на ратифікацію міжнародних договорів України (ст. 85 Конституції

України). Відповідно до ч. 1 ст. 9 Конституції України чинні міжнародні договори, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, є частиною національного законодавства України.

Вимоги до міжнародних договорів, що підлягають ратифікації:

1) обов'язковість їх якнайшвидшої ратифікації, яка здатна надати їм внутрішньодержавної сили;

2) суб'єктом ратифікації міжнародних договорів може бути законотворчий орган;

3) порядок ратифікації міжнародних договорів є таким самим, що й порядок ухвалення нормативно-правових актів;

4) строки ратифікації та порядок вступу в дію нормативних міжнародних договорів – такі самі, що й для нормативно-правових актів.

Пропозиції щодо укладення міжнародних договорів України включають такі документи:

а) подання відповідно Президентові України або Кабінету Міністрів України;

б) пояснювальну записку, в якій обґрунтовується доцільність укладення міжнародного договору, визначаються вірогідні політичні, правові, соціально-економічні, фінансові, гуманітарні та інші наслідки його укладення, а також суб'єкти виконання міжнародного договору;

в) проект міжнародного договору українською мовою;

г) текст міжнародного договору українською мовою в офіційному перекладі та мовою оригіналу в разі подання пропозиції щодо його ратифікації, затвердження, прийняття або приєднання до нього;

г) довідку про погодження проекту міжнародного договору зацікавленими міністерствами та іншими центральними органами виконавчої влади;

д) проект рішення про утворення делегації чи доручення представникові України щодо підготовки тексту міжнародного договору, його прийняття, встановлення його автентичності, а також проект директив делегації чи представникові України;

е) електронні версії текстів документів, зазначених у пунктах «в», «г» та «д» наведеного переліку.

Законопроекти про надання згоди на обов'язковість міжнародних договорів України вносять на розгляд Верховної Ради Президент України та Кабінет Міністрів України.

Внесений на розгляд Верховної Ради законопроект про

надання згоди на обов'язковість міжнародного договору України попередньо розглядається комітетом, до предмета відання якого належать питання засад зовнішньої політики, відповідним комітетом (комітетами), до предметів відання якого (яких) належать питання, які містять законопроект.

Законопроект щодо надання згоди на обов'язковість міжнародного договору України має вноситися на розгляд Верховної Ради як невідкладний і включається до порядку денного сесії Верховної Ради без голосування.

У законопроекті про надання згоди на обов'язковість міжнародного договору України зазначаються порядок та умови набрання чинності міжнародним договором на території України відповідно до положень цього міжнародного договору та Віденської конвенції про право міжнародних договорів.

На підставі закону про надання згоди на обов'язковість міжнародного договору України Голова Верховної Ради України підписує ратифікаційну грамоту, яка засвідчується підписом Міністра закордонних справ України, якщо договором передбачений обмін такими грамотами.

Відповідно до Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1986р. «ратифікація», «прийняття», «затвердження» і «приєднання» означають, залежно від випадку, міжнародний акт, який має таке найменування і за допомогою якого держава виражає в міжнародному плані свою згоду на обов'язковість для неї договір.

Держава не має права посилатись на ту обставину, що її згода на обов'язковість для неї договору була виражена на порушення того чи іншого положення її внутрішнього права, яке стосується компетенції укладати договори, як на підставу недійсності її згоди, якщо тільки це порушення не було явним і не стосувалося норми її внутрішнього права особливо важливого значення.

Ратифікація договору вважається завершеною з моменту обміну ратифікаційними грамотами при двосторонньому договорі або вручення їх депозитарію при багатосторонньому договорі. Ратифікація є остаточною, від неї не можна відмовитися або знову винести договір на обговорення.

ЛЕКЦІЯ 9 ПРАВО МІЖНАРОДНИХ ОРГАНІЗАЦІЙ

1. *Поняття права міжнародних організацій.*
2. *Зміст і характер правосуб'єктності міжнародних організацій.*
3. *Функції міжнародних організацій.*
4. *Класифікація міжнародних організацій.*
5. *Поняття, скликання та порядок роботи міжнародних конференцій.*
6. *ООН як провідна міжнародна організація в світі.*
7. *Спеціалізовані установи ООН.*
8. *Регіональні міждержавні організації.*

1. Поняття права міжнародних організацій

Право міжнародних організацій є сукупністю правил поведінки, що регулюють процес утворення, самої діяльності, тимчасового припинення діяльності організації, виходу з організації, членства в організації, а також взаємодії з іншими суб'єктами міжнародного права (державами, міжнародними міжурядовими організаціями, націями та народами, що борються за визволення, державоподібними утвореннями) та міжнародних відносин (міжнародними неурядовими організаціями, фізичними особами).

Право міжнародних організацій – самостійна галузь міжнародного публічного права, яка складається з двох блоків міжнародно-правових норм:

«внутрішнє право» організації (норми, що регулюють структуру організації, компетенцію її органів і порядок роботи, статус персоналу, інші правовідносини);

«зовнішнє право» організації (норми міжнародних договорів організації з державами і іншими міжнародними організаціями).

Правова природа норм права міжнародних організацій має договірний характер і тому право міжнародних організацій вважається однією з кодифікованих галузей міжнародного публічного права.

Основа правової природи міжнародних організацій розкривається через наявність єдності цілей та інтересів їх держав-членів.

Правова природа кожної окремої міжнародної організації розкривається через наявність:

- єдності цілей та інтересів їх держав-членів

- узгодженої договірної основи
- спільні принципи
- структуру
- фінансування
- членство в міжнародній організації
- компетенцію сторін (держав-учасниць)

Ліга Націй (1919) стала першою міжнародною організацією, яка мала політичну спрямованість. Заснована на Паризькій мирній конференції – міжнародній форумі держав-переможниць у Першій світовій війні, на якому розроблено мирні договори з переможеними країнами: Німеччиною (Версальський мирний договір 1919), Болгарією (Нейський мирний договір 1919), Угорщиною (Тріанонський мирний договір 1920) Туреччиною (Севрський мирний договір 1920), що заклали фундамент Версальської системи міжнародних відносин.

Ознаки (властивості) міжнародних міждержавних організацій:

1. Наявність міждержавних договорів. створення шляхом укладення засновницького (установчого) акту (договору, угоди, статуту).

2. Наявність мети, цілі. Наявність системи постійно діючих органів;

3. Атономний статус та відповідна компетенція. Здатність до нормотворчості. Міжнародні міждержавні організації мають право укладати різноманітні угоди з іншими суб'єктами міжнародного права лише в межах своєї компетенції і засновані на принципах міжнародного права.

4. Наявність правосуб'єктності і імунітету, та здатність нести відповідальність. Принципи міжнародного права – норми обов'язкового характеру для всіх учасників організацій:

1. Загальні принципи – втілюють найпоширеніші норми поведінки і охоплюють широкий спектр міжнародних економічних відносин. Загальні принципи будуються на природних законах поведінки, які склалися в суспільних відносинах протягом століть.

2. Спеціальні принципи – охоплюють дещо вузку сферу між суб'єктами міжнародного права і мають конкретний характер (притаманні тільки конкретній організації). Вони можуть використовуватися регіональними інтеграційними угрупованнями для підкреслення специфічності регіону.

Найбільш чітко загальні принципи сформульовані в

Заключному акті Наради з безпеки й співробітництва в Європі (підписано 35 європейськими та північноамериканськими державами а Гельсінкі в 1975р.) і вони відомі як «Десять принципів ООН»:

- 1) суверенна рівність, поважання прав, притаманних суверенітету (ООН);
- 2) незастосування сили, або погрози силою (ООН);
- 3) непорушність кордонів;
- 4) територіальна цілісність держав;
- 5) мирне урегулювання спорів (ООН);
- 6) невтручання у внутрішні справи інших держав;
- 7) поважання прав людини і основних свобод, включаючи свободу думки, совісті, релігії, переконань;
- 8) рівноправність і право народів на само визнання;
- 9) співробітництво між державами;
- 10) сумлінне виконання міжнародно-правових обов'язків (ООН)

2. Зміст і характер правосуб'єктності міжнародних організацій

Міжнародні організації (далі – МО) мають похідну і функціональну правосуб'єктність, що виражається в можливості укладати угоди з державами та іншими.

Права й обов'язки МО є похідними від прав і обов'язків держав-засновників, які делегують міжнародній організації повноваження, необхідні для досягнення мети, заради якої вона створена.

МО не може чинити дії, не передбачені в її статуті, регламентах, правилах процедури та інших документах або в резолюціях організації-засновниці, у межах своєї компетенції вона може самостійно обирати засоби і способи реалізації прав і обов'язків, покладених на неї державами-членами.

Правоздатність МО розуміють як пасивну її здатність мати права й обов'язки, що виникають із заснуванням міжнародної організації (на момент набуття чинності її установчим актом).

Елементами правоздатності міжнародної організації є:

- визнання її як міжнародної юридичної особи;
- наділення її певним обсягом компетенції;
- забезпечення її та її представників імунітетами й привілеями, властивими суб'єктам міжнародного права.

Держави-члени й інші міжнародні організації визнають і

поважають права й обов'язки відповідної міжурядової організації, її компетенцію, коло повноважень, включно з повноваженнями наділяти привілеями й імунитетами офіційних представників організації.

Дієздатність МО зумовлюється можливостями суб'єкта активно реалізовувати свої потенційні права та обов'язки.

Міжнародна організація наділяється зафіксованою в установчому акті компетенцією. Компетенцію розуміють як наперед визначену (потенційну) сферу діяльності МО - коло питань, які вичерпно не визначені, але окреслені.

Складові компетенції МО:

Предметна компетенція, що характеризує сферу поширення діяльності МО – як у географічному вимірі, так і щодо кола питань, які входять до її компетенції, та щодо кола суб'єктів, насамперед – членів МО.

Юрисдикційна компетенція зумовлена способом утворення МО (на основі міжнародних договорів чи резолюцій інших МО) і юридичною силою рішень міжнародної організації.

Дієздатність – це спроможність реалізовувати комплекс повноважень, передбачених «пасивною», тобто наданою організації на момент її утворення, правоздатністю.

Дієздатність міжнародної організації вміщує вільне й самостійне виконання нею своїх функцій і здійснюється за такими принципами:

1) МО самостійно реалізують положення норм, що складають їхнє внутрішнє право;

2) під час виконання своїх функцій МО виходять із домислюваної компетенції, тобто вони мають право надавати їй розширювальне тлумачення;

3) МО мають право створювати будь-які допоміжні органи, що необхідні для виконання функцій організації;

4) МО мають право самостійно приймати правила процедури й інші адміністративні правила, при цьому організація має право вимагати у свого члена пояснень, якщо він не виконує її рішень чи навіть рекомендацій, вона також може позбавити голосу будь-якого члена, що не виконує своїх зобов'язань;

5) під час виконання своїх функцій МО мають право вступати в певні правовідносини з державами, що не є їхніми членами.

У межах своєї дієздатності МО може використовувати такі повноваження:

1) здійснювати правотворчу діяльність шляхом видання односторонніх актів у межах своєї компетенції;

2) здійснювати правотворчу діяльність шляхом укладання міжнародних угод із державами й іншими міжнародними організаціями в межах своєї компетенції;

3) визнавати держави й уряди - шляхом їхнього прийому до організації;

4) мати й надавати своїм працівникам імунітет і привілеї, що визначаються спеціальними угодами й національним законодавством держав, які уклали відповідну угоду з міжнародною організацією;

5) забезпечувати дотримання норм міжнародного права, використовуючи при цьому такі засоби, як контроль, притягнення до відповідальності й застосування санкцій;

6) забезпечувати розв'язання спорів між державами-членами;

7) нести міжнародно-правову відповідальність.

3. Функції міжнародних організацій

Міжнародні організації грають важливу роль як форма співпраці держав і розвинутої дипломатії. Виникнення міжнародних організацій у XIX столітті стало віддзеркаленням і наслідком об'єктивної тенденції до інтернаціоналізації багатьох сфер життя суспільства.

Міжнародні організації є, перш за все, специфічною формою прояву і організації співробітництва між різними країнами світу. При цьому необхідно відзначити, що на сучасному етапі суспільного розвитку межі дії міжнародного права, характер міжнародних організацій, а також їх зростаючі можливості відіграють активну роль у становленні міжнародної співпраці та зростанні глобалізації.

Функції як напрями діяльності міжнародної організації з досягнення цілей, поставлених перед нею державами-засновницями, зумовлені її унікальною для кожної організації міжнародною правосуб'єктністю. Організація має право здійснювати свої функції тільки в межах закріпленої за нею компетенції.

Функції МО:

- нормативно-регулюючі,
- миротворчі,
- контрольні,
- оперативні,
- інформаційні,
- організаційні.

Основні групи функцій міжнародних організацій:

1. Сприяння:

- організація міжнародних конференцій;
- збір і аналіз статистичних і фактичних матеріалів;
- публікація і поширення статистики і досліджень;
- надання приміщень секретаріату для проведення багатосторонніх і двосторонніх переговорів.

2. Спостереження – сприяння з можливістю формулювання і оприлюднення офіційної точки зору організації на ті чи інші проблеми, що є способом створення громадської думки і впливу на економічну політику країни.

3. Нагляд – більш жорстка форма спостереження, пов'язана із зобов'язанням країн повідомляти на регулярній основі і за встановленою формою дані про своє становище і вислуховувати рекомендації по суті поточного економічного розвитку. Уряди, які підписали статут міжнародних організацій, що здійснюють нагляд, зобов'язані з визначеною частотою приймати в себе місії експертів з цих організацій і надавати їм, крім поточної, також і первинну інформацію, відповідати на їхні питання і бути максимально відвертими. Зміст дискусій за бажанням уряду може залишатися конфіденційним і не оприлюднюватися міжнародною організацією, з якою велися дискусії.

4. Регулювання – нагляд, що спирається на примус країн до виконання рекомендацій міжнародного співтовариства через розробку відповідних міжнародних норм і механізмів примусу до їх виконання. Регулювання в міжнародній економіці засноване на тому, що країни добровільно приймають рішення про створення певного міжнародного механізму вирішення тих чи інших проблем, домовляються про принципи його функціонування і про те, як вони будуть спільно карати країни, які порушили принципи, під якими вони самі ж підписалися.

5. Контроль – функції, які полягають у здійсненні контролю за відповідністю поведінки держав нормам міжнародного права, а також резолюцій. У цих цілях організації мають право збирати та аналізувати відповідну інформацію, обговорювати її і висловлювати свою думку в резолюціях.

6. Інформативна функція полягає в тому, що міжнародні організації виступають в якості найбільших одержувачів, передавачів і каналів поширення інформації. Їх інформаційні можливості

приваблюють до них держави, одні з яких стають повноправними членами організації, інші спостерігачами, а також інші міжнародні організації, ТНК та міжнародні групи тиску.

4. Класифікація міжнародних організацій

Міжнародні організації можуть бути класифіковані за різними критеріями, такими як цільові орієнтації, структура, спосіб участі держав та інші. Одним з ключових критеріїв є функціональна спрямованість. Так, існують політичні, економічні, соціальні, гуманітарні та військові організації, кожна з яких має свої специфічні завдання та функції.

Міжнародні організації, які об'єднують країни з різних частин світу для спільного вирішення глобальних проблем, стали необхідною складовою сучасної міжнародної системи. Розуміння їхньої класифікації є ключем до ефективного аналізу та управління світовими відносинами.

За колом учасників і сферою дії міжнародні організації поділяються на:

- універсальні, з огляду, що вони відкриті для участі всіх держав світу (ООН, її спеціалізовані установи (МАГАТЕ, ІМО, МВФ, ЮНІСЕФ та інші);

- регіональні, відповідно членами яких є держави певного регіону (Організація співробітництва в Європі, Рада Європи, Європейський Союз, Африканський Союз, Організація американських держав, Ліга арабських держав, НАТО).

Поділ щодо географічного розміщення кола учасників:

- субрегіональні організації (Організація Чорноморського економічного співробітництва, СНД),

- міжрегіональні (Організація Ісламська конференція (ОІК).

За характером повноважень міжнародних організацій:

- міждержавні (майже всі міжнародні організації, метою яких є здійснення міждержавного співробітництва і рішення адресовані державам-членам);

- наддержавні (наднаціональні) міжнародні організації (головною метою є здійснення інтеграції, а їх рішення поширюються безпосередньо на фізичних та юридичних осіб держав-членів).

В залежності від компетенції:

- МО загальної компетенції (стосується всіх сфер відносин між державами-членами: політичної, економічної, соціальної, культурної і ін. (ООН, СНД, ОА);

МО спеціальної компетенції (обмежуються співпрацею в одній спеціальній області (МОП)

За предметом діяльності МО:

- політичні,
- економічні,
- соціальні,
- культурні,
- наукові,
- релігійні тощо.

За порядком вступу:

- відкриті (будь-яка держава може стати членом) (ООН)
- закриті (прийом в члени проводиться за згодою первинних засновників) (НАТО, СОТ, ЄС).

5. Поняття, скликання та порядок роботи міжнародних конференцій

Міжнародна конференція – форма міждержавного співробітництва, яка скликаються для розв'язання політичних, соціальних, культурних економічних, військових та інших проблем.

Як інституціональний механізм міжнародного права і міжнародних відносин МК з'явилися в другій половині ХІХ сторіччя.

Під міжнародною конференцією розуміють тимчасовий колективний ор-ган держав – її учасників. Міжнародні конференції (далі – МК) не є міжнародними організаціями і суб'єктами міжна-родного права, їх частіше називають багатосторонньою або парламентською демократією. Міжнародна конференція – це зустріч офіційних представників держав для обговорення питань, що представляють взаємний інтерес.

Спільні риси МК та МО:

- збори представників держав;
- для забезпечення діяльності конференції створю-ються робочі органи (комітети, комісії);
- ці органи діють на основі правил, установлених державами-учасницями конференції.

Цілями МК можуть бути:

а) розроблення і прийняття тексту міжнародного договору (прийняття Конвенції про пра-во міжнародних договорів на Віденській конференції 1968-1969 років);

б) обговорення певної міжнародної проблеми або проблем і

прийняття спільної заяви (Декларація Ріо-де-Жанейро Конференції ООН з навколишнього середовища);

в) обмін думками й інформацією з певної міжнародної проблеми або проблем і вироблення рекомендацій (Гельсінський документ 1992 року «Виклик часу змін», прийнятий у рамках Конференції НБСЄ).

Класифікація МК:

в залежності від суб'єкта, який скликає конференцію:

а) конференції, що скликаються в рамках міжнародних організацій (кодифікаційні конференції);

б) конференції, що скликаються поза міжнародними організаціями;

в) залежності від представництва учасників конференції:

а) універсальні;

б) регіональні конференції;

в залежності від рівня представництва держав, котрі приймають участь у конференціях:

а) конференції за участю вищих керівників держав;

б) конференції міністрів закордонних справ;

в) конференції послів і т.д.;

в залежності від питань, що входять до порядку денного:

а) конференції мирні;

б) політичні;

в) економічні;

г) дипломатичні;

д) змішані.

У залежності від періодичності скликання конференцій:

а) періодичні, що скликаються через певний період часу (наприклад, конференції, що проводилися в рамках НБСЄ);

б) конференції ad hoc – що скликаються державою-ініціатором (державами) або міжнародною організацією для одноразової роботи з метою вирішення певної проблеми. В даний час більшість конференцій, що скликаються, є конференціями ad hoc.

6. ООН як провідна міжнародна організація в світі

Першим кроком до створення Організації Об'єднаних Націй стала Декларація про союз, підписана в Лондоні 12 червня 1941 року, в якій союзники пообіцяли «співпрацювати з іншими вільними державами у війні та в мирі».

Організація Об'єднаних Націй (ООН) – це «універсальна

міжнародна міжурядова організація, що діє на підставі засновницького документу – Статуту

Статут ООН підписаний 26 червня 1945 р. на конференції в Сан-Франциско та набув чинності 24 жовтня 1945р».

Статут ООН є універсальним, а також загальнообов'язковим міжнародним договором, який встановлює і закріплює основні принципи та норми сучасного міжнародного публічного права. Він вважається основоположним документом, який регулює сучасний міжнародний правовий порядок.

Цілями Організації Об'єднаних Націй є:

1. Підтримувати міжнародний мир та безпеку і з цією метою вживати ефективних колективних заходів для запобігання та усунення загрози миру й для придушення актів агресії, або інших порушень миру, і проводити мирними засобами, відповідно до принципів справедливості та міжнародного права, залагоджування або вирішення міжнародних спорів або ситуацій, що можуть призвести до порушення миру;

2. Розвивати дружні відносини між націями на основі дотримання принципу рівноправності та самовизначення народів, а також вживати інших відповідних заходів для зміцнення загального миру;

3. Здійснювати міжнародне співробітництво у сфері вирішення міжнародних проблем економічного, соціального, культурного та гуманітарного характеру й у заохоченні та розвиткові поваги до прав людини й основоположних свобод для всіх, без розрізнення раси, статі, мови та релігії;

4. Бути центром для узгодження дій націй у досягненні цих загальних цілей.

Станом на 2025 рік до ООН входить 193 держави, а також дві держави-спостерігачі – Ватикан і Палестина.

ООН була заснована у 1945 році з метою підтримки миру та безпеки у всьому світі.

Головними органами ООН є:

- Генеральна Асамблея;

- Рада Безпеки;

- Економічна і Соціальна Рада;

- Рада з опіки (призупинила роботу 1 листопада 1994 р. після того, як «остання підопічна Організації Об'єднаних Націй територія (Палау) здобула 1994 р. незалежність),

- Міжнародний суд;
- Секретаріат.

У системі ООН створено вісім конвенційних органів з прав людини, які є комітетами незалежних експертів, уповноважених контролювати дотримання вимог цих конвенцій або пактів:

- Комітет ООН з прав людини;
- Комітет ООН з економічних, соціальних і культурних прав;
- Комітет ООН з ліквідації расової дискримінації;
- Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок;
- Комітет ООН проти катувань;
- Комітет ООН з прав дитини;
- Комітет ООН з прав трудящих-мігрантів;
- Комітет ООН з прав людей з інвалідністю;
- Комісія з насильницьких зникнень.

7. Спеціалізовані установи ООН

Спеціалізована установа – це міжурядова, самостійна, автономна організація, пов'язана з ООН спеціальною угодою через ЕКОСОП (Економічна і соціальна рада ООН).

Спеціалізованою установою вважається лише та, що відповідає таким вимогам:

1) організація має бути утворена урядами (виключаються всі неурядові організації);

2) вона повинна мати глобальний, універсальний характер (тобто виключаються навіть регіональні міжурядові організації);

3) організація має діяти в певній сфері міжнародного співробітництва: економічній, соціальній, культури, освіти, охорони здоров'я і подібних галузях;

4) вона повинна Підписати угоду з ООН про співробітництво, координацію і взаємодію з нею та іншими спеціалізованими установами, що координується Економічною і Соціальною Радою. Головна мета СУ полягає у створенні умов стабільності і добробуту, необхідних для мирних і дружніх відносин між націями, оснований на поважанні принципу рівноправності і самовизначення народів.

Цілі СУ ООН, сформульовані в ст.55 Статуту ООН, полягають у сприянні:

а) підвищенню рівня життя, повній зайнятості населення і економічному й соціальному прогресу та розвитку;

б) розв'язанню міжнародних проблем у сферах економічній, соціальній, охорони здоров'я і т.д.; міжнародному співробітництву в

сфері культури і освіти;

в) поважанню і дотриманню прав людини і основних свобод для всіх, незалежно від раси, статі, мови й релігії.

Основні СУ:

- Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР);
- Міжнародний центр з урегулювання інвестиційних спорів (МЦУІС);

- Міжнародна асоціація розвитку (МАР) ;

- Міжнародна фінансова корпорація (МФК) ;

- Багатостороння агенція з гарантій інвестицій (БАГІ) ;

- Міжнародний валютний фонд (МВФ) ;

- Міжнародна організація праці (МОП) ;

- Організація Об'єднаних Націй з промислового розвитку (ЮНІДО);

- Продовольча і сільськогосподарська організація Об'єднаних Націй (ФАО) Міжнародний фонд сільськогосподарського розвитку (МФСР) ;

- Міжнародна морська організація (ІМО);

- Всесвітня метеорологічна організація (ВМО) ;

- Міжнародний союз електрозв'язку (МСЕ) ;

- Всесвітній поштовий союз (ВПС) ;

- Всесвітня туристська організація (ВТО);

- Всесвітня організація охорони здоров'я (ВООЗ)

- Організація Об'єднаних Націй з питань освіти, науки і культури (ЮНЕСКО);

- Всесвітня організація інтелектуальної власності (ВОІВ);

- Міжнародна організація цивільної авіації (ІКАО);

- Програма розвитку ООН (ПРООН);

- Дитячий фонд ООН (ЮНІСЕФ);

- Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ);

- Світова продовольча програма (СПП);

- Управління ООН з наркотиків і злочинності (УНЗ ООН);

- Фонд ООН у галузі народонаселення (ЮНФПА);

- Програма ООН з довкілля (ЮНЕП);

- Близькосхідне агентство ООН для допомоги палестинським біженцям і організації робіт (БАПОР);

- «ООН-жінки»;

- Програма ООН з населених пунктів (ООН-Хабітат);

- Об'єднана програма Організації Об'єднаних Націй з ВІЛ/СНІД (ЮНЕЙДС);
- Управління Організації Об'єднаних Націй з питань зменшення небезпеки стихійних лих;
- Управління Організації Об'єднаних Націй з обслуговування проєктів (ЮНОПС);
- Інститут Організації Об'єднаних Націй з дослідження проблем роззброєння (ЮНІДІР);
- Навчальний і науково-дослідний інститут Організації Об'єднаних Націй (ЮНІТАР);
- Університет Організації Об'єднаних Націй (УООН)
- Коледж персоналу системи Організації Об'єднаних Націй (КПСООН);
- Міжнародне агентство з атомної енергії (МАГАТЕ);
- Світова організація торгівлі (СОТ);
- Підготовча комісія Організації з Договору про всеосяжну заборону ядерних випробувань;
- Організація із заборони хімічної зброї (ОЗХЗ);
- Міжнародна організація з міграції (МОМ);
- Секретаріат Рамкової конвенції Організації Об'єднаних Націй про зміну клімату Центр з міжнародної торгівлі (ЦМТ).

8. Регіональні міждержавні організації

Регіональні міжнародні організації – це об'єднання держав певного географічного регіону світу, створені для сприяння співробітництву та вирішення спільних проблем.

Члени Організації Об'єднаних Націй, що укладають регіональні угоди або створюють регіональні органи, повинні докласти всіх зусиль для досягнення мирного вирішення місцевих спорів за допомогою таких регіональних угод або таких регіональних органів до передачі цих спорів до Ради Безпеки. (Розд. 8 Статуту ООН).

Рада Безпеки ООН повинна заохочувати розвиток мирного вирішення місцевих спорів за допомогою регіональних угод чи таких регіональних органів або з ініціативи зацікавлених держав, або за своєю власною ініціативою.

Рада Безпеки повинна бути завжди повністю поінформована про діяльність, що здійснюється або планується в рамках регіональних угод чи регіональними органами з метою підтримання міжнародного миру та безпеки.

8.1 Рада Європи – найбільш стара міжурядова організація в Європі, яка була створена 5 травня 1949 р., до сфери діяльності якої, зокрема, входить захист та збереження прав та основних свобод людини.

Метою Ради Європи є досягнення більшого єднання між її членами для збереження та втілення в життя ідеалів і принципів, які є їхнім спільним надбанням, а також сприяння їхньому економічному та соціальному прогресу.

Основними органами РЄ, відповідно до ст. 10 Статуту Ради Європи є:

Комітет Міністрів,

Консультативна асамблея (з 1994р. – Парламентська асамблея Ради Європи)

Роботу цих двох органів забезпечує Секретаріат Ради Європи.

Членами Ради Європи (станом на 2025 р.) є 46 держав, в тому числі Україна. До 2022 р. було 47 країн-членів. РЄ в тісній співпраці з ЄС та ОБСЄ формує європейську систему захисту прав людини.

Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 р. (ЕКПЛ) – є основним документом прийнятим РЄ у сфері захисту прав людини.

Цілі Ради Європи:

- забезпечення більш тісних зв'язків між державами Європи;
- сприяння перетворенню Європи в демократичний простір;
- захист прав людини;
- координація діяльності Ради з іншими європейськими державами.

Основним механізмом реалізації контролю РЄ над захистом прав людини у державах-членах РЄ є Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ).

Стаття 26 ЄКПЛ передбачає, що Судді розглядають справи та виносять рішення в складі таких судових утворень (формацій), створених у межах ЄСПЛ:

- Судді, що засідає одноособово;
- в складі Комітету,
- в складі Палати;
- в складі Великої Палати.

8.2 Європейський Союз (ЄС) – союз держав-членів Європейських Спільнот, створений згідно з Договором про Європейський Союз, підписаним в лютому 1992 року і чинним із

листопада 1993 р.

ЄС був створений на основі Європейського об'єднання вугілля і сталі (ЄОВС), створеного в 1951 році, Європейського співтовариства з атомної енергії, створеного в 1957 році, і Європейського економічного співтовариства, утвореного в 1957 році в результаті об'єднання в 1957 році цих раніше самостійних організацій.

У ЄС входять 27 європейських держав, які використовують 24 державні мови.

В ЄС запроваджується єдина валюта – євро.

Де-факто столицею Європейського Союзу є Брюссель.

Європейський Союз є повноправним членом Організації Об'єднаних Націй, Світової організації торгівлі та має представництва у «Великій Вісімці» та «Великій двадцятці».

Інституції Європейського Союзу – органи Європейського союзу, які представляють і забезпечують загальні для всіх країн-членів інтереси.

Головні керівні органи ЄС:

- Європейський парламент;
- Європейська рада;
- Рада Європейського Союзу;
- Європейська комісія;
- Суд Європейського Союзу,;
- Європейський центральний банк;
- Європейський суд аудиторів.

Договір про ЄС позначає новий етап процесу творення дедалі ближчого союзу народів Європи, де рішення належить приймати як найвідкритіше та якнайближче до громадян.

8.3 Організація з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) спочатку діяла як міжнародна конференція – Нарада з безпеки і співробітництва в Європі (НБСЄ). Відповідно до рішення Будапештської наради в 1994 році Нарада трансформувалася в організацію, що почала свою діяльність із 1 січня 1995 року.

Заключний акт Наради з безпеки і співробітництва в Європі, підписаний у 1975 році в Гельсінкі главами держав і урядів 33 європейських держав, США і Канади. Текст

Цілями ОБСЄ оголошені:

- забезпечення миру і безпеки в Європі;
- підтримка розрядки міжнародної напруженості;
- забезпечення дотримання прав людини;

- дотримання у відносинах між країнами принципів міжнародного права.

Структуру Організації з безпеки та співробітництва в Європі становлять:

- Саміт (зустріч на вищому рівні);
- Рада міністрів ОБСЄ (центральний директивний орган);
- Постійна рада ОБСЄ;
- Форум із співробітництва у галузі безпеки (ФСБ);
- Парламентська Асамблея (ПА) ОБСЄ;
- Секретаріат ОБСЄ;
- Діючий Голова ОБСЄ;
- Бюро з демократичних інститутів і прав людини;
- Верховний комісар у справах національних меншин;
- Суд примирення та арбітражу.

8.4 Організація Північноатлантичного договору (НАТО).

Північноатлантичний альянс – є союзом вільних держав, що спирається на взаємні гарантії і стабільні взаємовідносини з іншими державами.

Альянс – міжнародна міждержавна організація, військово-політичний союз 32 держав Північної Америки і Європи, які прагнуть досягти мети Північноатлантичного договору, підписаного у Вашингтоні 4 квітня 1949.

Організація Північноатлантичного договору створена у відповідності зі ст. 9 Північноатлантичного договору від 4 квітня 1949 року.

Загальна кількість Держав-учасниць – 32.

Країни, охочі приєднатися повинні відповідати певним вимогам і завершити багатоступеневий процес, що включає політичний діалог і військову інтеграцію.

Основні інститути НАТО:

- Саміти НАТО;
- Північноатлантична рада;
- Комітет з оборонної політики та планування НАТО;
- Група ядерного планування НАТО;
- Військовий комітет НАТО.

8.5 Організація американських держав (ОАД) (Organization of American States (OAS) – регіональна міжнародна міждержавна організація, створена в 1948 р. на 9-й Міжнародній конференції американських держав у м.Богота (Колумбія) на основі

Панамериканського союзу, що існував з 1890 р.

ОАД була заснована на основі Панамериканського союзу, який існував з 1890 року.

Зараз 35 країн ратифікували Статут ОАД і є її членами, штаб-квартира ОАД розташована у Вашингтоні (США).

Таким чином, на сьогоднішній день всі американські держави є членами ОАД, також 66 країн і ЄС мають статус спостерігача ОАД.

Головними цілями Організації Американських Держав є:

- посилення миру і безпеки на континенті;
- просування і консолідація демократії;
- превентивна дипломатія та мирне вирішення спорів між державами-членами;
- вжиття спільних заходів щодо держав у випадку агресії;
- вирішення політичних, юридичних та економічних проблем між державами-членами;
- сприяння економічному, соціальному та культурному розвитку;
- боротьба з бідністю.

В Статуті ОАД основна увага приділяється сферам, які сприяють просуванню прав людини:

- демократії;
- економічним правам;
- праву на освіту;
- рівності

Основні нормативні акти:

- Статут Організації американських держав 1948 року,
- Американська декларація прав і обов'язків людини 1948 року,
- Американська конвенція з прав людини 1969 року,
- Сан-Сальвадорський Додатковий протокол до Американської конвенції про права людини в галузі економічних, соціальних і культурних прав 1988 року.

Сучасні нормативні акти: Конвенція проти тортур 1985 р.; Конвенція про насильно зниклих осіб 1994 р.; Міжамериканська конвенція про запобігання, покарання і викорінення насильства щодо жінок 1994р.; Конвенція про запобігання всіх форм дискримінації проти інвалідів 1999 р.

Вищим органом Організації Американських Держав є Генеральна асамблея (ГА), яка визначає загальну політику Організації,

структуру і функції органів ОАД, затверджує програми та бюджет.

Генеральний секретаріат – центральний постійно діючий орган, який очолює Генеральний секретар; здійснює політику і програми, які прийняті Генеральною асамблеєю і радами.

Постійна рада здійснює загальне керівництво і контроль за повсякденною діяльністю організації і виконує функції Консультативного органу і комітету з підготовки сесій Генеральної асамблеї. Комітети Постійної ради ОАД: Загальний комітет, Комітет з питань юридичних і політичних питань, Комітет з питань адміністративних і бюджетних питань, Комітет з питань безпеки півкулі, Комітет з підготовки міжамериканських самітів та участі громадянського суспільства в роботі ОАД.

Спеціалізовані установи (СУ) ОАД: Панамериканська організація охорони здоров'я, Міжамериканський дитячий інститут, Міжамериканська комісія жінок, Панамериканський інститут історії і географії, Міжамериканський інститут з питань індійського населення, Міжамериканський інститут сільськогосподарського співробітництва.

8.6. Асоціація держав Південно-Східної Азії, АСЕАН (від англ. Association of South East Asian Nations, ASEAN) – створена в 1967 році геополітична та економічна міжнародна організація, до якої входять 10 країн, розташованих в Південно-Східній Азії. Найвищим органом АСЕАН є саміт лідерів (глав держав та урядів) країн-учасниць, який відбувається щорічно, починаючи з 2000 р.

Повсякденне керування роботою організації виконує постійний комітет у складі міністра зовнішніх справ поточної країни-голови та послів інших країн-учасниць. Постійний секретаріат розташований в Джакарті. Секретаріат очолює Генеральний секретар.

В 2007 році був прийнятий Статут АСЕАН.

Положення про Міжурядову комісію з прав людини АСЕАН було ухвалено 20 липня 2009 року, а в жовтні 2009 року на 15-му саміті АСЕАН були призначені члени Комісії.

Згідно з Положенням до основних функцій Комісії віднесені:

- розробка стратегії в сфері заохочення та захисту прав і основних свобод людини;
- підвищення громадської обізнаності в області прав людини серед народів країн АСЕАН шляхом освіти, досліджень і поширення інформації;
- вироблення загальних підходів і позицій з питань прав людини, що становлять інтерес для АСЕАН;

- підготовка тематичних досліджень з питань прав людини в країнах АСЕАН тощо.

18 листопада 2012 року прийнято Декларацію прав людини АСЕАН.

У ст. 10 Декларації зазначено, що Країни-члени АСЕАН підтверджують всі цивільні і політичні права Загальної Декларації Прав Людини.

8.7 Ліга арабських держав (ЛАД) (League of Arab States (LAS) – регіональна міжнародна міжурядова організація арабських держав Південно-Західної Азії, Північної і Північно-Східної Африки, створена в 1945 р., об'єднує 22 держави. (Каїр – Єгипет).

Правову основу Ліги арабських держав становлять Пакт Ліги арабських держав (1945 р.) (Статут) і Договір про спільну оборону й економічне співробітництво (1950 р.).

«Арабська хартія прав людини» була прийнята Радою ЛАД на 102-й черговій сесії 15 вересня 1994р.

Арабська хартія прав людини складається з преамбули та 43 статей, поділених на п'ять розділів, що містять комплекс прав: економічних, політичних, громадянських, соціальних і культурних прав людини, комплекс колективних прав.

Після вступу в силу Арабської хартії прав людини почався процес формування Арабського комітету з прав людини. Першу сесію цей Комітет провів у квітні 2009 року.

Загальна ісламська декларація прав людини була прийнята Ісламською радою для Європи 19 вересня 1981 р.

Цілі Ліги арабських держав:

– зміцнення зв'язків і всебічного співробітництва між державами-членами;

– координація їх спільних дій у сфері політичного, економічного, культурного й соціального співробітництва;

– забезпечення їх незалежності й суверенітету;

– розгляд будь-яких питань, що зачіпають інтереси арабських держав. Структура Ліги арабських держав становлять:

- Саміт глав держав

- Рада міністрів ЛАД

- Постійні комітети ЛАД

- Генеральний секретаріат ЛАД

Під егідою Ліги арабських держав були створено міжарабські організації:

- Арабська організація з питань освіти, науки і культури;
- Арабська організація праці;
- Арабська організація сільськогосподарського розвитку;
- Арабська організація адміністративного розвитку;
- Організація арабських країн-експортерів нафти;
- Арабська агенція з атомної енергетики, та інші.

8.8 Організації ісламського співробітництва (ОІС) – міжурядова організація, що об'єднує 57 держав світу (в тому числі шість членів СНД: Азербайджан, Казахстан, Киргизія, Таджикистан, Туркменістан і Узбекистан) за релігійною ознакою і є другою після ООН за чисельним складом. До 28.06.2011р. – Організація Ісламська конференція (ОІК).

Організація була заснована в 1969 р. на Конференції глав мусульманських держав з метою забезпечення ісламської солідарності в соціальній, економічній і політичній сферах, боротьби проти колоніалізму, неокolonіалізму і расизму та підтримки Організації визволення Палестини.

Основні акти ОІС:

-«Каїрська декларація з прав людини в ісламі» 1990р. має служити керівництвом для держав-членів у сфері прав людини. Каїрська декларація складається з преамбули та 25 статей: «Всі люди складають одну сім'ю, члени якої об'єднані смиренням перед Аллахом і походженням від Адама»; «Всі права і свободи, викладені в цій Декларації, регулюються ісламським шаріатом, а ст. 25 вказує, що ісламський шаріат є єдиним джерелом для тлумачення або пояснення будь-яких статей цієї Декларації».

-Конвенція про права дітей в ісламі 2005р.

-новий Статут організації, в якому правозахисна тематика знайшла своє відображення 2008р.

8.9. Співдружність Незалежних Держав (СНД) – регіональна міжнародна організація Азії та східної Європи до якої входить низка пострадянських країн.

СНД – це міжурядова міжнародна організація, яка об'єднує в своїх рядах пострадянських держав-членів (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Казахстан, Киргизстан, Молдова, російська федерація, Таджикистан, Узбекистан) та одного асоційованого члена (Туркменія).

У 1991 році почався розпад СРСР, 8 грудня 1991 року республіки-засновники підписали Біловезьку угоду, проголошуючи припинення існування Радянського Союзу та проголошуючи на його

місці СНД.

Алма-Атинський протокол, який оголосив про розпад Радянського Союзу.

Балтійські країни (Естонія, Латвія та Литва), які вважають своє членство в Радянському Союзі на міжнародному рівні незаконною окупацією, вирішили не брати в цьому участі.

Грузія вийшла з СНД в 2008 році після російсько-грузинської війни.

Україна припинила участь у статутних органах СНД у 2018 році через тривалу російсько-українську війну, повністю завершивши вихід із СНД, ніколи не будучи членом цієї організації через те, що не ратифікувала Статут СНД.

8.10 Африканський Союз (АС) – регіональна міжнародна міждержавна організація, що об'єднує 54 держави Африки (станом на 2019 р.), заснована у 2002 р. Африканський Союз є правонаступником Організації африканської єдності.

Організація Африканської Єдності (ОАЄ) – міжнародна організація держав Африки, створена для подолання колоніалізму на континенті та сприяння внутрішнього і міжнародного співробітництва.

(Створена в 1963 році на конференції голів урядів держав, що звільнилися).

Статут ОАЄ був схвалений 25 травня 1963 року в результаті вироблення єдиного компромісного тексту з двох проєктів: «Касабланського» і «Лагоського».

Основні положення Статуту ОАЄ були присвячені питанням, як: невтручання у внутрішні справи; суверенна рівність держав; право на самовизначення; мирне вирішення суперечок і конфліктів.

Конвенція ОАЄ про регулювання специфічних аспектів проблем біженців в Африці 1974р. («Біженці» – ті особи, які змушені були покинути свою країну не тільки внаслідок переслідування, але також в силу зовнішньої агресії, окупації, іноземного панування або подій, що серйозно порушують громадський порядок або в одній з частин, або у всій країні їх походження чи громадянської приналежності.)

Основні акти Африканського Союзу (раніше – ОАЄ):

- Маніфест ОАЄ 1969р.
- Міжнародна конвенція про припинення злочину апартеїду і покарання за нього 1973 р.
- Міжнародна конвенція проти апартеїду в спорті 1985 р.

- Африканська хартія прав людини і народів 27 червня 1981 р. (вступ. в силу в 1986 р.) Ратифікували всі 55 держав-членів.

- Конвенція про захист внутрішньо переміщених осіб в Африці і наданні їм допомоги (Кампальская конвенція) 2009 р.

Головні договірно-правові акти, що регулюють роботу АС: Договір про створення Африканського економічного співтовариства (1991); Протокол про створення Африканського союзу є Установчий акт Африканського союзу, ухвалений у липні 2000 року в Ломе (Того), який перетворив Організацію Африканської Єдності на Африканський Союз (АС). (набув чинності у 2001 року)

Структура Африканського Союзу:

Асамблея АС – вищий орган АС, до складу якої входять глави держав та урядів членів Союзу.

Виконавча рада – підзвітний Асамблеї головний, виконавчий, постійно діючий орган АС. До її складу входять міністри закордонних справ держав-членів.

Панафриканський парламент – (знаходиться у м. Мідранд – Південно-Африканська Республіка) складається з 255 представників, обраних законодавчими органами 51 з 55 африканських країн, які ратифікували Протокол про створення АС.

Комісія – постійно діючий секретаріат організації, що складається з Голови, його заступника та восьми членів (комісарів), які постійно працюють у штаб-квартирі АС та виконують адміністративні функції.

Комітет постійних представників є допоміжним та консультативним органом Виконавчої ради, який складається з постійних представників країн-членів АС при Союзі (як правило – послів).

Спеціальні технічні (галузеві) комітети опрацюють галузеві проекти та програми Африканського Союзу і передають їх на розгляд Виконавчої ради.

Рада миру та безпеки є органом у складі 15 виборних членів, кожен з яких обирається Виконавчою Радою АС.

Фінансовими інституціями АС є Африканський центральний банк, Африканський монетарний фонд та Африканський інвестиційний банк.

ЛЕКЦІЯ 10. ВІДПОВІДАЛЬНІСТЬ В МІЖНАРОДНОМУ ПРАВІ

1. *Поняття та підстави міжнародно-правової відповідальності.*
2. *Види та форми міжнародно-правової відповідальності.*
3. *Реалізація міжнародно-правової відповідальності.*
4. *Міжнародні злочини.*

1. Поняття та підстави міжнародно-правової відповідальності

Міжнародно-правова відповідальність – це обов’язок суб’єкта міжнародного права усунути шкоду, заподіяну іншому суб’єкту міжнародного права в результаті порушення міжнародно-правового зобов’язання, а у випадках, передбачених міжнародним договором, – також і шкоду, заподіяну правомірними діями. Незважаючи на те, інститут міжнародної відповідальності є одним із найдавніших інститутів міжнародного права, його норми і досі не кодифіковані.

Починаючи з 1956 р. Комісія міжнародного права за дорученням Генасамблеї ООН проводить роботу по укладенню уніфікованої кодексу міжнародно-правової відповідальності. З 1980 р. Комісією проводиться робота щодо прийняття конвенції про відповідальність за дії, не заборонені міжнародним правом. На жаль, досі ці конвенції не прийняті.

Норми про міжнародно-правову відповідальність містяться у різних галузях міжнародного права, зокрема у праві міжнародних договорів, праві міжнародних організацій, праві міжнародної безпеки, міжнародному гуманітарному праві тощо.

Основним джерелом норм, які стосуються міжнародно-правової відповідальності, є звичай, крім того, різними міжнародними договорами закріплюються норми, що стосуються відповідальності за ті чи інші види правопорушень чи регламентують застосування відповідальності в певних сферах міжнародних відносин. Наприклад, ст. 39-41 Статуту ООН передбачають загальну процедуру реалізації за такий вид міжнародного правопорушення, як посягання на мир і міжнародну безпеку, Конвенція ООН з морського права 1982 р. регламентує застосування відповідальності за морські правопорушення. Однією з тенденцій сучасного міжнародного права є досить детальне врегулювання засобів міжнародної відповідальності

за екологічні правопорушення. Зокрема, це стосується Віденських конвенцій про цивільну відповідальність за ядерну шкоду 1963 р. та 1997 р., Міжнародної конвенції про цивільну відповідальність за забруднення моря нафтою 1969 р., Протоколу про відповідальність та компенсацію за шкоду, заподіяну внаслідок транскордонного перевезення небезпечних відходів та їх видалення 2000 р. та ін.

Суб'єктами міжнародно-правової відповідальності можуть бути лише суб'єкти міжнародного публічного права, тобто держави та міжнародні міждержавні організації. У науці міжнародного права та практиці міжнародних відносин виділяються дві групи суб'єктів відносин, пов'язаних з реалізацією відповідальності. Першу групу складають суб'єкти міжнародного правопорушення, а другу – суб'єкти міжнародних претензій.

Суб'єктами міжнародного правопорушення є міжнародні організації та держави-правопорушники, які безпосередньо несуть міжнародно-правову відповідальність. Суб'єктами міжнародних претензій виступають держави та міжнародні організації, які вимагають відшкодування заподіяної шкоди або застосовують певні заходи щодо держави-правопорушника. Характерною особливістю міжнародно-правової відповідальності є те, що суб'єктом міжнародної претензії може стати не лише держава (міжнародна організація), якій заподіяно шкоду, а й міжнародне співтовариство в цілому чи треті держави (їх групи).

У виняткових випадках міжнародну кримінальну відповідальність можуть нести і фізичні особи. Така відповідальність вперше була передбачена у Статуті Міжнародного військового трибуналу для покарання головних воєнних злочинців європейських країн 1945 р. (Нюрнберзький трибунал) та Статуті Міжнародного військового трибуналу для Далекого Сходу 1946 р. (Токійський трибунал). Міжнародна кримінальна відповідальність фізичних осіб також передбачена Конвенцією про попередження злочину геноциду та покарання за нього 1948 р., Женевськими конвенціями про захист жертв війни 1949 р., Римським статутом Міжнародного кримінального суду 1998 р. та деякими іншими документами. Особливістю міжнародної кримінальної відповідальності, зокрема, за злочини геноциду, злочини проти миру і безпеки, є і те, притягнення до такої відповідальності фізичної особи не перешкоджає наступному притягненню до міжнародної відповідальності і держави, яка прямо чи опосередковано цим злочинам сприяла.

Міжнародно-правова відповідальність настає за наявності передбачених міжнародним правом підстав, серед яких виділяють юридичні, фактичні та процесуальні підстави.

Юридичні підстави відповідальності – це сукупність юридично обов'язкових міжнародно-правових актів, на підставі яких певне діяння кваліфікується як міжнародне правопорушення. Ці підстави можуть закріплюватися у міжнародних договорах, звичаях, рішеннях міжнародних судових установ, односторонніх зобов'язаннях держави тощо.

Фактичною підставою відповідальності є міжнародне правопорушення, тобто діяння (дія чи бездіяльність) суб'єкта міжнародного права, що порушує норми міжнародного договору чи звичая і наносить іншому суб'єкту, групі суб'єктів чи усьому міжнародному співтовариству матеріальну або нематеріальну шкоду.

Під діянням суб'єкта міжнародної відповідальності слід розуміти дії, бездіяльність, рішення та інші акти органів чи посадових осіб цього суб'єкта (держави, міжнародної організації). У міжнародному праві склалася презумпція, згідно з якою держава несе відповідальність за будь-які діяння її органів, посадових осіб, а також військовослужбовців.

Ознаками міжнародного правопорушення є:

- протиправність діяння;
- шкода, заподіяна іншому суб'єкту міжнародного права, їх групі чи міжнародному співтовариству в цілому. Шкода може бути як матеріальною (територіальні чи майнові втрати, збитки, упущена вигода), так і нематеріальною (приниження честі, гідності та престижу держави чи міжнародної організації);

- причинний зв'язок між діянням та заподіяною шкодою;

- вина. Ця ознака не є обов'язковою, оскільки у випадках, передбачених міжнародними договорами, наприклад, Конвенцією про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами, 1972 р., відповідальність може наставати і без вини.

Процесуальні підстави відповідальності – це винесене компетентним органом з дотриманням встановленої процедури рішення про застосування до міжнародної організації чи держави-правопорушника заходів міжнародної відповідальності.

У деяких випадках ця процедура детально врегульована нормами міжнародного права, зокрема Статутом ООН, Римським статутом Міжнародного кримінального суду і т.п., а в інших –

повністю визначається органом, що застосовує заходи відповідальності.

2. Види та форми міжнародно-правової відповідальності

Для захисту прав і свобод людини, для стабілізації міжнародних відносин, для забезпечення ефективності міжнародно-правового регулювання важливе значення має міжнародно-правова відповідальність.

У доктрині міжнародного права існує декілька підходів до поділу відповідальності на види. Зокрема, за ознакою ступеня шкідливості міжнародного правопорушення виділяються міжнародна кримінальна та міжнародна деліктна відповідальність, залежно від підстав виникнення відповідальності розрізняється договірна та позадоговірна відповідальність і т.д. Найбільш поширеним у практиці міжнародних відносин є поділ відповідальності залежно від її змісту на нематеріальну (політичну) та матеріальну.

Нематеріальна (політична) відповідальність, як правило, настає за приниження честі, гідності та престижу потерпілої сторони (держави чи міжнародної організації).

Матеріальна відповідальність настає удвох випадках – коли правопорушення заподіяло матеріальну шкоду іншим суб'єктам або коли така шкода заподіяна правомірними діями.

Спеціальним різновидом матеріальної відповідальності є об'єктивна матеріальна відповідальність, тобто відповідальність за правомірні дії. Зміст такої відповідальності полягає, з одного боку, в обов'язку держави на підставі міжнародних договорів чи рішень міжнародних судових органів відшкодувати шкоду, заподіяну їх правомірною діяльністю, а з іншого – у праві потерпілих сторін вимагати відшкодування такої шкоди. Відповідальність за правомірні дії передбачається Конвенцією про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіну космічними об'єктами, 1972 р., Конвенцією про відповідальність перед третьою стороною в області ядерної енергії 1960 р., Конвенцією ООН з морського права 1982 р. та низкою інших договорів. Так, наприклад, ст. 110 Конвенції ООН з морського права 1982 р. передбачає право військового судна здійснювати у відкритому морі огляд торгового судна, якщо є підозра, що воно займається піратством чи работоргівлею. Якщо підозра виявиться необґрунтованою, зупиненому судну мають бути відшкодовані будь-які збитки чи інша шкода.

Слід мати на увазі, що матеріальна та нематеріальна

відповідальність може застосовуватися одночасно за вчинення одного правопорушення. Крім того, ці види міжнародної відповідальності можуть взаємно перехрещуватися – за заподіяння нематеріальної шкоди може наставати матеріальна відповідальність і навпаки.

Форми міжнародно-правової відповідальності – це конкретні способи, за допомогою яких реалізуються заходи міжнародної відповідальності.

Класифікація форм відповідальності у міжнародному праві різноманітна. Основними формами відшкодування шкоди в сучасному міжнародному праві є реституція, компенсація і сатисфакція.

Реституція – це така форма відшкодування, коли державою-порушницею відновлюється стан, що існував до скоєння МПД. Може приймати форму матеріального відновлення або повернення території, осіб чи їх майна, скасування юридичного акта тощо.

Компенсація – це така форма відшкодування, коли держава-порушниця компенсує шкоду, причому компенсація охоплює будь-яку шкоду, що обчислюється в фінансовому вираженні, включаючи упущену вигоду. Цю форму відшкодування застосовують у разі неможливості повного відшкодування через реституцію.

Сатисфакція як форма відшкодування є скоріше винятком, оскільки може бути застосована, коли шкоду в повному обсязі не можливо відшкодувати двома попередніми формами. Сатисфакція може полягати у визнанні порушення, офіційному вибаченні, висловленні співчуття тощо. Вона не має матеріально-грошової форми вираження.

Виділяються такі форми нематеріальної (політичної) відповідальності:

- 1) ресторація;
- 2) ординарна сатисфакція;
- 3) надзвичайна сатисфакція;
- 4) репресалії;
- 5) реторсії;
- 6) санкції;
- 7) виключення держави зі складу міжнародної організації за вчинення державою дій, несумісних з принципами та завданнями відповідної міжнародної організації.

Реторсія – це правомірні обмежувальні заходи, що вживаються однією державою у відповідь на недружні або дискримінаційні дії іншої, з метою примусити її припинити такі дії. Вона є інструментом

тиску, що не порушує міжнародне право, базується на принципі взаємності, є пропорційною та припиняється після відновлення попереднього стану.

Формами матеріальної відповідальності є:

- 1) реституція;
- 2) субституція;
- 3) ординарна репарація;
- 4) надзвичайні репарації;
- 5) анексія;
- 6) контрибуція.

Репарації – це повне або часткове відшкодування державою-агресором матеріальних збитків, завданих іншій державі внаслідок війни чи міжнародного правопорушення. Репарація – специфічна форма відповідальності, що може включати реституцію, грошові виплати, сатисфакцію та гарантії неповторення агресії, як визначено міжнародним правом.

Контрибуція (від лат. *contributio* – збір коштів) – це примусові грошові або матеріальні стягнення, які держава-переможець накладає на переможену державу після закінчення війни, або які окупаційні війська збирають з населення окупованих територій. Це історичний термін, який передбачає односторонні виплати без правових підстав, що відрізняє його від репарації.

Субституція – це форма матеріальної відповідальності, що передбачає заміну неправомірно знищеного або пошкодженого майна іншими подібними та рівноцінними речами (предметами), коли неможливо здійснити «нагуральну реституцію».

3. Реалізація міжнародно-правової відповідальності

Наведені вище форми нематеріальної та матеріальної міжнародної відповідальності можуть реалізовуватися міжнародною організацією чи державою-правопорушником добровільно або із застосуванням до неї примусових заходів з боку потерпілих суб'єктів, їх груп чи міжнародного співтовариства в цілому.

У випадку встановлення факту порушення своїх прав чи інтересів потерпіла сторона має пред'явити претензію правопорушнику. Право пред'явлення претензії належить лише потерпілій стороні і іншими (третіми) особами реалізованим бути не може. Однак у випадку вчинення міжнародного злочину вважається, що шкода заподіюється усьому міжнародному співтовариству, тому право пред'явлення претензії може реалізуватися будь-якою

державою, міжнародною організацією або їх групою. Претензія може виражатися у формі усної чи письмової заяви уповноваженого органу або посадової особи потерпілої держави, у формі дипломатичної ноти або офіційного письмового звернення уповноважених органів потерпілого суб'єкта до міжнародних організацій (найчастіше – до ООН та ОБСЄ) чи міжнародного співтовариства.

Реалізація міжнародно-правової відповідальності – це процес застосування примусових заходів (санкцій, контрзаходів) або добровільного виконання правопорушником (державою) обов'язку відшкодувати збитки чи припинити протиправні дії. Вона включає матеріальну (репарації, реституції) та нематеріальну (вибачення, сатисфакції) форми, спрямовані на поновлення порушеного міжнародного правопорядку.

У міжнародному праві розроблено інститут обставин, що звільняють від відповідальності. Вони поділяються на дві групи обставин – обставини, що виключають виникнення відповідальності, та обставини, що виключають застосування відповідальності.

Обставини, що виключають виникнення відповідальності – це передбачені нормами міжнародного права випадки, в яких діяння держави (міжнародної організації), хоча і має ознаки правопорушення, але визнається правомірним і не тягне відповідальності.

У сучасному міжнародному праві до обставин, що виключають виникнення відповідальності, відноситься:

1) згода потерпілої сторони може виключати міжнародно-правову відповідальність лише за умови, що така згода є юридично дійсною, тобто не є результатом обману, помилки, підкупу чи насилля. Крім того, згода потерпілої сторони не може розглядатися як обставина, що виключає відповідальність, якщо внаслідок цього було порушено норми *ius cogens*;

2) контрзаходи – дії однієї держави, що вчиняються нею у відповідь на протиправне діяння іншої держави;

3) самооборона. Критерії законності самооборони передбачені ст. 51 Статуту ООН. Зокрема, такими критеріями є: має відбутися збройний напад, самооборона має бути застосована до застосування заходів Радою Безпеки ООН, про застосування самооборони має бути негайно повідомлено Раду Безпеки ООН;

4) форс-мажор та непередбачений випадок – порушення норм міжнародного права під дією непереборної сили чи непередбаченої обставини, які не піддаються контролю з боку держави чи

міжнародної організації і зумовлюють неможливість виконання ними своїх зобов'язань. Форс-мажор (обставини непереборної сили) у міжнародному праві – це надзвичайні, невідворотні та незалежні від сторін події (війни, стихійні лиха, пандемії, ембарго), що об'єктивно унеможливають виконання договірних зобов'язань. Вони звільняють від відповідальності за невиконання контракту, але не скасовують сам обов'язок, а лише відстрочують його;

5) крайня необхідність, тобто застосування шкоди правам та законним інтересам потерпілого суб'єкту з метою відвернення небезпеки, що загрожує правам та законним інтересам інших осіб, якщо ця небезпека не могла бути усунута іншим шляхом і при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності.

Обставини, що виключають застосування міжнародної відповідальності, не усувають протиправності вчиненого державою чи міжнародною організацією діяння, проте фактично унеможливають реалізацію відповідальності. До таких обставин, зокрема, відносяться припинення (ліквідація) потерпілого суб'єкта чи правопорушника, якщо у них немає правонаступників, втрата чи знищення майна, що є предметом реституції, якщо зміст відповідальності не допускає заміни цього майна подібним чи відшкодування у грошовій формі тощо.

4. Міжнародні злочини

Міжнародні злочини – це найтяжчі правопорушення, що загрожують миру, безпеці та існуванню народів, включаючи геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії. Їх розслідує Міжнародний кримінальний суд у Гаазі (МКС) згідно з Римським статутом Міжнародного кримінального Суду. Ці діяння не мають строку давності.

Міжнародний кримінальний суд (далі – Суд). Він є постійно діючою установою та має повноваження здійснювати юрисдикцію стосовно осіб за найбільш тяжкі злочини, що викликають занепокоєння міжнародного співтовариства, як зазначено його Статуті, та доповнює національні системи кримінального правосуддя.

Юрисдикція Суду обмежується найбільш тяжкими злочинами, які викликають занепокоєння всього міжнародного співтовариства. Відповідно до цього Статуту Суд має юрисдикцію стосовно таких злочинів:

- a) злочин геноциду;
- b) злочини проти людяності;
- c) воєнні злочини;

d) злочин агресії.

«Геноцид» означає будь-яке з таких діянь, які вчинено з наміром знищити повністю або частково будь-яку національну, етнічну, расову чи релігійну групу як таку:

a) вбивство членів такої групи;

b) заподіяння тяжких тілесних ушкоджень або психічного розладу членам такої групи;

c) умисне створення для такої групи умов життя, розрахованих на доведення її до повного або часткового фізичного знищення;

d) впровадження заходів, спрямованих на запобігання дітонародженню всередині такої групи;

e) насильницька передача дітей цієї групи до іншої групи.

«Злочин проти людяності» означає будь-яке з таких діянь, коли вони вчиняються в рамках широкомасштабного або систематичного нападу, спрямованого проти будь-якого цивільного населення, з усвідомленням такого нападу:

a) вбивство;

b) винищення;

c) оборнення в рабство;

d) депортація або насильницьке переміщення населення;

e) ув'язнення або інше істотне позбавлення фізичної свободи в порушення основоположних норм міжнародного права;

f) катування;

g) зґвалтування, сексуальне рабство, примушення до проституції, примусова вагітність, примусова стерилізація чи будь-яка інша подібна за тяжкістю форма сексуального насильства;

h) переслідування будь-якої групи або спільноти, яку можна виокремити, з політичних, расових, національних, етнічних, культурних, релігійних, гендерних мотивів, або за іншими ознаками, що загально визнані неприйнятними згідно з міжнародним правом, у поєднанні з будь-яким діянням, зазначеним в цьому пункті, чи будь-яким злочином, що підпадає під юрисдикцію Суду;

i) насильницьке зникнення осіб;

j) злочин апартеїду;

k) інші нелюдські діяння подібного характеру, що умисно заподіюють сильних страждань чи тяжких тілесних ушкоджень або серйозної шкоди психічному чи фізичному здоров'ю.

«Воєнні злочини» означає грубі порушення Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, а саме будь-яке з таких діянь проти

осіб або майна, що охороняються згідно з положеннями відповідної Женевської конвенції:

- умисне вбивство;
- катування або нелюдське поводження, у тому числі біологічні експерименти;
- умисне заподіяння сильних страждань або тяжких тілесних ушкоджень чи шкоди здоров'ю;
- широкомасштабне знищення і привласнення майна, що не викликано військовою необхідністю і вчинене незаконно та безглуздо;
- примушення військовополоненого або іншої особи, що перебуває під захистом, до служби у збройних силах ворожої держави;
- умисне позбавлення військовополоненого або іншої особи, що перебуває під захистом, права на справедливий і звичайний суд;
- незаконна депортація, переміщення, позбавлення волі;
- взяття заручників;
- інші серйозні порушення законів і звичаїв, що застосовуються в міжнародних збройних конфліктах у встановлених рамках міжнародного права

Міжнародний тероризм – це суспільно небезпечні насильницькі діяння, вчинені терористичними організаціями або окремими особами у світовому чи регіональному масштабі для досягнення цілей через залякування, викрадення, вбивства чи руйнування важливих об'єктів. Це загроза міжнародному миру, територіальній цілісності та безпеці, яка часто фінансується або підтримується певними державами.

Боротьба з міжнародним тероризмом – це комплексна діяльність держав та міжнародних організацій (здебільшого ООН, ЄС, НАТО) щодо запобігання, виявлення та припинення актів насильства, спрямованих на залякування населення чи тиск на уряди. Вона охоплює правові, безпекові, фінансові та військові заходи, включаючи обмін розвідданими, заморожування активів терористів та антитерористичні операції.

ЛЕКЦІЯ 11. ПРАВО МІЖНАРОДНОЇ БЕЗПЕКИ

1. *Поняття права міжнародної безпеки. Міжнародні безпекові організації.*

2. *Колективна безпека та миротворчість.*

3. *Суб'єкти і механізми забезпечення міжнародної безпеки.*

4. *Основні принципи міжнародної безпеки.*

5. *Роззброєння та контроль над озброєннями.*

6. *Сучасні виклики міжнародній безпеці (Тероризм та екстремізм. Гібридні війни. Кіберзагрози.)*

1. Поняття міжнародної безпеки. Міжнародні безпекові організації

Під безпекою в міжнародному праві прийнято вважати стан, коли інтереси держави, декількох держав чи певного міжнародного співтовариства є захищеними від зовнішніх і внутрішніх загроз. Гарантування міжнародного миру та безпеки і запобігання війни належить до основних завдань міжнародного права. У сучасному взаємозалежному та глобалізованому світі жодна держава не може самостійно гарантувати свою безпеку. Спектр загроз міжнародній безпеці постійно розширюється. Поряд з такими традиційними загрозами, як міжнародні конфлікти та зброя масового знищення, з'явилися нові загрози та виклики: тероризм, регіональні та внутрішні збройні конфлікти, організована злочинність. У широкому розумінні до загроз міжнародної безпеки зараховують також економічні та соціальні загрози, включаючи бідність, інфекційні захворювання та екологічні загрози.

Міжнародна безпека – це такий стан відносин між державами і народами, який не допускає порушення миру та створення реальної загрози розвитку людства, за якого народи можуть без втручання, тиску реалізувати свій суверенітет, право на самовизначення, обрати напрями соціально-політичної самореалізації. Міжнародна безпека – це також діяльність держав і міжнародних інститутів щодо підтримання такого стану, а також універсальна система механізмів і гарантій, що не допускають застосування сили в міжнародних стосунках, захоплення чужих територій, втручання у внутрішні справи інших держав. У світовій політиці міжнародна безпека розглядається як важлива функція світового співтовариства, яка здійснюється на принципах роззброєння, дотримання демократії, поваги суверенітету,

регулювання військових конфліктів, що виникають у тих чи інших регіонах світу. Україна розглядає міжнародну безпеку як важливу умову і чинник своєї національної безпеки.

Право міжнародної безпеки поділяють на два взаємопов'язані нормативні комплекси: норми міжнародного права, орієнтовані на забезпечення миру (позитивний аспект), та норми, спрямовані на відвернення війни та збройних конфліктів (негативний аспект).

Принципи та норми, на яких базується право міжнародної безпеки, закріплені у конкретних джерелах міжнародного права. Базовим документом є Статут ООН, який формує основу сучасного права міжнародної безпеки. У преамбулі сформульовано одну з головних цілей – «підтримувати міжнародний мир та безпеку і з цією ціллю вживати ефективні колективні заходи для запобігання й усунення чинників, що загрожують миру, а також заходи, що спрямовані на придушення актів агресії чи будь-яких інших порушень миру».

Також у Статуті закріплені основні принципи міжнародного права, які формують юридичну основу права міжнародної безпеки: заборона застосування сили чи погрози силою, принцип мирного вирішення спорів та принцип роззброєння.

Поряд зі Статутом у системі джерел права міжнародної безпеки важливе місце посідає Декларація про принципи міжнародного права, у якій містяться принципи щодо співробітництва між державами та дружніх відносин у відповідності із Статутом ООН 1970 року, а також Заключний акт Наради з питань безпеки та співробітництва в Європі 1975 року.

Ці документи значною мірою розтлумачили зміст основних, принципів права міжнародної безпеки, сформульованих у Статуті ООН.

Під егідою ООН було прийнято певний ряд декларацій і резолюцій, які мали на меті закріплення правових основ та підвищення ефективності права міжнародної безпеки. Важливим є визначення агресії, закріплене Резолюцією ГА ООН від 1974 року. Резолюція Генеральної Асамблеї ООН про створення всезагальної системи Міжнародного миру і безпеки 1986 року та Резолюція про всезагальний підхід до зміцнення міжнародного миру і безпеки у відповідності із Статутом ООН 1987 року, Декларація про запобігання і усунення спорів і ситуацій, що можуть загрожувати міжнародному миру та безпеці й про роль ООН у цій сфері від 1988 року, Резолюція

Генеральної Асамблеї про закріплення міжнародного миру, безпеки та міжнародної співпраці в усіх її аспектах відповідно до Статуту ООН 1989 року, Декларація про встановлення фактів ООН у сфері підтримання міжнародного миру і безпеки 1991 року.

Особливе значення мають міжнародно-правові документи універсального та регіонального характеру, спрямовані на обмеження, скорочення та ліквідацію озброєнь.

На регіональному рівні важливе значення відіграють установчі документи регіональних організацій колективної безпеки та акти, прийняті під їх егідою. До таких організацій передусім потрібно зарахувати ОАД, АС, ЛАД, СНД та ОБСЄ. Окрім нормативної частини, яка об'єднує правові норми права міжнародної безпеки, важливе значення належить міжнародно-правовим інститутам та засобам гарантування міжнародного миру та безпеки, зосереджених у рамках універсальної та регіональних систем колективної безпеки.

2. Колективна безпека та миротворчість.

Система колективної безпеки – це система співробітництва для підтримки миру на універсальному чи регіональному рівнях, яка була заснована співтовариством держав.

Система колективної безпеки має свої особливі ознаки:

1) в ній закріплюються загальновизнані норми і принципи міжнародного права стосовно заборони застосування чи погрози силою, недоторканності кордонів, невтручання у внутрішні справи;

2) вона містить у собі зобов'язання держав-членів вирішувати спори, що можуть виникати, мирним шляхом;

3) там наявні механізми реалізації санкцій стосовно порушників колективно.

Дієвість систем колективної безпеки має певну залежність від таких суб'єктивних факторів: зацікавленість та участь великих держав, політична воля, безсторонність учасників системи і їх солідарність. Наявність достатніх фінансових та інституційних засобів для того, щоб здійснити примусові заходи у відповідь на ситуації, які пов'язані із загрозою міжнародному миру та безпеці (достатньої чисельності військового контингенту, достатньої кількості зброї або фінансових засобів для проведення військової операції) є основною обставиною, що визначає дієвість систем колективної безпеки.

Системи колективної безпеки чи організації колективної безпеки відрізняються від систем колективної самооборони, чи по іншому оборонних союзів. Різниця полягає в їх правовій природі, де

існують суттєві відмінності. Відмінності, перш за все, проявляються у різних правових підставах їх утворення. Відповідно до ст. 52 Статуту ООН утворюються перші з них, а другі утворюються відповідно до ст. 51 цього документа. З факту різних правових підстав їх утворення випливають суттєві функціональні відмінності між цими двома типами організацій. Захист від зовнішнього агресора є основним завданням для оборонних блоків, а для системи колективної безпеки – це забезпечення миру між членами такої системи.

З цього можна зробити висновок, що відповідно до функціональних відмінностей організації колективної безпеки орієнтовані всередину, а організації колективної – орієнтовані назовні.

Стаття 54 Статуту ООН закріплює обов'язок інформувати про заплановані або вже здійснені задля підтримки міжнародного миру та безпеки дії.

У відповідності до статті 53 допускається створення відповідних регіональних органів і укладення певних регіональних угод. Ці терміни доволі часто використовуються як синоніми у міжнародно-правовій літературі, або для їх позначення також часто використовують термін «регіональні організації». Але вони не є тотожними, тому що термін «угоди» у Статуті має значення міжнародних договорів, а термін «органи» використовують з метою позначити регіональні організації.

Регіональна угода – це багатосторонній міжнародний договір, де держави певного географічного регіону є його учасниками. Такі угоди мають на меті забезпечити співробітництво сторін в певній сфері в конкретному географічному регіоні. Підписання цих угод безпосередньо торкається спільних інтересів держав, які зумовлені географічним положенням, а також іншими регіональними чинниками і інтересами, і з цього ми робимо висновок, що такі угоди не стосуються держав, які знаходяться поза межами цього регіону.

3. Суб'єкти і механізми забезпечення міжнародної безпеки.

Сьогодні забезпечення міжнародної безпеки залишається головною проблемою сучасності. Сучасна зброя не залишає жодній державі надії забезпечити свою безпеку лише військово-технічними засобами, нарощуванням озброєнь і збройних сил, оскільки не тільки саму ядерну війну, а й гонку озброєння виграти не можна.

Безпека держав може бути забезпечена за допомогою не військових, а політичних і міжнародно-правових засобів. Шлях до гарантій безпеки кожної окремої держави лежить через всесвітнє

зміцнення загальної безпеки. Усеосяжна система міжнародної безпеки становить новий підхід до проблеми забезпечення миру та безпеки на планеті. У створенні такої безпеки особливу роль відіграє право міжнародної військової безпеки.

Загалом, міжнародно-правові засоби забезпечення міжнародної безпеки – це сукупність правових та інших способів і методів, що відповідають основним принципам міжнародного права, спрямованим на забезпечення миру та запобігання війні, а в разі потреби застосування державами колективних заходів проти актів агресії та військових ситуацій,

Для досягнення стабільності міжнародної безпеки необхідно міжнародне співробітництво. Це можливо лише в умовах сталого розвитку, за якого здатність до нього майбутніх поколінь не принесеся в жертву задоволенню нинішніх потреб людства. Водночас багато важливих питань сталого розвитку можуть розглядатися не тільки з глобальної, але й з локальної точки зору.

Механізм забезпечення міжнародної безпеки – це комплексна система, що включає правові норми, інститути (ООН, НАТО), методи (дипломатія, санкції, миротворчість) та стратегії, спрямовані на запобігання конфліктам, протидію гібридним загрозам та підтримання глобальної стабільності. Система трансформується під впливом геополітичних протистоянь та технологічних ризиків.

Одні суб'єкти прагнуть досягти миру, а інші бажають та сприяють війні, що у цих умовах перетворює забезпечення міжнародної безпеки у досить суперечливий процес.

Визначають два глобальних напрямки діяльності із забезпечення міжнародної безпеки:

1. Забезпечення паритету сил на міжнародній арені
2. Поступова трансформація культури людства, з реалізацією пацифістичного імперативу, наслідком якого інтереси людства домінуватимуть над інтересами панівних еліт.

Суб'єкти першого напрямку включають у себе держави, державні установи, міжнародні організації, що діють від імені держав, та міждержавні союзи.

Суб'єкти другого напрямку:

- держави;
- державні організації;
- міжнародні та національні громадські організації;
- окремі громадяни.

На відміну від другого, який свою значимість зможе придбати лише в більш – менш віддаленій перспективі, перший напрям являється основним.

У складній системі відносин між суб'єктами міжнародна безпека все ж посідає не головне місце. Сучасна культура міжнародних відносин відповідає парадигмі, де конфлікт посідає центральне місце. Ймовірність розв'язання конфлікту підвищиться якщо у ньому буде спрогнозована висока ступінь імовірності перемоги однієї зі сторін у співвідношенні сил на міжнародній арені.

Однією з основних вимог до регіональних організацій колективної безпеки є відповідність їх установчих документів і їх діяльності принципам та цілям Статуту ООН, а також закріплення в їх установчих документах заборони застосування сили та погрози силою.

4. Основні принципи міжнародної безпеки

У преамбулі Статуту ООН, зокрема зазначалося, що народи Об'єднаних націй, приймаючи свій Статут, були сповнені рішучості позбавити прийдешні покоління нещастя війни, утвердити віру в основні права людини, у гідність і цінність людської особистості, у рівноправність чоловіків та жінок і в рівність прав більших та малих націй, і створити умови, за яких можуть дотримуватися справедливість і повага до зобов'язань, що випливають із договорів та інших джерел міжнародного права.

ООН та її члени в своїй діяльності мають дотримуватися таких принципів:

а) ООН заснована на принципі суверенної рівності всіх її членів;

б) усі члени ООН сумлінно виконують узяті на себе за Статутом ООН зобов'язання, щоб забезпечити їм усім сукупно права й переваги, які випливають із належності до складу членів ООН;

в) усі члени ООН розв'язують свої міжнародні суперечки мирними засобами так, щоб не наражати на загрозу міжнародний мир та безпеку і справедливість;

г) усі члени ООН утримуватимуться у своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування і проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, і будь-яким іншим чином, несумісним із метою (цілями) Об'єднаних Націй;

д) усі члени ООН надають їй усіляку допомогу у всіх діях, що вживаються нею відповідно до цього Статуту ООН, і утримуються від

надання допомоги будь-якій державі, проти якої ООН вживає дії превентивного або примусового характеру;

е) ООН забезпечує, щоб держави, які не є її членами, діяли відповідно до принципів Статуту ООН, оскільки це може виявитися необхідним для підтримки міжнародного миру й безпеки;

є) Статут ООН жодною мірою не дає їй права на втручання в справи, які належать до внутрішньої компетенції будь-якої держави.

Ухвалюючи у 1945 році свій Статут, народи Об'єднаних Націй одним із перших принципів своєї майбутньої діяльності зазначили «принцип незастосування сили або погрози силою».

«Усі Члени ООН (відповідно до п. 4 ст. 2 Статуту ООН) утримуються в своїх міжнародних відносинах від погрози силою або її застосування і проти територіальної недоторканності або політичної незалежності будь-якої держави, і якимось іншим чином, несумісним із Цілями Об'єднаних Націй».

5. Роззброєння та контроль над озброєннями

Контроль над озброєнням це термін для міжнародних обмежень на розробку, виробництво, накопичення, розповсюдження та використання ручної вогнепальної зброї, конвенційних озброєнь та зброї масового ураження.

Контроль над озброєннями, як правило, здійснюється за допомогою дипломатії, яка прагне накласти такі обмеження на учасників, які дали згоду, через міжнародні договори та угоди, хоча він також може включати зусилля нації або групи націй, щоб накласти обмеження на країну, яка не дала згоди.

Право на війну («*jus ad bellum*») історично вважалось суверенним правом держави.

Сформульований у Статуті ООН (п. 4 ст. 2) принцип незастосування сили або погрози силою свій нормативно-правовий зміст розкриває у відповідних положеннях: Декларації про принципи міжнародного права 1970 р., Резолюції Генеральної Асамблеї ООН № 3341 (XXIX) від 14 грудня 1974 р. «Визначення агресії», Заключному акті Наради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 р. та інші.

Агресією є застосування збройної сили державою проти суверенітету, територіальної недоторканності чи політичної незалежності іншої держави, або іншим чином, несумісним зі Статутом ООН, як це встановлено у цьому визначенні.

Агресією вважається такі дії (незалежно від оголошення війни):

а) вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави або будь-яка військова окупація, хоч би який тимчасовий характер вона мала, що є результатом такого вторгнення або нападу, або будь-яка анексія із застосуванням сили території іншої держави або її частини;

б) бомбардування збройними силами держави території іншої держави або застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави;

с) блокада портів або берегів держави збройними силами іншої держави;

д) напад збройними силами держави на суходутні, морські чи повітряні сили, або морські та повітряні флоти іншої держави;

е) застосування збройних сил однієї держави, що перебувають на території іншої держави за угодою з державою, що приймає, порушуючи умови, передбачені в угоді, або будь-яке продовження їх перебування на такій території після припинення дії угоди;

ф) дія держави, яка дозволяє, щоб її територія, яку вона надала у розпорядження іншої держави, використовувалася цією іншою державою для вчинення акту агресії проти третьої держави;

г) засилання державою або від імені держави збройних банд, груп, іррегулярних сил або найманців, які здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави, що мають настільки серйозний характер, що це рівносильно переліченим актам, або його значну участь у них.

Договори та угоди про контроль над озброєннями часто розглядаються як спосіб уникнути дорогих перегонів озброєнь, які можуть виявитися контрпродуктивними для національних цілей і майбутнього миру.

Деякі з них використовуються як спосіб зупинити поширення певних військових технологій (таких як ядерна зброя або ракетна технологія) в обмін на гарантії потенційним розробникам, що вони не стануть жертвами цих технологій. Крім того, деякі угоди про контроль над озброєннями укладаються для обмеження шкоди, завданої війною, особливо цивільному населенню та навколишньому середовищу, що вважається поганим для всіх учасників, незалежно від того, хто виграв війну.

Хоча договори про контроль над озброєннями розглядаються багатьма прихильниками миру як ключовий інструмент проти війни, учасники часто сприймають їх просто як спосіб обмежити високі

витрати на розробку та створення зброї та навіть зменшити витрати, пов'язані з самою війною. Контроль над озброєннями може навіть бути способом підтримки життєздатності військових дій шляхом обмеження тієї зброї, яка зробить війну настільки дорогою та руйнівною, що вона більше не стане життєздатним інструментом національної політики.

Держави можуть залишатися в договорі, прагнучі порушити межі цього договору, а не виходити з нього. Це відбувається з двох основних причин. Відкрите порушення угоди, навіть якщо хтось виходить з неї, часто сприймається в поганому світлі з політичного погляду та може мати дипломатичні наслідки. Крім того, якщо хтось залишиться в угоді, конкуренти, які також беруть участь, можуть потрапити під обмеження умов, тоді як вихід звільняє ваших опонентів робити те ж саме, що й ви, обмежуючи переваги цього розвитку.

6. Сучасні виклики міжнародній безпеці (Тероризм та екстремізм. Гібридні війни. Кіберзагрози)

Тероризм – це суспільно небезпечна діяльність, що полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні насильства, залякуванні населення, вбивствах, заручниках або підпалах задля досягнення злочинних, політичних, релігійних чи ідеологічних цілей. Він спрямований на дестабілізацію громадської безпеки та вплив на органи влади.

Тероризм (від лат. terror – «жах») – у широкому сенсі використання або загроза застосування насильства для досягнення політичної, релігійної або ідеологічної мети.

Тероризм полягає у свідомому, цілеспрямованому застосуванні терору шляхом захоплення заручників, підпалів, убивств, тортур, залякування населення та органів влади або вчинення інших зазіхань на життя чи здоров'я ні в чому не повинних людей або погрози вчинення злочинних дій з метою досягнення злочинних, з погляду чинного уряду, цілей.

Необхідно розрізнити три споріднених, але різних за змістом поняття – терор, тероризм і державний тероризм. Терор – насильство влади з її державним апаратом проти народу з метою придушення не тільки опозиції, а й усього загалу, з метою викликати жах і змусити полишити думки про спротив. Іншими словами, терор – насилля з боку наділеного владними повноваженнями («сильніших»). Уперше системний політичний терор було розгорнуто під час Французької

революції. Прямими їхніми ідеологічними нащадками були більшовики, які розгорнули «червоний терор» з метою придушення політичної опозиції і поширення більшовицької влади

Жертви владного терору обчислюються сотнями тисяч, або навіть мільйонами людей.

Міжнародний тероризм – це насильницькі злочинні діяння, що здійснюються організаціями або окремими особами (іноді за підтримки держав) задля досягнення політичних, релігійних чи соціальних цілей шляхом залякування населення, знищення об'єктів інфраструктури або вбивства людей, часто з використанням зброї масового ураження, що має міжнародний резонанс.

Екстремізм проявляється у прихильності до крайніх, радикальних поглядів, методів та дій, що спрямовані на руйнування існуючих суспільних, політичних чи релігійних структур. Він передбачає використання насильства, провокацій або залякування для досягнення цілей, часто заперечуючи компроміси та демократичні норми.

Екстремізм – діяльність фізичної особи або (та) юридичної особи, або (та) об'єднання громадян чи їхні публічні заклики або (та) підбурювання, які спрямовані на насильницьке захоплення або утримання влади чи незаконне втручання в діяльність органів влади, посягання на основі конституційного ладу та національної безпеки, порушення прав, свобод та законних інтересів людини і громадянина, яка є наслідком несприйняття правових норм чи інших правил поведінки (соціальних норм);

Гібридна війна – це сучасний тип конфлікту, що поєднує відкриті військові дії (конвенційні) з прихованими операціями, інформаційними війнами, кібератаками, економічним тиском та використанням нерегулярних збройних формувань для досягнення політичних цілей без прямого оголошення війни.

Основна мета – дестабілізація держави-жертви зсередини. Від стану захищеності національної безпеки держави залежить добробут її народу, недоторканість суверенітету і цілісність території. Однак, сьогодишнє військове протистояння діям країни-агресора буде недостатнім без розробки механізму протидії війні ще й гібридній.

В умовах воєнного стану посилення національної безпеки не обмежується нарощуванням обороноздатності.

Потужний дієвий правовий механізм забезпечення інформаційної безпеки, як частини національної, протидії спеціальним

інформаційно-психологічним операціям (далі – ІПСО).

Потреба зміцнення національної безпеки особлива назріла протягом останніх років, коли держава має реагувати на посягання через створення і зміцнення комплексу організаційно-правових заходів. Дослідження стану захищеності національних інтересів та безпеки набуло особливої потреби дослідження, не тільки через протистояння російської агресії, а також задля поглиблення міжнародного співробітництва України та наближення до Європейської Спільноти. Держава, яка розпочала гібридну війну, досягає мети внутрішньої нестабільності іншої держави, роблячи пріоритетом невійськові засоби, такі як інформаційні атаки і операції впливу в поєднанні з економічним тиском, підтримкою місцевих опозиційних груп, дезінформацією і злочинною діяльністю. Одним із засобів гібридної війни виділяють кібератаки та кіберзагрози.

Кіберзагроза – це потенційна або реальна дія в кіберпросторі (віруси, фішинг, атаки), спрямована на порушення цілісності, конфіденційності чи доступності даних, що завдає шкоди користувачам, організаціям або державним інтересам. Загрози можуть бути зовнішніми чи внутрішніми, охоплюючи шкідливе ПЗ, крадіжку особистих даних та маніпуляції.

ЛЕКЦІЯ 12. МИРНІ ЗАСОБИ ВИРІШЕННЯ МІЖНАРОДНИХ СПОРІВ І КОНФЛІКТІВ

- 1. Поняття міжнародного конфлікту.*
- 2. Види міжнародних конфліктів.*
- 3. Міжнародний спір. Мирні засоби вирішення міжнародного спору.*
- 4. Дипломатичні засоби вирішення міжнародних спорів і конфліктів.*
- 5. Правові засоби вирішення міжнародних спорів.*

1. Поняття міжнародного конфлікту

Сучасний стан міжнародних відносин демонструє взаємопов'язаність їх учасників, що змушені формувати власну лінію поведінки враховуючи фактор потенційного впливу на собі подібних суб'єктів, утворюючи таким чином комплексну систему міжнародних відносин. Незважаючи на широку диференціацію способів та засобів

забезпечення відносин міжнародними акторами, тим не менше, конфлікт як крайня форма забезпечення власних інтересів все ще присутній в міжнародній практиці.

Сучасні міжнародні конфлікти значно трансформувалися на різних рівнях міжнародної системи, проявилися у нових сферах міжнародної кооперації та поширилися на недержавних суб'єктів міжнародних відносин.

Конфлікт (з лат. *conflictus* – зіткнення) – особливий вид взаємодії, в основі якого лежать протилежні і несумісні цілі, інтереси, типи поведінки людей та соціальних груп, які супроводжуються негативними психологічними проявами.

Виникнення конфліктів є об'єктивним і неминучим явищем. Адже життя – це постійний діалектичний процес виникнення проблем та їх наступного вирішення. Якщо у стосунках між людьми проблем не виникає, тоді наявним є факт «застою», відсутності розвитку. Взаємовідносини людей, у яких відсутні конфлікти, поступово згасають. Конфлікти, в свою чергу, породжують відповідальність і небайдужість, стимулюють оновлення і поліпшення стосунків між людьми. Тому проблема, здебільшого, полягає не в наявності самого факту конфлікту, а в тому, який характер він носить – деструктивний чи конструктивний – і яким чином розв'язується.

Конструктивна та деструктивна суть конфліктів:

1. Деструктивний конфлікт переводить причини, що призвели до конфлікту, на «особистості». Дана установка не веде до вирішення конфлікту, а навпаки, його загострює (зростає упередженість проти партнера, напруга у взаємостосунках, посилюються неприємні почуття та переживання, виникають стреси та ін.). Прикладом деструктивного конфлікту є сварка, коли кожна з конфлікуючих сторін висловлює свою негативну оцінку особистості опонента.

Конструктивний конфлікт базується не на «особистостях», а на виявленні об'єктивних причин незгоди (різні точки зору на проблему, способи вирішення проблеми тощо). Даний підхід переводить процес проходження конфлікту від конфронтації до співробітництва. В основі співробітництва, з одного боку, лежить повага до себе, почуття власної гідності, чесність, намагання знайти справжню причину конфлікту, а з іншого, повага до інших, дружелюбність, визнання права інших на власну точку зору, позицію. Дана поведінка в конфлікті приводить до більш глибокого розуміння проблеми, взаємодовіри, готовності зрозуміти один одного і, в подальшому, вирішенню (улагодженню)

конфлікту.

Міжнародний конфлікт – це відкрите зіткнення протилежних інтересів, цінностей або позицій між суб'єктами міжнародних відносин (державами, міжнародними організаціями, рухами), що супроводжується напруженістю та активними діями (політичними, економічними, військовими). Вони виникають через боротьбу за ресурси, територію, владу або безпеку.

Міжнародний конфлікт може вважатися таким, якщо: по-перше, відбувається за участі суб'єктів міжнародних відносин, по-друге – має наслідки для існуючого стану міжнародних відносин. В даному контексті розв'язання дилеми суб'єктності, яка полягає у сприйнятті конфліктів в першу чергу між державами, що обмежує розуміння конфлікту у його збройному прояві, і врахування конфліктів між іншими учасниками міжнародного життя, дозволить не лише суттєво збільшити секторальну диференціацію конфліктів та методи їх здійснення, а й виявити весь обсяг конфліктогенних чинників.

2. Види міжнародних конфліктів.

Конфлікти відрізняються за своєю природою, мотивацією їх учасників та масштабами. До першої групи міжнародних конфліктів вони відносять класичні міждержавні конфлікти, міждержавні конфлікти з тенденцією до інтеграції, національно-визвольні війни тощо. До другої групи включаються територіальні та не територіальні конфлікти з соціально-економічними, ідеологічними, статусними чи іншими мотивами.

В залежності від масштабів, конфлікти розподіляються на генералізовані, в яких бере участь велика кількість держав і які здатні перерости в світові конфлікти, а також регіональні, субрегіональні та обмежені (за кількістю держав).

Основні види конфліктів:

- внутрішньо-особистісні та зовнішньо-особистісні (міжособистісні, конфлікти між особистістю та групою);
- прями та непрямі;
- індивідуальні (внутрішньо-особистісні та зовнішньо-особистісні) і групові.

Також до класифікації міжнародних конфліктів та існуючих типологій міжнародних конфліктів, в загальному можна визначити наступні критерії класифікації міжнародних конфліктів:

1. За сферою суперечностей: політичні конфлікти (володіння чи контроль за певною територією, забезпечення статусу та місця в

ієрархії міжнародних відносин, тощо); економічні конфлікти (контроль над ресурсами, володіння ексклюзивними правами та цінностями, забезпечення та зміна існуючого економічного порядку тощо); ідеологічні конфлікти (несумісність цінностей та ідей); міжетнічні конфлікти (етнічна дискримінація, боротьба за самовизначення тощо).

2. За засобами: збройні конфлікти; не збройні конфлікти (дипломатичні демарші, економічні війни, інформаційні війни, пропаганда тощо).

3. За масштабами: глобальні (світові); регіональні; локальні (прикордонні райони, в межах невеликих районів та регіонів)

4. За кількістю конфлікуючих сторін: двосторонні; багатосторонні; коаліційні (блокові).

5. За часом тривалості: короткотривалі (блискавичні), тривалістю від кількох днів до кількох місяців; середньотривалі, до 4–6 років; довготривалі, від 6–7 років.

6. За історичним виміром: класичні традиційні конфлікти (зазвичай міждержавні війни); некласичні конфлікти (асиметричні збройні конфлікти, інформаційно-кібернетичні війни, збройні сутички між приватними комбатантами тощо)

7. За відкритістю: дійсні (реальні) конфлікти; приховані (латентні та ще не реалізовані) конфлікти; фальшиві конфлікти.

Така диференціація дозволяє врахувати різносторонні аспекти міжнародних конфліктів, в тому числі тих, які не відносяться до класичних типів конфліктів і які не часто беруться до аналізу в наукових дослідженнях. Це дозволяє більш чітко виділити ті основні конфліктогенні чинники, які є сформовані як в наслідок діяльності потенційних учасників конфліктів, так і структурними особливостями міжнародної системи. Окрім того, необхідно зауважити, що дане узагальнення критеріїв для класифікації конфліктів не може бути універсальним засобом для аналізу міжнародних конфліктів, а лише дозволяє розрізнити міжнародні конфлікти.

Війна є одним із видів конфліктів (частіше збройних). Сторона яка першою починає воєнні дії, доволі часто, виправдовується тим що вона діє превентивно, випереджуючи агресію зі сторони противника чи-відповідаючи на його провокативні акції.

У військовій науці війни класифікуються за критеріями:

-театрів воєнних дій (ТВД) на: сухопутні та морські;

-способу ведення воєнних дій на: позиційні та маневренні;

-залучених ресурсів на: обмежені та масові.

3 Міжнародний спір. Мирні засоби вирішення міжнародного спору

Міжнародний спір – це юридичний факт, констатація наявності якого вимагає від його учасників та інших заінтересованих суб'єктів міжнародного права реалізації принципу мирного вирішення міжнародних спорів.

Не існує універсальної класифікації міжнародних спорів.

Принцип мирного вирішення міжнародних спорів закріплений:

- Статутом ООН,
- Декларацією про принципи міжнародного права,
- Манільською декларацією про мирне вирішення спорів 1982 р.,
- Декларацією про запобігання і усунення спорів і ситуацій, які можуть загрожувати міжнародному миру і безпеці, і роль ООН в цій сфері 1988 р.

Кожна держава вирішує свої міжнародні суперечки з іншими державами мирними засобами так, щоб не наражати на загрозу міжнародний мир, безпеку та справедливість.

Держави повинні відповідно до цього прагнути до якнайшвидшого та якнайсправедливішого врегулювання своїх міжнародних суперечок шляхом переговорів, обстеження, посередництва, примирення, арбітражу, судового розгляду, звернення до регіональних органів чи угод, або іншими мирними засобами на свій вибір, а у пошуках такого врегулювання сторони повинні дійти згоди щодо таких мирних засобів, які б відповідали обставинам і характеру спору.

Принцип суверенної рівності держав становить основу сучасних міжнародних відносин, що означає повагу до суверенітету держав і юридичної рівноправності в міжнародних відносинах.

Кожна держава зобов'язана поважати право іншої держави здійснювати законодавчу, виконавчу та судову владу в межах своєї території без втручання з боку інших держав і на основі цього самостійно реалізовувати свої права й обов'язки як суб'єкта міжнародного права. Основа принципу – юридична рівність усіх держав незалежно від відмінностей економічного, соціального, політичного або іншого характеру.

Принцип суверенної рівності проголошено у пункті 1 ст. 2 Статуту ООН «Організацію засновано на принципі суверенної рівності

всіх її членів».

Виходячи зі змісту принципу суверенної рівності держав, існують такі права держав:

- право кожної держави на юридичну рівність;
- право на територіальну цілісність;
- право на свободу й політичну незалежність;
- право вільно обирати і розвивати свої політичні, соціальні, економічні та культурні системи;
- право встановлювати свої закони й адміністративні правила;
- право визначати і здійснювати на власний розсуд свої відносини з іншими державами у відповідності до міжнародного права;
- право змінювати свої кордони згідно з міжнародним правом мирним шляхом і за домовленістю;
- право бути учасником міжнародних організацій;
- право бути учасником двосторонніх або багатосторонніх міжнародних угод;
- право на нейтралітет.

Стаття 33 Статуту ООН серед мирних засобів вирішення міжнародних спорів вказує на переговори, обстеження, посередництво, примирення, арбітраж, судовий розгляд, звернення до регіональних органів чи угод. Цей перелік не є вичерпним і сторони можуть обрати інші мирні засоби на власний вибір.

Можна виділити дипломатичні (погоджувальні) та судові засоби вирішення міжнародних спорів. Критерієм цього поділу є харчування, чи звернення до даної процедури завжди призводить до певного розв'язання міжнародного спору з міжнародно-правової точки зору.

Дипломатичні засоби характеризуються тим, що сторони спору залишають за собою прийняття залишкового рішення у розв'язанні суперечок; та самі у більшій чи меншій мірі беруть участь у пошуках засобів його вирішення. До дипломатичних засобів відносяться: переговори, добрі послуги, посередництво (медіація), слідчі та погоджувальні комісії, консультації. У свою чергу, при застосуванні судових засобів сторони спору є пов'язаними прийнятим рішенням і мають обмежені можливості впливу на вирішення спору. Судовими засобами є арбітраж та постій міжнародні суди.

Виділяють також вирішення спорів міжнародними організаціями. На відміну від дипломатичних та судових засобів, які

цілком присвячені вирішенню спорів, для міжнародних організацій вирішена спорів є лише одним із напрямків діяльності.

Вирішення спорів міжнародними організаціями проте не є цілком окремим мирним способом вирішення міжнародних спорів, оскільки у своїй діяльності в цій сфері вони користуються зазвичай дипломатичними, а іноді так судовими засобами.

4. Дипломатичні засоби вирішення міжнародних спорів і конфліктів

Дипломатичні засоби вирішення спорів і конфліктів – це мирні, рекомендаційні методи врегулювання міжнародних спорів, спрямовані на пошук взаємоприйнятної рішення без застосування сили, передбачені Статутом ООН. Основні засоби включають переговори, консультації, добрі послуги, посередництво, а також міжнародні слідчі та примирні комісії. Вони спрямовані на врегулювання конфлікту на основі міжнародного права та уникнення ескалації.

Головним принципом міжнародної медіації є «Нічого про нас, без нас» стало гаслом для забезпечення того, щоб усі питання зацікавлених сторін були розглянуті. Заохочення широких груп громадянського суспільства до підтримки мирного процесу створює сприятливе середовище та зазвичай призводить до більш стійкого результату. Переговори. Двосторонні або багатосторонні безпосередні переговори між сторонами спору є найпоширенішим та найефективнішим засобом врегулювання міжнародних спорів. Переговори використовуються для врегулювання майже кожного спору, принаймні як початкова стадія. У багатьох міжнародних договорах про мирне вирішення спорів переговори стоять на першому місці серед інших мирних засобів.

Переговори – надзвичайно гнучкий засіб: їх формат, рівень, тривалість та інші параметри можуть бути встановлені для потреб конкретної ситуації, а спори можуть вирішуватися як на підставі чинного міжнародного права, так і шляхом створення нових норм. Переговори дозволяють усунути небажане втручання третіх сторін у спір. Водночас цей засіб має суттєві недоліки: більш сильна сторона має можливість здійснювати тиск на слабшу сторону; переговори можуть завершитися безрезультатно; досягнута домовленість може бути юридично необов'язковою. Різновидом переговорів є консультації.

Добрі послуги та посередництво. Мета цих засобів – сприяти початку переговорів між сторонами та досягненню домовленості щодо

врегулювання спору. Ці засоби можуть використовуватися державами, міжнародними організаціями, приватними особами (авторитетними громадськими діячами) індивідуально або колективно.

На відміну від посередника, особа, що надає добрі послуги, не бере участь у переговорах і не пропонує шляхи вирішення спору. Її головне завдання – допомогти спірним сторонам вступити у переговори, після чого її місія закінчується.

Пропозиції особи, що пропонує добрі послуги, не є обов'язковими для сторін спору та можуть бути відхилені ними. Посередник займає більш активну позицію завдяки тому, що сторони погоджуються на його участь у переговорах. Посередник може отримати право керувати переговорами та пропонувати варіанти вирішення спору, які, проте, не мають обов'язкової сили. Відмова сторін спору від запропонованого варіанту не вважається недружнім актом.

Обслідування та примирення. Трапляється, що суть спору зводиться до різного розуміння фактичних обставин, що стали підставою для спору. Неупереджений авторитетний висновок щодо дійсного стану фактичного боку спору дозволяє прискорити його врегулювання, насамперед внаслідок усунення невизначеності щодо кола норм міжнародного права, які підлягають застосуванню до суперечки. Це можна зробити шляхом створення самими спірними сторонами на паритетних засадах органу, що відповідно до встановленої процедури ухвалить висновок про фактичні обставини спору (слідчої комісії) або ж на основі результатів розслідування запропонує шляхи вирішення спору (погоджувальної комісії).

Обслідування та примирення передбачаються численними міжнародними договорами. Серед них слід виокремити Гаазьку конвенцію 1907 р. про мирне вирішення спорів, у частині III якої детально регламентовано порядок створення та функціонування слідчих комісій, а також Загальний акт про мирне вирішення міжнародних спорів 1928 р. (у редакції 1949 р.), глава I якого регулює погоджувальну процедуру. Також слід відзначити Декларацію про встановлення фактів Організацією Об'єднаних Націй у галузі підтримання міжнародного миру та безпеки, затверджену резолюцією Генеральної Асамблеї ООН 46/59 від 9 грудня 1991 р., і Типові правила щодо вирішення спорів між державами через примирення, затверджені резолюцією Генеральної асамблеї ООН 50/50 від 11 грудня 1995 р.

Різновидом слідчих і погоджувальних комісій є інститут прикордонних представників. Відповідно до ст. 21 Закону «Про державний кордон України» від 4 листопада 1991 р. для вирішення питань, пов'язаних із підтриманням режиму державного кордону України, виконання міжнародних договорів із цього питання, створення умов для мирного розв'язання прикордонних конфліктів та інцидентів на певній ділянці державного кордону України з особового складу Державної прикордонної служби України призначаються прикордонні представники України, а також їхні заступники.

Слідчі та погоджувальні комісії не уповноважуються ухвалювати юридично обов'язкові рішення для сторін спору. Втім на сьогодні діють і такі міжнародні договори, що передбачають обов'язковість їх рішень (наприклад, ст. 45 Конвенції про режим судноплавства на Дунаї 1948 р.).

5. Правові засоби вирішення міжнародних спорів.

Правові засоби вирішення міжнародних спорів – це юридично обов'язкові мирні процедури, що ґрунтуються на міжнародному праві, переважно включають міжнародний арбітраж та судовий розгляд (наприклад, Міжнародний Суд ООН). Вони передбачають винесення остаточного, обов'язкового до виконання рішення для врегулювання розбіжностей, що загрожують міжнародному миру.

До правових засобів відносять арбітраж і судовий порядок.

Основні відмінності правових засобів вирішення спорів від дипломатичних полягають у такому:

а) правовим засобам притаманне ухвалення рішення на основі міжнародного права; політичний засіб дозволяє занадто вільне тлумачення міжнародного права або встановлення спірними сторонами нової норми, а тому компроміс сторін є необхідною умовою;

б) правовий засіб передбачає прозорі та публічні процедури, третя сторона є незалежною від стороннього впливу, насамперед спірних сторін; для політичних засобів конфіденційність зазвичай є умовою досягнення рішення, оскільки політична воля сторін надзвичайно залежна від суспільної думки;

в) рішення, запропоноване в результаті застосування правового засобу, завжди юридично обов'язкове для сторін; рішення, досягнуте в рамках політичного засобу, переважно є рекомендаційним.

Міжнародний арбітраж у міжнародному публічному праві – це мирний, договірний спосіб вирішення спорів між суб'єктами

міжнародного права (державами, міжнародними організаціями) шляхом створення незалежного арбітражного суду, рішення якого є обов'язковим. Він базується на згоді сторін та міжнародних договорах, на відміну від комерційного арбітражу, фокусуючись на міждержавних правових питаннях.

Міжнародний арбітраж як засіб зарекомендував себе як ефективний інструмент вирішення міждержавних спорів, зокрема досить складних, обтяжених серйозним міжнародним протистоянням сторін. В останні десятиліття поширилася практика передбачати арбітражне врегулювання спорів як засіб врегулювання можливих спорів щодо тлумачення та застосування міжнародних угод. З іншого боку, кількість звернень до цього засобу помітно зменшилася.

Звернення до арбітражу є добровільним, здійснюється шляхом укладання спірними сторонами особливої міжнародної угоди, що називається компромісом

Міжнародний Суд ООН є одним з головних органів ООН (п. 1 ст. 7 Статуту ООН). Ст. 92 Статуту визначає його і як головний судовий орган ООН. Міжнародний Суд утворюється і діє на основі Статуту, котрий є невід'ємною частиною Статуту ООН.

Рішення Суду остаточні й оскарженню не підлягають.

ЛЕКЦІЯ 13. ПРАВО ЗОВНІШНІХ ЗНОСИН

1. Правила про встановлення та підтримання дипломатичних, консульських, економічних та інших відносин.

2. Вступ до права зовнішніх зносин. Основні напрями зовнішніх зносин.

3. Джерела зовнішніх зносин.

4. Органи зовнішніх зносин.

5. Загальні положення дипломатичного права. Дипломатичний протокол і церемоніал. Дипломатичні привілеї та імунітети.

6. Консульське право: поняття, зміст та принципи.

1. Правила про встановлення та підтримання дипломатичних, консульських, економічних та інших відносин

Встановлення дипломатичних та консульських відносин регулюється міжнародним правом, переважно Віденськими конвенціями 1961 (дипломатичні) та 1963 (консульські) років.

Відносини базуються на взаємній згоді, оформлюються обміном нотами та передбачають обмін посольствами чи консульствами для представництва держави, захисту інтересів та розвитку співробітництва.

В Україні правову основу дипломатичної служби, діяльності її органів та посадових осіб дипломатичної служби становлять Конституція України, чинні міжнародні договори України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цей та інші закони України, постанови Верховної Ради України, акти Президента України, Кабінету Міністрів України, інші акти законодавства України.

У міжнародному праві з найдавніших часів існує відносно стабільна та самостійна за предметом регулювання система норм і принципів, покликаних регулювати діяльність держав у сфері зовнішніх зносин. Будучи однорідними за предметом регулювання та виділяючись специфічними ознаками, вказані норми утворюють окрему галузь міжнародного права – «право зовнішніх зносин».

Зовнішні зносини – це частина загальної системи міждержавних відносин і міжнародної діяльності кожної держави, що охоплює лише офіційні, підтримувані за допомогою особливих державних органів переважно політичні зв'язки та відносини між державними й іншими суб'єктами міжнародного права з метою здійснення їх зовнішніх функцій мирними засобами відповідно до основних принципів міжнародного права.

Право зовнішніх зносин – це галузь сучасного міжнародного права, що складається із системи юридичних норм, які регулюють правовий статус і діяльність суб'єктів міжнародного права у здійсненні їх зовнішніх зносин відповідно до основних принципів міжнародного права. Концепція права зовнішніх зносин є частиною науки міжнародного права.

Право зовнішніх зносин – одна з найстаріших галузей міжнародного права. Наприклад, інститут консулів з'явився в далеку давнину, а норми про їх недоторканність стали зачатками консульського права. Трохи пізніше з'явилося дипломатичне право. Особливо активно право зовнішніх зносин розвивалося в XVI столітті, коли в Європі почали формуватися постійні дипломатичні представництва.

За минуле пів століття сфера дії традиційного дипломатичного та консульського права суттєво розширилася через появу великої

кількості держав (їх стало більше утричі), а також із загальним визнанням нових суб'єктів міжнародного права, існування яких ще на початку ХХ століття категорично заперечувалося.

2. Вступ до права зовнішніх зносин. Основні напрями зовнішніх зносин

Концепція права зовнішніх зносин є частиною науки міжнародного права.

Виходячи з ідеї розгляду різних форм здійснення зовнішніх зносин як єдиної самостійної галузі міжнародного права можна виокремити такі чотири підгалузі:

- 1) дипломатичне право;
- 2) консульське право;
- 3) право спеціальних місій;
- 4) дипломатичне право міжнародних організацій.

У кожній із цих складових права зовнішніх зносин є спільний предмет правового регулювання – офіційна діяльність держав у міжнародних відносинах за допомогою відповідних органів зовнішніх зносин.

Закон України «Про дипломатичну службу» визначає правові засади та порядок організації дипломатичної служби як складової частини державної служби, а також особливості її проходження та правового статусу посадових осіб дипломатичної служби.

Дипломатична служба – це державна служба особливого характеру, яка полягає у професійній діяльності посадових осіб дипломатичної служби, пов'язаній з реалізацією зовнішньої політики України, захистом національних інтересів України у сфері міжнародних відносин, а також прав та інтересів громадян і юридичних осіб України за кордоном.

Право зовнішніх зносин – галузь сучасного міжнародного права, що складається із системи юридичних норм, які регулюють правовий статус і діяльність суб'єктів міжнародного права у здійсненні їхніх зовнішніх зносин відповідно до основних принципів міжнародного права. Така система зовнішніх зв'язків кожної держави, взята в сукупності всіх держав, в основному формує в широкому розумінні систему міжнародних відносин.

Державами укладена також значна кількість двосторонніх договорів, що стосуються юридичного статусу і режиму їхніх закордонних органів зовнішніх зносин. Крім того, варто вказати і на звичайні норми загального міжнародного права, норми універсальних

і локальних міжнародних договорів, що також регулюють широке коло питань представництва держав у міжнародному спілкуванні.

У своїй сукупності ці міжнародно-правові акти і норми складають право зовнішніх зносин. Право зовнішніх зносин охоплює чотири основні сфери дії органів зовнішніх зносин:

1) дипломатичну – на рівні традиційних каналів (міністерство закордонних справ – посольства і місії за кордоном);

2) консульську сферу;

3) дипломатичну діяльність на рівні спеціальних місій;

4) здійснення зовнішніх зносин у ході діяльності з представництва держав у їхніх відносинах із міжнародними організаціями.

Зовнішні зносини держави прямо пов'язані з правом на участь у міжнародному спілкуванні. В основі цього права лежить юридична можливість держав діяти самостійно на міжнародній арені, за допомогою реалізації їхньої міжнародної правосуб'єктності в галузі офіційних відносин з іншими державами й іншими суб'єктами міжнародного права. Одночасно тут мова йде не тільки про можливість діяти відповідно до власного волевиявлення, але і про захист такої можливості за допомогою юридичних обов'язків із боку держав-контрагентів, передбачених нормами права зовнішніх зносин. Право на участь у зовнішніх зносинах, будучи одним з основних прав держав, що впливають із їхнього суверенітету, у свою чергу» складається з ряду елементів.

До них належить так зване право посольства, що є серцевинною частиною загального основного права на участь у зовнішніх зносинах (право на міжнародне спілкування). Розрізняють активне право посольства – право держави спрямовувати своїх дипломатичних і консульських представників у закордонні держави і пасивне право посольства – право приймати в себе дипломатичних і консульських представників закордонних держав. Право посольства активно використовує Україна.

3. Джерела зовнішніх зносин

Джерелами права зовнішніх зносин є норми звичаєвого права, багатосторонні міжнародні договори та двосторонні договори держав. Держави можуть ухвалювати внутрішні акти, які торкаються правового статусу й сфери діяльності дипломатичних і консульських представництв власної держави за кордоном, а також можуть регламентувати діяльність іноземних дипломатичних і консульських

представників на території держави перебування.

До багатосторонніх договорів, що регламентують правовий статус органів зовнішніх зносин, належать: Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 р., Віденська конвенція про консульські зносини 1963 р., Конвенція про спеціальні місії 1969 р. та Віденська конвенція про представництво держав у їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру 1975 р.

Крім того, існують універсальні міжнародні угоди, що передбачають привілеї й імунітети органів зовнішніх зносин, зокрема Конвенція про привілеї та імунітети Об'єднаних Націй 1946 р. Конвенція про запобігання та покарання злочинів проти осіб, що користуються міжнародним захистом, у тому числі дипломатичних агентів, 1973 р. Згадані конвенції утворюють систему міжнародно-правових норм, комплекс погоджених, упорядкованих елементів, що регулюють цей вид суспільних відносин. Виходячи з аналізу їх змісту, можна зазначити, що міжнародний договір і міжнародний звичай є основними джерелами права зовнішніх зносин. Слід мати на увазі, що інколи норми його права, встановивши основу регулювання у будь-яких питаннях, прямо відсилають до внутрішньодержавних законів і правил.

Окрім багатосторонніх договорів, які мають універсальний характер, важливим джерелом права зовнішніх зносин є двосторонні договори про встановлення дипломатичних і консульських зносин, у яких держави конкретизують і розширюють положення, не передбачені в багатосторонніх договорах.

Серед нормативно-правових актів у сфері зовнішніх зносин України слід вказати Закон України «Про дипломатичну службу» 2018 р., Консульський статут України 1994 р. тощо.

4. Органи зовнішніх зносин

Органи зовнішніх зносин поділяться на:

- внутрішньодержавні органи, що постійно знаходяться на території даної держави;
- закордонні органи зовнішніх зносин, що перебувають за межами даної держави.

У свою чергу, внутрішньодержавні органи зовнішніх зносин діляться на дві групи органів:

- 1) загальної компетенції і
- 2) спеціальної компетенції.

До першої групи належать органи, що представляють державу

у всіх питаннях зовнішніх зносин, так звані органи політичного керівництва (глава держави, парламент, уряд, глава уряду і відомство зовнішніх зносин (частіше усього воно іменується Міністерством закордонних справ), глава відомства зовнішніх зносин).

До другої групи належать органи, що представляють державу тільки в одній більш-менш великій галузі її зовнішніх зносин. Звичайно прийнято вважати, що до них належать всі міністерства (крім Міністерства закордонних справ) і центральні відомства, тому що у відповідності зі своєю профільною компетенцією вони здійснюють визначені зовнішні функції, для чого в них створюються відділи (управління) зовнішніх зв'язків.

Внутрішньодержавні органи зовнішніх зносин загальної компетенції визначають основи зовнішньої політики держави, розробляють її тактичні і стратегічні цілі і задачі, формують мережу органів зовнішніх зносин держави за кордоном, здійснюють підготовку кадрового складу для цих органів.

Правовий стан органів зовнішніх зносин в середині держави закріплюється в конституції, профільних законах, положеннях про міністерства і відомства, розроблених урядом і підтверджуваних ним же або главою держави. Формування внутрішньої і зовнішньої політики об'єктивно пов'язане із формою держави. Воно повинно проходити не тільки з урахуванням внутрішніх чинників, але і з урахуванням об'єктивних процесів міжнародного розвитку. В Україні був розроблений і прийнятий парламентом – Верховною Радою України – документ, що визначає зовнішньополітичну стратегію держави на тривалу перспективу. Це Основні напрямки зовнішньої політики України, прийняті в 1993 році. У цьому документі закріплена система пріоритетів зовнішньої політики України. Ці пріоритети виявляються у виді задач із указівкою тимчасової перспективи. Слід зазначити, що основні цілі, поставлені в цьому документі і пов'язані з першочерговими задачами входження незалежної України у світове співтовариство і його інституції, налагодженням двостороннього і багатостороннього співробітництва із суміжними і географічно близькими державами, із державами – членами СНД, РС, ЄС, НАТО реалізовані.

Органи зовнішніх зносин держави утворюють систему інституцій, діяльність і компетенція яких урегульована як міжнародними договорами, так і внутрішніми нормативними актами. У державах органи зовнішніх зносин можна розділити на

внутрішньодержавні та закордонні.

Внутрішньодержавні органи зовнішніх зносин - органи держави, розташовані на її території та наділені компетенцією в галузі зовнішньої політики. До системи внутрішньодержавних органів, які беруть участь у дипломатичному процесі, відносять: парламент, главу держави, главу уряду та уряд. Міністерство закордонних справ.

Міністерство закордонних справ – це головний механізм дипломатичних зносин і вирішальний фактор у формуванні міжнародного права.

Міністерство закордонних справ проводить повсякденну діяльність у сфері зовнішніх зносин, спираючись на дипломатичну службу, її центральний апарат та закордонні Установи.

Безпосередніми функціями зовнішньої політики України є такі:

- забезпечення національних інтересів України (стратегічних і геополітичних, економічних, а також регіональних субрегіональних, локальних) та її національної безпеки;

- творення умов, необхідних для нормального функціонування національної економіки;

- сприяння науково-технічному прогресові в Україні і розвиток її національної культури й освіти;

- участь у розв'язанні глобальних проблем сучасності;

- контакти з українською діаспорою;

- інформаційна функція.

Закордонні органи зовнішніх зносин – державні органи, за допомогою яких здійснюються зв'язки з іншими державами і міжнародними організаціями і які розміщені на території іноземної держави.

Постійні:

- Дипломатичні представництва (посольства і місії);

- Консульські представництва;

- Постійні представництва держав при міжнародних організаціях

Тимчасові:

- Спеціальні місії, що направляються до інших держав для участі в церемоніальних заходах, ведення переговорів тощо;

- Делегації, що направляються для участі в міжнародних конференціях.

5. Загальні положення дипломатичного права. Дипломатичний протокол і церемоніал. Дипломатичні привілеї та імунітети

Дипломатичне право – це галузь міжнародного публічного права, що регулює статус, функції та діяльність державних органів зовнішніх зносин, включаючи дипломатичні представництва та їх персонал. Основу складає Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 року. Воно визначає імунітети та привілеї (недоторканність, звільнення від податків) для забезпечення ефективної роботи дипломатів.

Дипломатичне право протягом довгого часу ґрунтувалося на звичаях. Часткова офіційна кодифікація дипломатичного права була вперше почата на регіональному рівні в Латинській Америці (20 лютого 1928 р. була прийнята Гаванська конвенція про дипломатичних чиновників). У даний час дипломатичне право в основному кодифіковане. Основним договірним актом у даній області є Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 року. У 1969 році Генеральною Асамблеєю ООН була також прийнята Конвенція про спеціальні місії, а в 1975 році на дипломатичній конференції у Відні – Конвенція про представництво держав у їхніх відносинах з міжнародними організаціями універсального, характеру. СРСР був учасником Віденських конвенцій 1961 і 1975 років.

Внутрішньодержавна організація дипломатичної діяльності охоплює всі офіційні зв'язки і відносини держави на міжнародній арені, здійснювані спеціальним зовнішньополітичним відомством. Для України - це Міністерство закордонних справ, його дипломатична служба, тобто система роботи дипломатичних кадрів у центральному апараті та за кордоном з виконання завдань дипломатії держави. Дипломатія втілює в життя загальний курс держави в міжнародних справах, її зовнішню політику.

Як правило, політичне керівництво зовнішніми зносинами і регулювання їх здійснюються вищими органами влади держави. Відповідно до ст. 85 Конституції України визначення напрямів внутрішньої і зовнішньої політики належить до повноважень Верховної Ради України. Зовнішньополітична і міжнародна діяльність парламентів здійснюється також шляхом укладення міжнародних договорів, проведення переговорів спікера парламенту з главами іноземних держав, обмін делегаціями між парламентами та і іншіми формами.

Дипломатичне представництво – це орган зовнішніх зносин держави, що знаходиться за її межами на території іншої держави, для здійснення дипломатичних зносин із нею.

Існують два види дипломатичних представництв: посольства і місії. Суттєвих розривів між посольствами і місіями немає, але вважається, що посольства – це представництва першого, вищого класу. Тому більшість держав, тому числі й Україна, віддають перевагу обміну дипломатичними представництвами на рівні посольств.

Регульовані правом дипломатичних відносин питання можна розділити на три основні групи:

1. Встановлення і припинення дипломатичних відносин;
2. Порядок підтримки дипломатичних відносин;
3. Дипломатичні привілеї та імунітети.

Встановлення дипломатичних відносин між державами і установами постійних дипломатичних представництв здійснюється за обоюсторонньою згодою. Така згода оформлюється в урочистій формі (спільне комюніке, договір про дружбу тощо).

Існує також зв'язок між встановленням дипломатичних відносин з державою і визнання цієї держави чи її уряду. Через те, що міжнародне право не містить поки що ніякої обов'язкової норми про визнання, то жодна держава не може бути зобов'язана прийняти представників іншої держави чи уряду, якому вона вправі відмовити у визнанні.

Постійна дипломатична місія, яка називається посольством або іноді місією, представляє собою орган акредитуваної держави, що постійно працює на території держави перебування. У відповідності з принципом встановлення дипломатичних відносин направлення місії здійснюється за обоюсторонньою згодою відповідних держав.

Акредитування відбувається у наступний спосіб:

а) Призначення глав дипломатичних представництв регулюється нормами як національного, так і міжнародного права. Їх призначає, за Конституцією України, Президент України. Норми міжнародного права зумовлюють і процедуру вступу на посаду глав дипломатичних представництв. З загальним правилом керівник місії може вступати на посаду тільки за попередньою згодою уряду іноземної держави. Така згода має назву – агреман.

б) Акредитування в двох або в декількох державах. У випадку недостатньої кількості дипломатичного персоналу, а також для

економії видатків бюджетних коштів деякі держави вимушені використовувати систему подвійного або чисельного акредитування. (наприклад, посол України в Аргентині В.В. Пащук є за сумісництвом послом у Чилі, а Н.К. Ковальська – у Швейцарській конфедерації і за сумісництвом – у Ватикані і Ліхтенштейні).

в) Загальне представництво. Відповідно до ст. 6 Конвенції 1961 року «дві чи декілька держав можуть акредитувати одну і ту ж особу в якості глави представництва в іншій державі, якщо держава перебування не заперечує проти цього».

Функції дипломатичного представництва закріплено у ст. 3 Віденської конвенції 1961 р. «Про дипломатичні зносини». Найважливішими з-поміж них є:

- представництво держави, яка акредитує, у державі перебування;
- захист у державі перебування інтересів акредитуючої держави та її громадян у межах міжнародного права;

6. Консульське право: поняття, зміст та принципи

Дипломатичні зв'язки і відносини в сучасному світі є стрижнем усієї системи міждержавних відносин. З самого початку виникнення інституту консульства його нормативна база встановлювалась двосторонніми домовленостями між зацікавленими державами. В 1961 році Генеральна асамблея ООН прийняла рішення про проведення в 1963 році у Відні наради з кодифікації, яка повинна була продовжити справу Конференції 1961 року з дипломатичних відносин. 24 квітня 1963 року була прийнята Конвенція про консульські відносини, що набрала чинності в березні 1967 року.

Консульство (від лат. – раджусь, вживаю заходів, піклуюся, допомагаю) – це установа, яка входить до системи органів зовнішніх зносин держави і представляє її на визначеній угодою території держави перебування, здійснюючи на ній захист прав та інтересів своєї держави, її громадян і юридичних осіб.

Консульські установи також як і дипломатичні представництва, є державними органами, що підпорядковуються своїй національній державі, але розташовані на території іноземної держави. У зв'язку з цим встановлення консульських відносин і створення консульських установ здійснюється також як і в дипломатичних відносинах і представництвах, на основі положення про обопільну згоду (ст.ст. 2, 4 Конвенції 1963 року).

Консульська екзекатура. Голова кожної консульської

установи отримує «консульський патент» держави, яка посилає (а не вірчу грамоту, як у дипломатичних відносинах) і розпочинає виконувати свої обов'язки лише після отримання дозволу держави перебування. Таке рішення має назву екзекватура.

Держава може призначити на посаду консула іноземного громадянина, як правило, комерсанта, який є громадянином держави перебування. Таких консулів прийнято називати «торгівельним консулом» або «почесним консулом».

Консульські відносини носять переважно адміністративний характер, їх встановлення не залежить від встановлення дипломатичних відносин і навіть від взаємного визнання відповідної держави. Розрив дипломатичних відносин не обов'язково несе за собою припинення консульських відносин.

Консульське право – сукупність принципів і норм (як внутрішнього законодавства держави, так і міжнародного права), що регулюють діяльність консулів. Кожна держава визначає обсяг функцій своїх консульських представників з урахуванням законодавства країни перебування.

Головним джерелом консульського права є укладені окремими державами численні консульські конвенції, що визначають правове становище консулів, і основні правила здійснення ними своїх функцій. Положення, що регулюють діяльність консулів, є в договорах про торгівлю і мореплавання, про надання правової допомоги, про соціальне забезпечення та ін. В ХХ столітті було укладено кілька багатосторонніх конвенцій, які є як би кодифікацією договірної практики різних держав з консульських питань (наприклад, Каракаська конвенція про консульські функції 1911, Гаванська конвенція про консульських чиновників 1928). «Кодексом» консульського права є багатостороння Віденська конвенція 1963 про консульські зносини, яка визначає привілеї, імунітети та основні функції штатних консулів, а також правове становище позаштатних консулів. Особливість консульського права визначається, насамперед, специфікою посади консула. Консульська діяльність, як і дипломатична, має давню історію, проте її розвиток пов'язаний із торгово-економічними міжнародними зносинами, сторонами яких були не лише держави, а й купецькі гільдії, банки, торгові доми, приватні особи тощо. Тому традиційно вважається, що консул не виконує функцій політичного представника, тому формально не належить до дипломатичного корпусу.

Консул (лат. *consul*) – назва дипломатичної посади представника країни в інших країнах, покликаного підтримувати та обслуговувати у певних питаннях громадян власної країни.

Встановлення консульських зносин має певну автономність щодо встановлення дипломатичних зносин. У міжнародній практиці відомі випадки існування консульських зносин без встановлення зносин дипломатичних. Здійснюється консульська діяльність, насамперед, із метою захисту економічних інтересів держави, а також для захисту інтересів фізичних і юридичних осіб акредитуючої держави, що опинилися за кордоном. Міграція населення, зростання кількості змішаних шлюбів, зміцнення наукових, технічних та інших «горизонтальних» міжнародних зв'язків постійно підвищують актуальність консульських інститутів.

Джерелами консульського права є міжнародний договір і міжнародний порядок.

Хронологічно в цьому ряді першим коштує міжнародний порядок, оскільки в древні часи й у період середньовіччя консульські відносини регулювалися головним чином на основі звичаю. В даний час міжнародні порядки продовжують бути основою правового регулювання консульських зв'язків між державами при відсутності їхнього договірно-правового оформлення.

Міжнародні договори по консульських питаннях укладаються як на двосторонньої, так і на багатобічній основі. У сучасному консульському праві діють три багатобічні консульські конвенції. Дві з них носять регіональний характер: Каракаська конвенція про консульські функції 1911 року і Гаванська конвенція про консульських чиновників 1928 року. Універсальний характер має Віденська конвенція про консульські зносини 1963 року. Конвенція набрала сили 18 березня 1967 р. СРСР ратифікував її 16 лютого 1989 р.

До джерел консульського права відносяться також положення деяких міжнародних договорів, що не присвячені винятково консульським питанням. Це насамперед Віденська конвенція про дипломатичні зносини 1961 року, ст. 3 яке передбачає можливість виконання консульських функцій дипломатичними представництвами. Сюди ж можна віднести і міжнародні договори про правову допомогу, про врегулювання випадків подвійного громадянства, договори й угоди з питань торгівлі і мореплавання і ряд інших.

ЛЕКЦІЯ 14. МІЖНАРОДНЕ ПРАВО ЗАХИСТУ ПРАВ ЛЮДИНИ

- 1. Права людини, їх класифікація. Розвиток міжнародного захисту прав людини.*
- 2. Поняття, функції та принципи міжнародного захисту прав людини та основних свобод Міжнародні договори у сфері захисту прав людини.*
- 3. Міжнародні механізми захисту прав людини (універсальні та регіональні).*
- 4. Міжнародний захист прав людини в умовах збройних конфліктів.*
- 5. Розвиток концепції прав людини в ХХ столітті.*
- 6. Європейський Суд з прав людини.*

1. Права людини, їх класифікація. Розвиток міжнародного захисту прав людини

Вперше права людини були юридично закріплені у Декларації незалежності США 1776 р. та французькій Декларації прав людини і громадянина 1789 р. Першим міжнародно-правовим кроком у сфері захисту прав людини стало прийняття у 1815 р. Декларації відносно торгівлі неграми. Ця декларація оголосила работоргівлю діянням, що суперечить принципам гуманності та загальноновизнаним нормам права, проте не містила прямої заборони работоргівлі. Лише 1890 р. була підписана Брюссельська конвенція, яка забороняла рабство і работоргівлю в окремих регіонах Індійського океану та Червоного моря. Мирні договори, укладені після першої світової війни, крім військово-політичних питань, містили також положення про захист прав національних меншин на території новоутворених європейських держав. Після підписання 26.06.1945 р. Статуту ООН права людини набули якості міжнародних універсальних стандартів, починають прийматися багатосторонні договори, спрямовані на забезпечення міжнародно-правового захисту прав людини в цілому, окремих видів прав людини чи прав окремих категорій осіб.

Традиційно розрізняють три покоління прав людини, що зумовлено різним часом виникнення уявлень про необхідність правового захисту, в т.ч. на міжнародному рівні, тих чи інших видів прав та свобод:

1) громадянські і політичні права (право на життя, заборона катувань, право на справедливий судовий розгляд, право на

недоторканність приватного життя, свобода думки і слова, свобода об'єднання і т.д.). Ці права юридично закріплюються найпершими, в період утворення демократичних держав у Європі та Америці наприкінці XVIII – початку XIX ст.;

2) економічні і соціальні права (право на освіту, право на працю, право на соціальне забезпечення, право на охорону здоров'я тощо). Ці права починають закріплюватися у першій половині XX ст., коли у демократичних країнах посилюється державне регулювання економіки;

3) права т.зв. «третього покоління» починають виникати і юридично оформлюватися в останній третині XX ст. Ці права, в основному, пов'язані з духовно-культурною сферою та сферою охорони природи. До таких прав, зокрема, відносяться право на безпечні умови проживання, право на вільний культурний розвиток, свобода творчості тощо.

У міжнародному праві, так само як і в національному праві, існують різні підходи до класифікації прав і свобод. Залежно від змісту прав і свобод та порядку їх реалізації права і свободи умовно можна поділити на дві групи:

1) громадянські і політичні права, які кожна людина повинна мати можливість реалізувати, незалежно від того, в якій країні вона проживає. У зв'язку з цим і норми міжнародного права, що закріплюють такі права, мають імперативний характер;

2) економічні, соціальні та культурні права, реалізація яких залежить, перш за все, від економічних можливостей держави їх забезпечити. Тому норми міжнародного права, що закріплюють ці права, мають в основному рекомендаційний або декларативний характер.

Крім наведеної класифікації прав і свобод у міжнародному праві істотне значення має їх поділ на універсальні та спеціальні.

Універсальні права та свободи – це такі права та свободи, які належать усім без винятку людям, безвідносно до їх належності до певної національної, релігійної, мовної, культурної чи іншої групи (спільноти). Спеціальні права і свободи – це права і свободи, якими наділяються окремі групи (спільноти) населення чи їх представники. Основною метою закріплення таких прав та свобод є попередження дискримінації та ліквідація її наслідків, а також гарантування дотримання прав і свобод особами, які з тих чи інших причин не можуть їх реалізувати самостійно.

2. Поняття, функції та принципи міжнародного захисту прав людини та основних свобод Міжнародні договори у сфері захисту прав людини.

Міжнародно-правовими засобами, які покликані забезпечити та захистити основні права людини це:

а) міжнародно-правові акти, які містять правила діяльності, формулюють права та обов'язки відповідних суб'єктів (конвенції, пакти, угоди, контракти тощо), а також міжнародні документи, які зазвичай не містять стандартів, правил поведінки, зв'язки прав і обов'язків безпосередньо не формулюють (зокрема, декларації, заяви, меморандуми);

б) міжнародні органи спостереження, контролю за дотриманням основних прав людини (комісії, комітети) та захисту цих прав (суди, трибунали).

Міжнародні стандарти у сфері прав людини розглядають як:

- загальновизнані положення міжнародних актів обов'язкового та рекомендаційного характеру, а також принципи міжнародного права, що визначають основні права особи, які мають вирішальне значення для захисту людини від незаконних і необґрунтованих дій з боку держави, посадових та інших осіб, які порушують або обмежують ці права і слугують орієнтиром для всіх держав при регламентації та забезпеченні прав своїх громадян;

- положення, що містяться в загальновизнаних актах, які визначають основні права і свободи, а також обов'язки осіб, які перебувають під юрисдикцією світової спільноти держав.

Існує значна кількість міжнародних договорів, що стосуються захисту прав людини. Залежно від мети прийняття та предмету регулювання виділяють декілька групи цих договорів.

До першої групи слід відносити універсальні договори, що мають найбільш загальний характер. Міжнародний біль про права людини, до складу якого входять:

Загальна декларація прав людини 1948 р. Ця декларація стала першим універсальним міжнародно-правовим актом, що проголосив перелік прав та свобод людини. Незважаючи на те, що Декларація приймалася у формі резолюції Ради Безпеки ООН;

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р.;

Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р.;

Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права 1966 р. Цим Протоколом закріплена компетенція Комітету з прав людини розглядати скарги громадян на порушення їх громадянських чи політичних прав з боку держав, які є учасниками Пакту 1966 р. та цього Протоколу;

Другий факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права щодо скасування смертної кари 1989 р. Цей Протокол забороняє державам-учасникам застосовувати смертну кару, крім випадків покарання найбільш тяжких злочинів у воєнний час.

Другу групу складають договори, спрямовані на попередження, припинення чи скасування дій, що посягають на права та свободи великих людських спільнот чи окремих осіб. Зокрема, до таких договорів відносяться:

Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації 1966 р.;

Конвенція про запобігання злочину геноциду та покарання за нього 1948 р.;

Конвенція про припинення злочину апартеїду та покарання за нього 1973 р.;

Конвенція про рабство 1926 р. зі змінами.

Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі та інститутів і звичаїв подібних до рабства 1956 р.

Третя група охоплює договори, що стосуються захисту прав і свобод окремих соціальних груп, наприклад, жінок, дітей, біженців, трудящих-мігрантів і т.п. Такими договорами, наприклад, є:

Конвенція про політичні права жінок 1953 р.;

Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р.;

Декларація прав дитини 1959 р.;

Конвенція про права дитини 1989 р.;

Європейська конвенція про здійснення прав дітей 1996 р.;

Конвенція про юрисдикцію, право, що застосовується, визнання, виконання та співробітництво щодо батьківської відповідальності та заходів захисту дітей 1996 р.;

Конвенція про контакт з дітьми 2003 р.;

Міжнародна конвенція про захист прав всіх трудящих-мігрантів та членів їхніх родин 1990 р.;

Конвенція про статус біженців 1951 р.;

Конвенція про захист і інтеграцію корінного та іншого населення, що веде племінний та напівплемінний спосіб життя, у незалежних державах 1957 р.;

Конвенція про корінні народи, які ведуть племінний спосіб життя в незалежних країнах 1989 р.

До четвертої групи відносяться договори, що містять норми міжнародного гуманітарного права, тобто спрямовані на забезпечення прав індивідів та груп людей в умовах збройних конфліктів. В основі джерел міжнародного гуманітарного права лежать Женевські конвенції про захист жертв війни 1949 р. та Додаткові протоколи до них, прийняті у 1977 р.:

Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 р.;

Конвенція про поводження з військовополоненими 1949 р.;

Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях 1949 р.;

Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі 1949 р.;

I Додатковий протокол до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, 1977 р.;

II Додатковий протокол до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру, 1977 р.

П'яту групу міжнародних актів у галузі прав людини складають конвенції Міжнародної організації праці, спрямовані не лише на вирішення питань організації праці, а й на забезпечення широкого кола соціальних та економічних прав людини. Найважливішими у цьому відношенні серед Конвенцій МОП є:

Конвенція про примусову чи обов'язкову працю № 29 1930 р.;

Конвенція про скасування примусової праці № 105 1957 р.;

Конвенція про рівне винагородження чоловіків і жінок за працю рівної цінності № 100 1951 р.;

Конвенція про мінімальний вік для прийому на роботу № 138 1973 р.;

Конвенція про оплачувані відпустки № 132, переглянута у 1970 р.;

Конвенція про захист заробітної плати № 95 1949 р.

Окрему групу становлять регіональні міжнародні договори у сфері захисту прав людини. Особливістю цих договорів є те, що вони

не повинні суперечити відповідним універсальним договорам і можуть встановлювати додаткові гарантії реалізації прав людини. До таких договорів відносяться:

Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод 1950 р. та додаткові протоколи до неї;

Європейська соціальна хартія 1961 р.;

Американська конвенція прав людини 1969 р.;

Африканська хартія прав людини і народів 1981 р.;

Декларація СНД про міжнародні зобов'язання в галузі прав людини і основних свобод 1993 р.;

Конвенція СНД про права і основні свободи людини 1995р.

3. Міжнародні механізми захисту прав людини (універсальні та регіональні)

Механізм міжнародного захисту прав людини - система міжнародних (міждержавних) органів і організацій, що діють з метою здійснення міжнародних стандартів прав і свобод людини або їх відновлення у разі порушення.

Структура міжнародних норм у сфері прав людини складається із сукупності принципів і норм, які визначають:

- права і свободи людини в різних сферах життя;
- зобов'язання держави забезпечувати і поважати права людини без будь-якої дискримінації в мирний час і під час збройних конфліктів;

- загальні принципи природного права;
- відповідальність за злочинне порушення прав людини;
- напрями розвитку та розширення сфери прав людини;
- напрями посилення механізму контролю за виконанням зобов'язань держав у сфері прав людини.

Міжнародні механізми захисту прав людини – це спеціалізовані міжнародні інструменти, організації та установи, які безпосередньо займаються захистом прав людини.

Міжнародні механізми захисту прав людини охоплюють:

- міжнародні органи, що діють у межах угод про права людини, складаються з незалежних експертів або представників урядів і приймають загальні рекомендації;

- міжнародні несудові органи контролю за дотриманням угод про права людини, які складаються з експертів як спеціалістів і приймають конкретні рекомендації, обов'язковість яких ґрунтується на моральному авторитеті міжнародного органу;

– міжнародні юрисдикційні органи несудового або судового характеру щодо захисту прав людини, які ухвалюють обов'язкові до виконання рішення та можуть забезпечити виконання цих рішень.

Залежно від рівня реалізації механізмів захисту прав людини розрізняються:

· універсальні механізми, які діють на рівні всього світу (наприклад, Рада з прав людини при Генеральній Асамблеї ООН, Комісія з прав людини ЕКОСОП ООН, Комітет з прав людини, Верховний комісар ООН з прав людини, Верховний комісар ООН у справах біженців і т.д.);

· регіональні механізми, що діють на території певного регіону (Організація з безпеки та співробітництва у Європі, Європейський суд по правах людини, Американський комітет з прав людини тощо).

Залежно від підстав створення міжнародні органи та організації, спрямовані на захист прав людини, поділяються на два види:

· конвенційні органи, утворені на підставі міжнародних договорів. Це, зокрема, Комітет з прав людини (діє на підставі Пакту про громадянські та політичні права 1966 р.), Європейський суд з прав людини (діє на підставі Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод 1950 р.), Комітет з прав дитини (засновано відповідно до Конвенції про права дитини 1989 р.) та інші.

· органи утворені міжнародними організаціями. Специфікою діяльності цих органів є те, що їх рішення мають, як правило, рекомендаційний характер і забезпечуються лише авторитетом самих організацій. До таких органів відносяться Комісія ООН з прав людини, Комісія з положення жінок (засновані Економічною та соціальною радою ООН), Верховний комісар ООН у справах біженців (посада заснована Генеральною Асамблеєю ООН), Міжнародне бюро праці (засноване Міжнародною організацією праці).

Виділяється загальна та петиційна компетенція органів і організацій, діяльність яких спрямовується на захист прав людини.

Переважає більшість міжнародних органів та організацій, утворених з метою захисту прав людини, наприклад Комітет з прав дитини, Комісія по положенню жінок, Верховний комісар ООН з прав людини, Верховний комісар ООН у справах біженців, Європейська комісія з прав людини, мають загальну компетенцію. Діяльність цих органів спрямована на перевірку стану дотримання прав людини у тій чи іншій державі.

Основними формами перевірок є прийняття від держав періодичних звітів та проведення інспекцій. Органи (організації) контрольної компетенції, як правило, можуть виносити тільки рекомендаційні рішення. Органи петиційної компетенції розглядають індивідуальні або колективні скарги (петиції) на порушення прав людини з боку певної держави.

Такими органами, зокрема, є Комісія з прав людини при ЕКОСОР, Європейський та Американський суди з прав людини тощо. В окремих випадках відповідні органи (організації) наділяються як загальною, так і петиційною компетенцією.

Наприклад, Комітет з прав людини згідно з Пактом про громадянські та політичні права 1966 р. наділений загальною компетенцією у сфері захисту прав людини, а згідно з I Факультативним протоколом до Пакту 1966 р. – петиційною компетенцією.

Таким чином, у відносинах з державами, які приєдналися і до Пакту, і до I Факультативного протоколу, Комітет має загальну і петиційну компетенцію, а у відносинах з державами, які приєдналися лише до Пакту – загальну компетенцію.

4. Міжнародний захист прав людини в умовах збройних конфліктів

Перші спроби розробити універсальні міжнародно-правові механізми захисту прав людини в умовах війни мали місце ще у другій половині XIX ст. Так, у 1864 р. з ініціативи Міжнародного комітету допомоги пораненим (нинішня назва – Міжнародний Комітет Червоного Хреста) 12 європейських держав підписали Конвенцію про полегшення долі поранених на полі бою. Ця Конвенція передбачала, що спеціально підготовлений персонал буде надавати допомогу пораненим на полі бою та доставляти їх до госпіталю, при цьому персонал, що надає таку допомогу, є нейтральним, недоторканим та не може бути взятий у полон.

Процес формування сучасної системи міжнародно-правових норм, спрямованих на забезпечення захисту прав людини в умовах збройних конфліктів (т.зв. “жєневське право”) складається з трьох основних етапів:

1) прийняття у 1929 р. двох перших Жєневських конвенцій – про поліпшення долі поранених та хворих у діючих арміях та про режим військовополонених. Норми, закріплені цими конвенціями почали розглядатися як основоположні принципи міжнародного

гуманітарного права, що підлягають неухильному виконанню воюючими державами незалежно від того, чи ратифіковані вони цими державами. Основною рисою цих конвенцій є їх спрямованість на забезпечення захисту прав поранених, хворих та полонених військовослужбовців держав;

2) прийняття у 1949 р. чотирьох Женевських конвенцій про захист жертв війни. На відміну від попереднього етапу, прийняті конвенції спрямовані на захист прав не лише військовослужбовців воюючих держав, а й цивільного населення.

Це такі конвенції:

Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 р.;

Конвенція про поводження з військовополоненими 1949 р.;

Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях 1949 р.;

Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі 1949 р.

I Додатковий протокол до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, 1977 р.;

II Додатковий протокол до Женевських конвенцій, що стосується захисту жертв збройних конфліктів немежнародного характеру, 1977 р.

Виділяються такі основні принципи «женевського права»:

- воюють армії, а не народи;
- мирне населення користується спеціальним правовим захистом під час війни чи інших збройних конфліктів;
- військовополонені користуються спеціальним правовим захистом;

- поранені і хворі мають право на медичну допомогу, в т.ч. і з боку противника та нейтральних держав;

- заборона застосовувати особливо жорстокі види зброї (розривні кулі, протипіхотні міни) та зброю масового знищення (хімічна, токсична і бактеріологічна зброя тощо);

- наділення особливими правами персоналу Червоного Хреста та Червоного Півмісяця.

Відповідно до Женевських конвенцій про захист жертв війни 1949 р. армія воюючої держави поділяється на дві категорії осіб – комбатантів і некомбатантів.

Комбатанти – це особи, що беруть безпосередню участь у

бойових діях, тобто особовий склад частин і з'єднань сухопутних, морських і повітряних збройних сил, а також особовий склад внутрішніх військ, міліції, поліції та служб безпеки, що безпосередньо приймає участь у бойових діях. Крім того, до числа комбатантів також належать учасники збройного ополчення, загонів добровольців, партизан та цивільне населення, яке стихійно вчиняє збройний спротив противнику. Характеристикою належності до комбатантів є наявність у них постійних ознак, що відрізняють від цивільного населення – військової форми, знаків розрізнення, а також підпорядкування єдиному командуванню та відкрите носіння зброї у зоні ведення бойових дій.

Належність особи до категорії комбатантів наділяє її правом участі у бойових діях, а у випадку захоплення у полон – статусом військовополоненого та поширення на неї режиму військового полону. На комбатантів покладається обов'язок неухильного виконання законів і звичаїв війни, зокрема дотримання заборон чи обмежень у застосуванні окремих видів зброї, правил поводження з військовополоненими та цивільним населенням тощо. Невиконання подібних вимог є підставою для позбавлення особи статусу комбатанта та оголошення її воєнним злочинцем.

Некомбатанти – це особи, що входять до складу воюючої армії, але не беруть безпосередньою участі у бойових діях (медичний та інтендантський персонал, військові музиканти, юристи, інженери, капелани, похоронні команди тощо). Ці особи мають право застосовувати зброю лише для самооборони. До некомбатантів не можуть бути застосовані заходи воєнного насильства та режим військового полону. Воююча сторона, що захопила некомбатанта зобов'язана забезпечити йому можливість виконувати свої функції, зокрема, надавати медичну, духовну чи легальну допомогу, некомбатанти не можуть бути зобов'язані до виконання будь-яких примусових робіт, не пов'язаних з їх безпосередніми обов'язками.

Не відносяться ні до категорії комбатантів, ні до категорії некомбатантів найманці та військові шпигуни.

Військові шпигуни (лазутчики, вивідачі) – це особи, які таємно чи під фальшивим приводом діють на території однієї з воюючих держав з метою збирання відомостей, що мають військове значення. Як військові шпигуни розглядаються особи, які виконують таємні розвідувальні операції не лише в місцях розташування військ противника, але і в його тилу. На військових шпигунів не може бути

поширений режим військового полону, у випадку захоплення противником вони підлягають суду і покаранню за шпигунство відповідно до законодавства противника. Від військових шпигунів слід відрізняти військових розвідників, які на ворожій території виконують розвідувальні операції, не приховуючи свого статусу, в т.ч. і у власній військовій формі. На військових розвідників повністю поширюється статус комбатантів.

Найманці – це особи, що беруть участь у бойових діях на стороні однієї з воюючих держав, не є громадянами цієї держави, не перебувають у складі її збройних сил та отримують винагороду, яка значно перевищує звичайний розмір оплати у відповідній армії. Найманці розглядаються як воєнні злочинці і на них не поширюється режим військового полону.

Механізми захисту прав поранених і хворих визначаються Конвенцією про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях 1949 р. та Конвенцією про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, із складу збройних сил на морі 1949 р. Поранені і хворі особи, що входять до складу діючої армії, незалежно від жодних обставин мають право на отримання необхідної медичної допомоги. Будь-якій стороні, під владою якої перебувають поранені чи хворі військовослужбовці іншої держави, забороняється:

- посягати на життя і особисту (фізичну) недоторканність поранених і хворих;
- використовувати їх як заручників;
- посягати на їх людську гідність;
- застосовувати будь-які примусові заходи і заходи покарання інакше, як на підставі законного рішення невоєнного суду.

Механізми захисту прав військовополонених встановлені Конвенцією про поводження з військовополоненими 1949 р. Елементами режиму військового полону є:

- заборона застосовувати до військовополонених акти насильства;
- заборона дискримінації за ознаками національності, віросповідання, політичних переконань;
- військовополонені зберігають свою правосуб'єктність;
- військовополонені зобов'язані підпорядковуватися законам і правилам, які діють в армії держави, що їх полонила;
- утримання військовополонених рядового, молодшого офіцерського та старшого офіцерського складу має бути роздільним;

- військовополонені зобов'язані називати своє ім'я, військове звання і номер частини. Інші відомості повідомляти вони не зобов'язані;

--військовополонені рядового складу можуть залучатися до примусових робіт, що не мають військового характеру;

- до військовополонених має допускатися персонал Червоного Хреста для надання допомоги, інспектування умов утримання;

- після закінчення стану війни військовополонені мають бути звільнені.

4. Розвиток концепції прав людини в XX столітті.

Інституційний контрольний механізм щодо реалізації міжнародно-правових стандартів прав людини має універсальний і регіональний вимір.

Універсальні інституційні механізми - це органи й організації, юрисдикція яких поширюється на цілий світ незалежно від державних і регіональних кордонів.

Універсальні механізми зазвичай створюються та діють у структурі або під егідою ООН, тоді як регіональні механізми створюються під егідою РС

Права людини – це основні можливості, необхідні для вільного та гідного розвитку й існування індивіда.

Покоління прав людини – це класифікація прав людини, відповідно до їх історичного розвитку.

Традиційно розглядають три покоління прав людини, але в XXI столітті з'являється трактування четвертого покоління прав людини.

Перше покоління прав і свобод людини та громадянина – невідчужувані особисті (громадянські) і політичні права, засноване на ліберальних цінностях права і свободи, які визначали межі втручання державної влади у сферу особистого життя людей, а також громадянського суспільства. Були сформовані на гаслах революцій (здебільшого буржуазних):

- право на життя,
- свободу релігії, совісті і думки,
- на участь в управлінні державою,
- рівність перед законом,
- на недоторканність особи,
- право на безпеку особи,
- свободу від довільного арешту, затримання або вигнання,

- право на гласний розгляд справи незалежним і неупередженим судом тощо.

Особисті та політичні права набули юридичної форми спершу в актах конституційного національного права, тільки пізніше – в актах міжнародного права. Перше покоління прав і свобод людини та громадянина – невідчужувані особисті (громадянські) і політичні права, засноване на ліберальних цінностях права і свободи, які визначали межі втручання державної влади у сферу особистого життя людей, а також громадянського суспільства. Право першого покоління є основою індивідуальної свободи і кваліфікуються як система негативних прав, що зобов'язують державу утримуватися від втручання у сфери, що врегульовані правом.

Друге покоління прав людини сформувалося в процесі боротьби народів за поліпшення свого економічного становища та підвищення культурного статусу.

Друге покоління – соціальні, економічні та культурні права:

- право на працю,
- право на соціальне забезпечення,
- право на відпочинок,
- захист материнства і дитинства,
- право на охорону здоров'я та медичну допомогу тощо).

Ці вимоги виникли після Першої світової війни й вплинули на демократизацію і соціалізацію конституційного права країн світу, а також на міжнародне право після Другої світової війни. Права людини другого покоління називають ще системою позитивних прав, завдяки тому, що вони не можуть бути реалізовані без організаційної, координуючої та інших форм діяльності держави

Третє покоління прав людини – колективні права народів (націй), права всього людства, що ґрунтуються на солідарності людей, їх належність до якоїсь спільності (асоціації).

Це право на:

- незалежність (на політичне, економічне, соціальне і культурне самовизначення націй і народів),
- право на мир,
- безпеку,
- соціальний та економічний розвиток і людини, і людства загалом;
- здорове навколишнє середовище;
- користування спільним спадком людства, на гуманітарну

допомогу.

Права людини третього покоління, їх становлення (права людини – частина прав людства) пов’язане з національно визвольним рухом країн, що розвиваються, а також із загостренням світових проблем після Другої світової війни і були вперше формально відображені в документах, що вийшли під егідою ООН у 80-ті роки.

Права людини четвертого покоління пов’язане з науковими відкриттями в галузі медицини, мікробіології, генетики тощо.

Ці права є результатом втручання у психологічну сферу життя людини (право жінки на штучне запліднення і виношування дитини для іншої сім’ї; право людини на штучну смерть (евтаназію); вирощування органів людини з її стовбурових клітин тощо), яке, відповідно, не є безмежним (заборона клонування людини) та встановлення інших правових меж.

Права людини четвертого покоління:

- трансплантація органів;
- зміна статі;
- одностатеві шлюби;
- клонування;
- використання віртуальної реальності;
- вільна від дитини сім’я;
- штучне запліднення;
- незалежне від державного втручання життя за релігійними, моральними поглядами;
- евтаназія;
- доступ до Інтернету, онлайн-ресурсів, інформації.

6. Європейський Суд з прав людини

Рада Європи – найбільш стара міжурядова організація в Європі, яка була створена 5 травня 1949 р., до сфери діяльності якої, зокрема, входить захист та збереження прав та основних свобод людини.

Метою Ради Європи є досягнення більшого єднання між її членами для збереження та втілення в життя ідеалів і принципів, які є їхнім спільним надбанням, а також сприяння їхньому економічному та соціальному прогресу.

Європейська конвенція про захист прав людини і основних свобод 1950 р. (ЄКПЛ) – є основним документом прийнятим РЄ у сфері захисту прав людини.

ЄКПЛ відіграє значну роль в процесі гармонізації стандартів у

галузі захисту прав і свобод людини в Європі. Україна ратифікувала ЄКПЛ 17 липня 1997 року і Конвенція вступила в силу 11 вересня 1997 року. Будь-яка Висока Договірна Сторона, яка перестає бути членом Ради Європи, перестає бути і стороною цієї Конвенції на тих самих умовах.

Денонсація (фр. *denoncer* – розривати) – припинення дії міжнародного договору шляхом повідомлення однієї держави іншій про припинення дії укладеного між ними міжнародного договору, здійснене в порядку і в термін, обумовлені цим договором. В Україні механізми денонсації, передбачені Законом «Про міжнародні договори України».

Основним механізмом реалізації контролю РС над захистом прав людини у державах-членах РС є Європейський суд з прав людини (ЄСПЛ).

Згідно з початковою редакцією ЄКПЛ, ЄСПЛ був лише частиною триланкового механізму.

Спочатку заявники повинні були звертатися зі скаргами в нині вже неіснуючу Європейську комісію з прав людини, яка виступала своєрідною попередньої інстанцією, оцінюючи скарги на предмет дотримання умов прийнятності, вивчаючи фактичні обставини справи, пропонуючи сторонам примирні процедури і лише після цього передаючи справу в ЄСПЛ, який був створений в 1959 році.

Для забезпечення дотримання Високими Договірними Сторонами їхніх зобов'язань за ЄКПЛ та протоколами до неї у 1959 році створено ЄСПЛ. 23-28 лютого 1959 року відбулося перше засідання Суду, а 18 вересня того ж року ухвалено його Регламент. Перше рішення ЄСПЛ винесене 14 листопада 1960 року (справа «Lawless проти Ірландії»). ЄСПЛ функціонує на постійній основі, місцезнаходження якого є Палац Прав Людини у м. Страсбург (Франція).

Кількість суддів у ЄСПЛ відповідає кількості держав-членів РС, що ратифікували ЄКПЛ. ЄСПЛ станом на 2021 рік складається з 47 суддів і Секретаріату, який є адміністративно-юридичним структурним органом ЄСПЛ.

Стаття 26 ЄКПЛ передбачає, що Судді розглядають справи та виносять рішення в складі таких судових утворень (формацій), створених у межах ЄСПЛ:

- Судді, що засідає одноособово;
- в складі Комітету,

- в складі Палати;
- в складі Великої Палати.

Суддя, що засідає одноособово. Явно неприйнятні заяви розглядаються суддею одноособово (англ. – single judge formation). Рішення судді, що засідає одноособово, про відхилення заяви як неприйнятною є остаточним та оскарженню не підлягає, про що інформується заявника без обґрунтування причин неприйнятності заяви.

Комітет. У разі потреби та відсутності одноособового рішення справи про прийнятність самостійно Суддею, вона передається Комітету, до складу якого входять троє суддів. Комітет розглядає питання щодо прийнятності та суті скарг, які є предметом усталеної практики Суду. Для ухвалення рішення Комітетом необхідно три голоси суддів. Рішення комітету є остаточними та не підлягають оскарженню.

Палата. Справа передається в Палату в разі відсутності ознак неприйнятності, а також не вбачається такою, що може бути розглянутою Комітетом (предмет усталеної практики Суду). До складу Палати входять сім суддів включно з членом палати за посадою – суддею, якого обрали від зацікавленої держави-учасниці. Рішення приймаються більшістю голосів і можуть бути оскаржені до Великої Палати.

Велика палата. До складу Великої Палати входить 17 суддів, Голова та Заступник Голови Суду, Голови секцій та національний суддя, а також інші судді, яких визначено відповідно до Регламенту Суду. Якщо справа розглядається Великою Палатою за клопотанням однієї зі сторін, до її складу не входить жоден із суддів, що розглядали цю справу в складі Палати. Рішення Великої Палати приймається більшістю суддів та є остаточним.

На будь-якій стадії провадження Суд може надати себе у розпорядження заінтересованих сторін для забезпечення дружнього врегулювання спору на основі поваги до прав людини, як їх визначає Конвенція та протоколи до неї.

Держава-відповідач несе не лише матеріальне відшкодування. На виконання рішення ЄСПЛ, де встановлено одне або кілька порушень Конвенції, залежно від обставин справи, державу-відповідача може бути зобов'язано вжити певних заходів:

- заходи індивідуального характеру на користь заявника, аби припинити незаконну ситуацію і відшкодувати її наслідки;

- заходи загального характеру, щоб запобігти подальшим порушенням подібного типу.

ЛЕКЦІЯ 15. МІЖНАРОДНО-ПРАВОВИ АСПЕКТИ ГРОМАДЯНСТВА

- 1. Роль міжнародного права у регулюванні правового становища населення.*
- 2. Міжнародно-правове регулювання питань громадянства. Множинне громадянство.*
- 3. Міжнародно-правове регулювання статусу іноземців і осіб без громадянства.*
- 4. Міжнародно-правове регулювання статусу біженців, переміщених осіб та вимушених переселенців.*
- 5. Політичний притулок, його види та умови надання.*

1. Роль міжнародного права у регулюванні правового становища населення

Традиційно правовий статус населення визначається законодавством держави, під чийм суверенітетом перебуває територія, на якій це населення проживає. Однак сучасне міжнародне право виходить з того, що деякі аспекти статусу населення не можуть бути у виключній компетенції держави й регулюються нормами міжнародного права.

Існує низка норм міжнародного права, що прямо чи опосередковано впливає на статус населення (як у цілому, так і окремих його категорій або навіть окремих осіб). Ці норми стосуються, перш за все, прав людини, правового статусу іноземців, осіб без громадянства, біженців, надання притулку тощо. Деякі з них можуть прямо діяти на території тієї чи іншої держави, інші зобов'язують державу ухвалювати внутрішні акти щодо правового статусу населення.

Населення – це сукупність індивідів, які постійно чи тимчасово проживають на території певної держави і підпадають під дію її юрисдикції.

У міжнародному праві, так само як і у внутрішньому праві більшості держав світу, немає однозначного й чіткого визначення поняття «населення», незважаючи на те, що воно часто згадується в

різних міжнародно-правових актах. Загалом населення розуміється як проста сукупність індивідів, що проживають на території держави чи її адміністративно-територіальної одиниці. За цією ознакою категорія «населення» суттєво відрізняється від схожих категорій, зокрема «нація», «народ» чи «етнос», ознакою яких є наявність певної єдності, як правило історичної, соціальної, культурної чи мовної.

Під населенням у міжнародному праві розуміють сукупність усіх індивідів, які проживають у конкретний момент на території тієї чи іншої держави та підпорядковуються її юрисдикції.

Населення будь-якої держави складається з таких основних категорій осіб:

- громадяни або піддані;
- іноземні громадяни;
- особи без громадянства (апатриди).

Крім цього, можуть виділятися проміжні категорії населення, наприклад особи з множинним (поліпатриди), у тому числі подвійним (біпатриди) громадянством. Однак необхідно розуміти, що поліпатриди та біпатриди матимуть специфічний статус лише у випадку перебування на території однієї з держав, громадянство яких вони мають. У разі перебування на території третіх держав їх правовий статус нічим не відрізнятиметься від статусу інших іноземців з одним громадянством. Законодавство Латвії окремо виділяє ще одну особливу категорію населення – так званих негромадян. До них належать особи, які постійно проживають на території цієї держави, однак не виконали особливих процедур для набуття громадянства.

До складу населення певної країни не включаються фізичні особи з міжнародними імунітетами, наприклад персонал дипломатичних представництв та консульських установ, глави іноземних держав та урядів тощо, оскільки вони не підпадають під юрисдикцію держави перебування.

Особливий правовий статус передбачено для біженців та осіб, що шукають притулок. Варто зауважити, що хоча всі ці особи, і перебувають на території певної держави, але користуються дипломатичними імунітетами й не належать до складу населення.

Залежно від часу перебування на території держави фізичні особи поділяються на резидентів, які постійно проживають на території країни, і нерезидентів, які перебувають на ній тимчасово. Критерії віднесення певної особи до резидентів чи нерезидентів визначаються національним законодавством, як правило податковим.

До складу населення певної країни не включаються фізичні особи з міжнародними імунітетами, наприклад, персонал дипломатичних представництв та консульських установ, глави іноземних держав та урядів тощо, оскільки вони не підпадають під юрисдикцію держави перебування.

Залежно від часу перебування на території держави фізичні особи поділяються на резидентів, які постійно проживають на її території країни, і нерезидентів, які перебувають на ній тимчасово. Критерії віднесення певної особи до числа резидентів чи нерезидентів визначаються національним законодавством, як правило, податковим.

3. Міжнародно-правове регулювання питань громадянства. Множинне громадянство

У міжнародному праві існує чимало правових актів, які прямо чи опосередковано стосуються визначення правового статусу населення, зокрема з питань громадянства, екстрадиції, захисту прав людини, статусу іноземців тощо. До них належать Загальна декларація прав людини 1948 р., Конвенція про скорочення безгромадянства 1961 р., Міжнародний пакт про громадянські і політичні права 1966 р., Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права 1966 р., Конвенція ООН про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок 1979 р., Конвенція про права дитини 1989 р. та інші. Зобов'язуючи держави діяти певним чином одна стосовно іншої, норми міжнародного права зобов'язують їх тим самим взяти ті чи інші заходи і у сфері їх внутрішнього життя, зокрема стосовно визначення правового статусу окремих категорій населення.

Громадянство як правова категорія – це інститут внутрішнього конституційного права держави, норми якого містяться, як правило, в конституціях та спеціальних законах про громадянство. При врегулюванні відносин громадянства держава не повинна порушувати не лише права та свободи людини і громадянина, а й суверенні права інших держав. Так, в Україні прийнятий і діє Закон України від 18.01.2001 р. “Про громадянство України”. Цей Закон розроблений з урахуванням міжнародних стандартів і містить численні відсилки до міжнародних договорів, ратифікованих Верховною Радою України.

Громадянство – це стійкий правовий зв'язок між фізичною особою та державою, що знаходить свій вияв у їх взаємних правах та обов'язках.

Громадянство як стійкий правовий зв'язок держави та

громадянина є, з одного боку, невід'ємним правом людини, а з іншого – необхідним атрибутом державного суверенітету. Міжнародно-правове значення інституту громадянства полягає, перш за все, у тому, що він є підґрунтям більшості внутрішньодержавних та міжнародно-правових механізмів захисту прав людини і громадянина, тому при вирішенні питань реалізації прав і свобод на національному та світовому рівнях необхідно розв'язувати на цих рівнях і проблеми громадянства.

Від громадянства слід відрізнити інститут підданства.

Підданство – це правовий зв'язок між фізичною особою та державою з монархічною формою правління, що означає приналежність особи до певної держави. На відміну від громадянства, підданство історично передбачає особисту вірність монарху (главі держави), а не абстрактній державі, проте у сучасних конституційних монархіях ці поняття вживаються як рівнозначні.

Законодавство більшості країн світу передбачає два порядки набуття громадянства – загальний та винятковий.

Способами набуття громадянства є:

- філіація (набуття громадянства за народженням).
- натуралізація – це індивідуальний прийом у громадянство за клопотанням зацікавленої особи.
- пожалування громадянства.

Винятковий порядок набуття громадянства, як правило пов'язаний з територіальними змінами, масовим переселенням людей та з іншими подібними подіями. Винятковий порядок при цьому діє протягом певного терміну, стосується певного кола осіб і регулюється спеціальними міжнародно-правовими або внутрішніми актами. Винятковими способами набуття громадянства є:

- оптація;
- трансферт;
- реінтеграція.

Припинення громадянства може здійснюватися в трьох формах:

- 1) автоматична втрата громадянства;
- 2) вихід з громадянства;
- 3) позбавлення громадянства.

Множинне громадянство (поліпатризм) – це правове становище фізичної особи, яка одночасно перебуває у громадянстві двох чи більше держав.

Найбільш поширеним різновидом поліпатризму є подвійне громадянство (біпатризм), тобто перебування особи одночасно у громадянстві двох держав.

Виникнення стану множинного громадянства може бути обумовлене дією таких причин:

- колізія законодавства двох чи більше держав, кожна з яких закріплює за певною особою її громадянство.

- самостійне набуття громадянином однієї держави громадянства іншої держави в порядку натуралізації з наступним визнанням першою державою права цієї особи на друге громадянство;

- офіційний дозвіл громадянину набути громадянство іншої держави із збереженням першого громадянства.

- відновлення у громадянстві особи, раніше позбавленої громадянства із збереженням за нею громадянства іншої держави, яке вона набула за цей час.

Залежно від функціональної спрямованості можна виділити три основні види міжнародних договорів, спрямованих на врегулювання питань множинного громадянства:

- 1) договори, спрямовані на взаємне визнання права громадян на множинне (як правило, подвійне) громадянство та врегулювання питань, що при цьому виникають;

- 2) договори, спрямовані на ліквідацію множинного громадянства як явища;

- 3) договори, які не забороняють множинне громадянство, але спрямовані на подолання його негативних наслідків.

Особливим правовим станом фізичної особи є безгромадянство, тобто відсутність у особи громадянства будь-якої держави. За законодавством більшості країн світу особами без громадянства (апатридами) визнаються як особи, що не перебувають у громадянстві жодної держави, так і особи що не мають достатніх доказів перебування у будь-якому громадянстві.

Найпоширенішими причинами утворення безгромадянства як правового становища особи можуть бути:

- народження дитини від батьків-апатридів, якщо законодавство держави, на території якої народилася така дитина не наділяє її своїм громадянством;

- втрата особою громадянства однієї держави і ненабуття нею будь-якого іншого громадянства; вступ у шлюб з іноземцем, якщо внаслідок такого шлюбу перше громадянство автоматична

втрачається, а нове не набувається автоматично.

Основними міжнародно-правовими актами, що регулюють правове становище осіб без громадянства є Конвенція про статус апатридів 1954 р. та Конвенція про скорочення випадків безгромадянства 1961 р. (в обох Конвенціях Україна участі не бере). Конвенція про статус апатридів 1954 р. визначає їхні основні права і спрямована на попередження дискримінації цих осіб, але не передбачає ліквідації самого стану безгромадянства. Конвенція про скорочення випадків безгромадянства 1961 р., навпаки, має на меті припинення цього стану, вона заохочує держави надавати своє громадянство апатридам, що проживають на їх території, а також дітям, що народжуються на території цих держав від осіб без громадянства. Цією Конвенцією передбачено також створення спеціального міжнародного органу, який би займався проблемами апатридів. За рішенням Генеральної Асамблеї ООН ці функції покладено на Верховного комісара ООН у справах біженців.

Європейська конвенція про громадянство 1997 року визначає терміни:

- «громадянство» означає правовий зв'язок між особою та державою без зазначення етнічного походження особи;
- «множинне громадянство» означає одночасну належність особи до громадянства двох або більше держав.

Важливо зазначити, що в міжнародному праві разом із поняттям «населення» інколи використовується поняття «народ», хоча статус населення й народу відрізняється. Усе населення володіє основними правами, передбаченими міжнародним правом. Принцип поважання до прав людини зобов'язує держави поважати права людини стосовно всіх осіб на її території. У Міжнародному пакті про громадянські і політичні права 1966 р. закріплено, що кожна держава зобов'язується поважати й забезпечувати всім особам, що перебувають у межах її території та під її юрисдикцією, визнані у Пакті права (ст. 2), але лише громадянин має право брати участь в управлінні державними справами (ст. 25).

Правом на самовизначення володіє не населення, а народ, що прямо впливає із Статуту ООН та інших міжнародних актів. Усі народи мають право вільно визначати без втручання ззовні свій політичний статус і здійснювати свій економічний, соціальний і культурний розвиток, і кожна держава зобов'язана поважати це право. Кожна держава зобов'язана утримуватися від будь-яких

насильницьких дій, що позбавляють народи їх права на самовизначення, свободу та незалежність.

3. Міжнародно-правове регулювання статусу іноземців і осіб без громадянства

Іноземні громадяни (іноземці) – це особи, які перебувають на території держави, громадянами якої вони не є, і мають докази належності до громадянства іноземної держави.

Особливість статусу іноземців полягає в тому, що вони, з одного боку, підпадають під дію територіального верховенства тієї держави, на території якої вони знаходяться, а з іншого – вони не припиняють свого правового зв'язку з державою, громадянами якої вони є. Певні складнощі можуть виникати у випадку колізій між законодавствами цих держав.

Правове становище іноземних громадян визначається внутрішнім законодавством держави з урахуванням міжнародно-правових норм. Іноземець має право розраховувати на дипломатичний захист держави громадянства, якщо законно перебуває на території іноземної держави. Якщо ж перебування є незаконним, то можливі різноманітні несприятливі наслідки (відповідальність, видворення за межі країни тощо).

Законодавство кожної конкретної країни перебування може наділяти іноземних громадян різним обсягом прав і обов'язків, тобто встановлювати різний правовий режим іноземців. Виділяються такі види правових режимів іноземців:

- 1) режим недискримінації;
- 2) режим найбільшого сприяння;
- 3) національний;
- 4) спеціальний режим;
- 5) преференційний режим.

Деякі країни дозволяють своїм громадянам зберігати громадянство, незалежно від територіальних змін. Це може дати змогу особам, які проживають на території, яка стає частиною іншої держави, зберігати своє попереднє громадянство, навіть якщо вони набувають громадянство нової держави.

У кожному конкретному випадку вирішення питань зміни громадянства здійснюється з урахуванням міжнародних стандартів прав людини, забезпечуючи справедливе та ефективне рішення для всіх зацікавлених осіб.

Питання правового статусу іноземців набуло особливої

актуальності і практичної значимості на рівні світового співтовариства у ХХ ст. у зв'язку з процесами інтеграції та глобалізації. Правове регулювання здійснюється як на рівні міжнародних договорів, так і внутрішнього законодавства.

Правовий статус іноземних осіб в Україні поширюється на тих, хто перебуває на її території, не є громадянами України і має достовірне підтвердження своєї приналежності до громадянства іноземної (іншої) держави.

До «іноземців» можна включити такі категорії: власне громадян іншої держави, біженців, осіб без громадянства (апатридів), осіб з подвійним громадянством (біпатридів), закордонних українців.

Відповідно до Закону України "Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства" від 22 вересня 2011 року, іноземець – це особа, яка не перебуває у громадянстві України і є громадянином (підданим) іншої держави або держав. Іноземці та особи без громадянства, які перебувають на території України на законних підставах, іноземці та особи без громадянства, які в установленому законом чи міжнародним договором України порядку в'їхали в Україну та постійно або тимчасово проживають на її території, або тимчасово перебувають в Україні.

У більшості випадків правовий статус осіб без громадянства прирівнюється до правового статусу іноземців. Особа без громадянства – особа, яку жодна держава відповідно до свого законодавства не вважає своїм громадянином.

Іноземні громадяни, володіючи певним обсягом правоздатності, наданої їм правопорядком країни походження, під час свого перебування на території іншої держави не мають права посилалися на той обсяг прав, якими вони володіють у своїй державі. Водночас, обсяг прав, якими вони наділені в державі-перебування, може бути більш широким, ніж той, який вони мають у державі громадянської належності. Ось чому на іноземного громадянина тисне два правопорядку держави-перебування та держави-походження. Відповідно до Закону України «Про правовий статус іноземців та осіб без громадянства», на сьогодні розрізняють такі види країн приналежності іноземців: країна походження, країна громадянської належності, країна попереднього постійного проживання. При цьому термін "країна походження" включає два різновиди: країна громадянської належності та країна попереднього постійного проживання.

Країна громадянської належності – країна чи країни, громадянином (підданим) якої (яких) особа є.

Країна попереднього постійного проживання – країна, в якій іноземець або особа без громадянства постійно проживали до прибуття в Україну.

Країна походження іноземця або особи без громадянства – країна чи країни громадянської належності або країна попереднього постійного проживання.

Іноземцями та особами без громадянства, які постійно проживають в Україні, вважають осіб, які отримали посвідку на постійне проживання, якщо інше не встановлено законом.

До іноземців та осіб без громадянства, які тимчасово перебувають на території України, належать особи, які перебувають на території України протягом дії візи або на період, встановлений законодавством чи міжнародним договором України, або якщо строк їх перебування на території України продовжено в установленому порядку.

До іноземців та осіб без громадянства, які тимчасово проживають в Україні, належать особи, які отримали посвідку на тимчасове проживання, якщо інше не встановлено законом. Посвідка на тимчасове проживання – документ, що посвідчує особу іноземця або особу без громадянства та підтверджує законні підстави для тимчасового проживання в Україні.

Іноземних громадян та осіб без громадянства може бути визнано біженцями. Відповідно до Закону України «Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту».

Іноземці та особи без громадянства, яких визнано біженцями іншими державами – учасницями Конвенції про статус біженців 1951 р. і Протоколу щодо статусу біженців 1967 р., і які перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також мають такі самі обов'язки, що й громадяни України, крім випадків, встановлених Конституцією та законами України, а також міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України.

Іноземцям та особам без громадянства може бути надано притулок у порядку, встановленому законом в Україні.

Відповідно до Закону України «Про закордонних українців» від 4 березня 2004 р., закордонний українець – це особа, яка є громадянином іншої держави або особою без громадянства, а також

має українське етнічне походження або є за походженням з України; при цьому українське етнічне походження - це належність особи або її предків до української нації та визнання нею України батьківщиною свого етнічного походження.

Закордонні українці – громадяни держав, з якими Україна має візовий режим, мають право на безкоштовне оформлення багаторазової візи для відвідання України без надання відповідного запрошення терміном дії на 5 років на підставі посвідчення закордонного українця. Закордонний українець може іммігрувати в Україну для постійного проживання за умови отримання в установленому законом порядку дозволу на імміграцію для постійного проживання поза межами квот на імміграцію. Таке положення поширюється на подружжя закордонного українця та його дітей у разі їх спільного в'їзду та перебування на території України.

У ст. 9 Закону України "Про закордонних українців" визначаються права, свободи і обов'язки закордонних українців. Зокрема, закордонний українець, який перебуває в Україні на законних підставах, користується такими самими правами і свободами, а також має такі самі обов'язки, що й громадянин України, за винятками, встановленими Конституцією, законами України чи міжнародними договорами, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України. Особа, яка набула статусу закордонного українця, має право працювати на підприємствах, в установах і організаціях або провадити іншу трудову діяльність на підставах і в порядку, встановлених для громадян України. Закордонним українцям щороку встановлюються квоти прийому до вищих навчальних закладів України у межах обсягів державного замовлення.

4. Міжнародно-правове регулювання становища біженців, переміщених осіб та вимушених переселенців

Поняття «біженці» вперше з'явилося в міжнародному праві під час другої світової війни. Післявоєнні збройні конфлікти та інші надзвичайні ситуації, що зумовлювали і зумовлюють масове переміщення осіб з регіонів постійного проживання в інші, викликають необхідність спеціального міжнародно-правового регулювання статусу біженців, переміщених осіб та вимушених переселенців.

Основним міжнародно-правовим документом, який регулює це питання є Конвенція про статус біженців 1951 р. та Протокол до неї 1967 р. крім того, важливе значення має Статут Управління

Верховного комісара ООН у справах біженців – спеціального органу, створеного на підставі резолюції генеральної Асамблеї ООН у 1950 р. Крім системи захисту прав біженців у рамках ООН є й інші, перш за все регіональні договори і створені на їх основі організації, що займаються проблемами біженців на постійних чи тимчасових засадах. Прикладом регіональних договорів може бути Угода держав СНД про допомогу біженцям і вимушеним переселенцям 1995 р. На національному рівні статус біженців може визначатися відповідними законами та підзаконними актами конкретної держави, але, як правило, вони є адаптацією міжнародно-правових актів до конкретних національних умов. Прикладом такої адаптації є Закон України «Про біженців».

Біженці – це особи, які в силу обґрунтованих побоювань стати жертвами переслідувань за ознакою раси, національності, релігійних переконань, громадянства, належності до певної соціальної групи чи політичних переконань знаходяться поза межами країни громадянства або звичайного місця проживання і не можуть або не бажають користуватися захистом цієї країни внаслідок зазначених побоювань чи з інших міркувань, не пов'язаних з мотивами особистої зручності.

Іноді біженців називають особами без громадянства *de facto*, оскільки їх правовий статус майже нічим не відрізняється від статусу осіб без громадянства. Хоча, покидаючи свою країну, біженець не втрачає, як правило, свого громадянства, однак той факт, що особа відмовляється від захисту своєї держави, свідчить про те, що біженець, на відміну від звичайного іноземця, не має «подвійного підпорядкування». Набуття статусу біженця фактично означає, що особа підпадає лише під юрисдикцію держави перебування, і звільняється від підпорядкування правопорядку держави громадянства.

Конвенція 1951 р. передбачає основні права біженців (на працю за наймом, на придбання рухомого і нерухомого майна, на освіту, на соціальне забезпечення, на свободу пересування тощо) і, зокрема, вказує, що їх становище не повинно бути гіршим, ніж те, що передбачено для інших іноземців. Для біженців державами можуть встановлюватися пільгові умови набуття громадянства держави перебування, наприклад, скорочений строк проживання та ін. Ця Конвенція закріплює і специфічні механізми захисту прав біженців, спрямовані перш за все на попередження дискримінації з боку держави, громадянами якої вони є і яку вони з тих чи інших мотивів

залишили. Зокрема, держава, яка надала притулок не має права висилати біженців, які законно проживають на її території, окрім як з міркувань державної безпеки або громадського порядку. Вислання таких біженців може здійснюватися лише на виконання рішень, винесених у судовому порядку. Але навіть якщо і буде винесене судове рішення про вислання біженця, держава перебування повинна надати йому достатній строк для отримання законного права (дозволу) на в'їзд до іншої країни. Крім біженців існують ще такі категорії осіб як вимушені переселенці та переміщені особи.

Переміщені особи – це особи, насильницьким шляхом вивезені під час другої світової війни гітлерівцями та їх союзниками з окупованих територій для використання на примусових роботах.

Після війни СРСР було укладено кілька договорів про репатріацію таких осіб. Для сприяння поверненню біженців та переміщених осіб на батьківщину в 1946 р. була створена Міжнародна організація у справах біженців, діяльність якої припинена в зв'язку зі створенням УВКБ ООН.

Вимушені переселенці (або, т.зв., внутрішні біженці) – це особи, які з тих же причин, що й біженці, змушені покинути місце свого постійного проживання і переселяються в іншу частину однієї й тієї ж країни. Їхнє правове становище визначається внутрішнім законодавством держав, однак має відповідати загальновизнаним стандартам прав людини. В Україні, зокрема, статус зазначеної категорії осіб визначається Законом України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб».

5. Політичний притулок, його види та умови надання

Політичний притулок – це надання державою певній особі юридично закріпленої можливості переховуватися від переслідувань з політичних мотивів з боку країни громадянства чи постійного місця проживання. При цьому переслідування з політичних мотивів – це переслідування не лише за політичні переконання, але й за громадську діяльність, релігійні переконання, расову або національну належність тощо.

В міжнародному праві не існує спеціальних правил щодо надання притулку і користування ним. Так, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права взагалі не містить такого поняття. Однак Загальна декларація прав людини передбачає право кожної людини шукати притулку і користуватися ним. Однак це право не визнається і не може бути використано при вчиненні особою

неполітичного злочину або діяння, що суперечить цілям і принципам ООН. В цілому переважна більшість норм, що стосуються політичного притулку, мають характер міжнародних правових звичаїв.

Можна говорити про три складові частини міжнародного права притулку: право держави надавати притулок, право особи шукати притулку та право особи отримувати притулок.

Резолюцією ГА ООН у 1967 р. була затверджена Декларація про територіальний притулок, яка, щоправда, не має загальнообов'язкового характеру. Відповідно до цієї Декларації притулок надається державою в силу свого суверенітету і тому лише ця держава може визначати підстави надання притулку та визначати їх наявність чи відсутність у конкретному випадку. Процедура і умови надання притулку, так само як і статус осіб, яким цей притулок надано, залежать від внутрішнього законодавства держави. Саме по собі звернення з проханням про надання політичного притулку ще не означає, що цей притулок буде надано. Як правило, не допускається надання політичного притулку особам, які вчинили злочини проти миру і безпеки людства, а також окремі види злочинів з міжнародним характером, зокрема, піратство, торгівлю наркотиками чи работоргівлю.

Розрізняють такі види політичного притулку:

- територіальний притулок.
- дипломатичний (екстериторіальний) притулок.

Рішення про надання політичного притулку, як правило, приймається главою держави (президентом, прем'єр-міністром, монархом тощо). Якщо держава визнає можливим надавати дипломатичний притулок, то таке рішення може прийматися також і главою дипломатичного представництва. Під час війни рішення про надання притулку нерідко надається головнокомандуючим збройних сил, командирами військових частин чи з'єднань, а також капітанами військових суден. Відповідно до проекту Закону про порядок надання притулку в Україні іноземцям та особам без громадянства рішення про надання політичного притулку має приймати Президент України, а попередній розгляд питання має здійснювати Комісія з питань притулку при Президентові України.

Політичний притулок може бути припинено за рішенням компетентного органу держави перебування, якщо особа, якій надано політичний притулок:

- повернулася для постійного проживання до держави

громадянства або постійного проживання;

- виїхала для постійного проживання до третьої держави;
- добровільно відмовилася від політичного притулку;
- набула у встановленому порядку громадянство держави, яка надала притулок;
- отримала притулок внаслідок подання завідомо неправдивих відомостей, підроблених чи фальшивих документів;
- займається діяльністю, яка суперечить цілям та принципам ООН;
- займається діяльністю, що становить загрозу національній безпеці держави, яка надала притулок.

Процедура надання притулку – це процес, у якому визначається, чи буде вам надано притулок. У нього входить ретельна перевірка причин вашого переміщення й ризиків, з якими б ви стикнулися в разі, якби вам довелося повернутися у свою країну. Екстрадиція неможлива.

Екстрадиція (видача особи) – це форма міжнародної співпраці, за якою одна держава передає іншій особу, що підозрюється/обвинувачується у злочині або засуджена, для притягнення до кримінальної відповідальності чи виконання вироку.

ЛЕКЦІЯ 16. МІЖНАРОДН-ПРАВОВА РЕГЛАМЕНТАЦІЯ ЗБРОЙНИХ КОНФЛІКТІВ

1. *Значення міжнародного права у період збройних конфліктів.*
2. *Міжнародний комітет Червоного Хреста.*
3. *Війна та військова окупація.*
4. *Правовий статус військових та цивільного населення під час збройних конфліктів.*
5. *Міжнародно-правова регламентація закінчення військових дій і стану війни (воєнного стану).*

1. Значення міжнародного права у період збройних конфліктів

У міжнародному праві розрізняють такі види збройних конфліктів: збройні конфлікти міжнародного характеру і збройні конфлікти неміжнародного характеру.

Збройний конфлікт міжнародного характеру – це збройне

зіткнення між державами, застосування збройних сил державою проти суверенітету, територіальної недоторканності або політичної незалежності іншої держави, що є несумісними з принципами ООН та суперечить Статуту ООН.

Збройним конфліктом міжнародного характеру вважаються такі дії:

- застосування державою першою збройних сил проти іншої держави;
- вторгнення збройних сил на територію іншої держави;
- напад збройних сил на територію іншої держави;
- будь-яка окупація воєнного характеру;
- будь-яка селекція території іншої держави із застосуванням сили;
- бомбардування збройними силами території іншої держави;
- блокада портів, берегів іншої держави за допомогою збройних сил;
- напад збройних сил на сухопутні, морські, повітряні сили іншої держави поза її межами (наприклад, відкритий Океан);
- збереження воєнних баз на чужій території після закінчення строку перебування;
- використання воєнних баз для нападу на іншу державу або проведення нападу іншими способами;
- надання власної території для вчинення акта агресії проти третьої держави;
- заслання державою або від імені держави збройних банд, іррегулярних сил або найманців на територію іншої держави;
- будь-яка інша участь в організації проведення збройного конфлікту, якщо такі дії будуть визнані незаконними Радою Безпеки ООН.

Ставлення до ведення війн значно змінилося лише в ХХ столітті завдяки появі ядерної зброї – настільки руйнівної, що будь-яка сторона, яка використала б цю зброю, неминуче завдала б шкоди як противнику, так і собі.

Юридичний термін «збройний конфлікт» – це по факту те, що ми називаємо війною.

Як слідує з III Гаазької конвенції, визначення «війна» передбачає формальний акт оголошення збройного протистояння. По закінченню Другої світової юридична й дипломатична процедури оголошення війни стали менш поширеними, війни все частіше

називали збройними конфліктами.

Вважається, що міжнародний збройний конфлікт виникає тільки-но одна держава застосовує свої збройні сили проти іншої. При цьому не мають значення ані інтенсивність, тривалість протистояння, ані оголошення (або не оголошення) війни, її визнання або невизнання. Враховується лише втілений в конкретні дії воєнний намір однієї держави стосовно іншої. Цього достатньо для застосування норм міжнародного гуманітарного права (далі – МГП). Саме ця галузь в міжнародному праві встановлює правила ведення збройних конфліктів.

Класифікація воєнних конфліктів:

1. Війна (організований збройний конфлікт між державами, народами або групами, що супроводжується насильством, руйнуваннями та загибеллю людей для досягнення політичних, економічних чи територіальних цілей). Вона є найвищою формою загострення суперечностей і вважається продовженням політики насильницькими методами. Виділяють наступну класифікацію війн:

- світові війни (здебільшого між кількома коаліціями);
- регіональні війни;
- локальні війни;
- міждержавні війни (у тому числі у фазі низької інтенсивності);
- війни між державою та коаліцією;
- іноземна інтервенція;
- громадянська війна (різного рівня інтенсивності, включно із зовнішнім втручанням);

2. Прикордонне зіткнення (також існує назва «обмежений збройний інцидент»). Прикордонне зіткнення – це збройний інцидент або фізичне протистояння, що виникає на державному кордоні (або в прикордонній зоні) між прикордонними нарядами, силами оборони чи іншими правоохоронними органами сусідніх держав. Воно може включати застосування вогнепальної зброї, бойової техніки та засобів захисту для захисту або спроби незаконного перетину лінії кордону.

3. Локальний конфлікт;

4. Воєнний переворот (незаконне захоплення державної влади збройними силами (армією), частиною армії або групою військових (хунтою), спрямоване на усунення чинного уряду та встановлення військової диктатури. Такий переворот часто передбачає введення надзвичайного стану, обмеження громадянських прав та репресії

проти опозиції);

3. Теракт (терористичний акт або партизанська акція в іншій країні). Теракт – це суспільно небезпечна дія, що полягає у навмисному застосуванні насильства, вибухів, підпалів, вбивств чи погроз їх вчинення. Його мета – залякування населення, органів влади або міжнародних організацій задля досягнення політичних, релігійних чи інших злочинних цілей.

Повномасштабне вторгнення РФ в Україну в лютому 2022 року є новим етапом міжнародного збройного конфлікту, який триває з лютого 2014-го, коли було окуповано Автономну Республіку Крим і місто Севастополь.

У 2022 році головною подією у глобальному масштабі стала російсько-українська війна, що за інтенсивністю технічних засобів стала однією з наймасштабніших після Корейської війни, а також наймасштабнішим конфліктом Європи з 1945 року. Характерною рисою стало відновлення конвенційних засобів ведення війни, з фронтовим зіткненням чисельних армій.

У міжнародному праві відомі випадки здійснення певних збройних заходів під егідою ООН, що називаються гуманітарною інтервенцією. Їхньою метою є військове втручання в події, що відбуваються в конкретній державі, яку «роздирають» збройні конфлікти міжнаціонального або релігійного характеру, для надання гуманітарної допомоги населенню, яке особливо страждає від таких дій (припинення кровопролиття, робота з біженцями, боротьба з голодом, допомога у налагодженні повсякденного життя і побутових умов тощо), а також для припинення воєнного протистояння воюючих сторін. Таке втручання, з огляду на особливі обставини, здійснюється без згоди уряду держави, в яку здійснюється воєнне вторгнення, тому воно й іменується інтервенцією. Термін «гуманітарна» покликаний проілюструвати основну мету такого втручання.

Міжнародне гуманітарне право містить низку основних принципів, які забезпечують певну єдність і системність його норм. У них акумулюється аналіз усіх джерел

міжнародного гуманітарного права: конвенцій, декларацій, протоколів, резолюцій тощо. Водночас принципи міжнародного гуманітарного права мають відповідати змісту визнаних принципів загального міжнародного права, закріплених Статутом ООН, Декларацією про принципи міжнародного права, що стосуються дружніх відносин та співробітництва між державами відповідно до

Статуту ООН 1970 р. і Заключним актом Ради з безпеки і співробітництва в Європі 1975 р.

Оскільки під час військових конфліктів діє міжнародне гуманітарне право, то слід зосередитись на основних принципах, закладених в його основу.

До принципів міжнародного гуманітарного права належать:

– принцип гуманізації збройних конфліктів (під час збройних конфліктів воюючим сторонам слід в обов'язковому порядку дотримуватися законів і звичаїв війни);

– принцип заборони та обмеження воюючих сторін у засобах і методах ведення війни (існують певні заборони й обмеження стосовно застосування конкретних видів зброї і методів ведення війни, якщо це суперечить принципам і нормам міжнародного гуманітарного права);

– принцип міжнародно-правового захисту жертв війни (забезпечення сторонами конфлікту міжнародно-правового захисту для таких категорій осіб, як поранені, хворі, особи зі складу збройних сил на морі, що постраждали від аварії корабля, військовополонені, цивільне населення, тобто надання їм такого статусу, який гарантував би гуманне поводження з ними та виключав насильство, знущання над особою тощо);

– принцип захисту цивільних об'єктів і культурних цінностей (з метою забезпечення безпеки і нормальних умов життєдіяльності цивільного населення не повинні піддаватися нападу і руйнуванню цивільні об'єкти, а також передбачаються додаткові заходи щодо захисту і поваги до культурних цінностей);

– принцип захисту інтересів нейтральних держав (права й обов'язки воюючих сторін повинні супроводжуватися неухильною повагою та дотриманням прав держав, що займають позицію повної неучасті у війні);

– принцип заборони завдання шкоди противнику, яка несумісна з метою війни,

– знищення або послаблення його військової могутності (будь-яке насильство, що не призводить до досягнення мети війни, є недопустимим);

– принцип відповідальності учасників збройних конфліктів за воєнні злочини (за загальним міжнародним правом, воєнні злочини належать до міжнародних злочинів, що полягають у свідомому грубому порушенні законів та звичаїв війни, за вчинення яких настає міжнародно-правова відповідальність).

Названі принципи міжнародного гуманітарного права випливають зі змісту міжнародно-правових актів, що регулюють питання ведення збройних конфліктів. Їх повинні дотримуватися держави, міжнародні організації, всі воюючі сторони тощо

2. Міжнародний комітет Червоного Хреста

Історія людства складається в основному із постійних війн і збройних конфліктів. Із більш ніж 3400 років дослідженої історії мирними були лише біля 250 років. В ХХ столітті людству знадобилося пережити дві світові війни, які забрали життя мільйонів людей, для того, щоб вибрати шлях до миру, про що було проголошено в 1945 році в Статуті Організації Об'єднаних Націй (ООН)

Міжнародний Комітет Червоного Хреста (далі - МКЧХ) є незалежною гуманітарною організацією, покликаною забезпечувати захист жертв міжнародних та внутрішніх збройних конфліктів.

МКЧХ зареєстрований як асоціація відповідно до Цивільного кодексу Швейцарії.

МКЧХ був заснований у 1863 р. уродженцем Швейцарії Анрі Дюнаном, а також стояв у витоків Міжнародного Червонохресного руху, основним завданням якого є надання надзвичайної гуманітарної допомоги постраждалому населенню, зокрема в умовах збройних конфліктів.

Червоний Хрест – це найбільша у світі гуманітарна мережа, що об'єднує Міжнародний Комітет Червоного Хреста (МКЧХ), Міжнародну Федерацію Товариств Червоного Хреста і Червоного Півмісяця та 191 національне товариство, включаючи Український Червоний Хрест. Основна мета – захист життя, здоров'я та гідності людей під час збройних конфліктів, катастроф та криз.

Нормативно-правові засади МГП беруть свої витоки із основ Міжнародного Товариства Червоного Хреста (далі – МТЧХ) – організації, створеної, згідно Женевської Конвенції 1864 року. Його діяльність була спрямована на надання допомоги пораненим і хворим воїнам та іншим жертвам війни.

В шістдесятих роках ХІХ століття товариства ЧХ були організовані в різних країнах. В 1879 році в Петербурзі було створене Російське Товариство Червоного Хреста (далі – РТЧХ). Воно допомагало медичній службі російської армії, розгортало також свою діяльність при масових лихах, надавало в багатьох випадках допомогу арміям і населенню інших країн. Вагомий внесок в діяльність РТЧХ

здійснили українські медики.

Український Червоний Хрест – найбільша гуманітарна організація в Україні, яка вже понад сто років надає комплексну гуманітарну допомогу та підтримку найуразливішим верствам населення. Український Червоний Хрест реалізує свою гуманітарну діяльність по всій країні: 24 обласних та майже 200 районних організацій.

Під час збройних конфліктів як міжнародного, так й неміжнародного характеру, МКЧХ надає захист та допомогу жертвам війни як серед військовослужбовців, так і серед цивільного населення, зокрема – військовополоненим, цивільним інтернованим особам, хворим/пораненим, цивільному населенню на окупованій території тощо. Відповідно до Статуту МКЧХ, метою Організації є відстоювання та поширення основоположних принципів Міжнародного Червонохресного руху (гуманності, неупередженості, нейтралітету, універсальності тощо), виконання покладених Женевськими конвенціями завдань із забезпечення дотримання норм міжнародного гуманітарного права під час збройних конфліктів, а також ведення роз'яснювальної роботи серед причетних міністерств та відомств щодо застосування гуманітарного права під час збройних конфліктів.

Згідно з прийнятими в Комітеті модальностями роботи, контакти МКЧХ з сторонами збройних конфліктів відбуваються на засадах конфіденційного діалогу.

Органами управління МКЧХ є Асамблея (верховний орган управління), Рада Асамблеї (допоміжний орган, якому Асамблея делегує низку своїх повноважень) та Директорат (виконавчий орган).

Головою Асамблеї та вищою посадовою особою організації є Президент МКЧХ. З 1 жовтня 2022 р. цю посаду обіймає Мір'яна Споляріч (Швейцарія). Президент МКЧХ представляє організацію у відносинах з державами-сторонами Женевських конвенцій.

Генеральним директором МКЧХ є П'єр Кренбюль, до компетенції якого входять адміністративно-організаційні питання, пов'язані з підтримкою роботи штаб-квартири організації.

Фінансування діяльності МКЧХ, зокрема його гуманітарних операцій, здійснюється за рахунок добровільних внесків держав-донорів.

Основними напрямками діяльності МКЧХ в Україні є:

- підтримка сфери охорони здоров'я та невідкладної медичної

допомоги (підтримка медичних закладів ліками, обладнанням, матеріалами тощо; психологічна допомога постраждалим; тренінги для спеціалістів з ментального здоров'я та психосоціальної підтримки; постачання комплектів першої допомоги; евакуація поранених та хворих);

- задоволення базових потреб (продовольчі та непродовольчі товари; грошова допомога; ковдри, обігрівачі, тверде вугілля для опалення житлових будинків; продукти, гігієнічні набори, предмети побуту; допомога соціальним установам);

- критично важлива інфраструктура та термінова допомога з житлом (передача хімреагентів для водочищення, постачання обладнання та матеріалів для ремонту водоканалів, постачання питної води, відновлення електропостачання; відновлення лікарень, амбулаторій; підтримка підприємств теплопостачання; забезпечення генераторами, трансформаторами; ремонт житлових будинків, соціальної інфраструктури);

- захист життя на гідності, дотримання міжнародного гуманітарного права (забезпечення комунікації родин з військовополоненими, утримуваними цивільними; розшук зниклих безвісти, грошова допомога сім'ям, які втратили рідних, чиї рідні зникли безвісти або утримуються у несвободі внаслідок вторгнення росії; допомога судово-медичним установам, пенітенціарним установам; протимінна діяльність; тренінги для офіцерів ЗСУ та Нацполіції з міжнародного гуманітарного права; підтримка гідного поведіння з тілами померлих та сприяння обміну тілами загиблих військовослужбовців).

- зміцнення потенціалу Товариства Червоного Хреста України з надання гуманітарної допомоги.

3. Війна та військова окупація

Люди воювали впродовж усієї своєї історії, будь-яка війна є згубною вон приносить більше руйнувань і страждань ніж вигоди, люди продовжували вест війни й виправдовувати їх. Про «необхідність воювати» говорили ще Стародавній Греції і Римі, в Китаї та Індії, в Середньовічній Європі.

Війна в її класичному розумінні – збройне протистояння двох держав, ці держави можуть відрізнитися розміром території та чисельності населення, але повинні мати приблизно однаковий політичний статус.

Найчастіше держави ворогували, щоб захопити чужу

територію й ресурси.

Та іноді війни починали з абсолютно безглузких причин. Наприклад, після того, як команда однієї країни програвала іншій у футбол, як це сталося в липні 1969-го між Сальвадором і Гондурасом, коли безглуздий збройний конфлікт коштував понад двох тисяч життів та поховав інтеграційний проект Спільного ринку в Центральній Америці.

Як слідує з III Гаазької конвенції, визначення «війна» передбачає формальний акт оголошення збройного протистояння. По закінченню Другої світової юридична й дипломатична процедури оголошення війни стали менш поширеними, війни все частіше називали збройними конфліктами.

Збройний конфлікт, відповідно до міжнародного гуманітарного права, може бути міжнародним і неміжнародним. Він не передбачає обов'язкового формального акту оголошення війни.

Згідно з Конвенцією про відкриття воєнних дій 1907 р. держави визнають що воєнні дії між ними не повинні розпочинатися без завчасного і недвозначно попередження, яке повинно мати форму мотивованого оголошення війни, або форму ультиматуму з умовним оголошенням війни.

Стан війни повинен без зволікання бути сповіщений нейтральним державам, він матиме для них дійсну силу лише після оповіщення, яке може бути зроблено навіть по телеграфу. Однак нейтральні держави не можуть посилатися на відсутність оповіщення, якщо буде встановлено з переконливістю, що насправді вони знали про стан війни (ст. 1, 2 Конвенції).

Оголошення стану війни тягне за собою низку правових наслідків, які зазвичай передбачаються національним законодавством держав, зокрема: оголошення мобілізації; переведення на особливий режим роботи органів публічної влади й оборонної промисловості; обмеження права на громадські зібрання, проведення мітингів, демонстрацій.

Акти агресії, незалежно від оголошення війни, розглядаються:

– вторгнення або напад збройних сил держави на територію іншої держави або будь-яка воєнна окупація, який би тимчасовий характер вона не мала, що є наслідком такого вторгнення або нападу, або будь-яка анексія із застосуванням сили території іншої держави або її частини;

– бомбардування збройними силами держави території іншої

держави або застосування будь-якої зброї державою проти території іншої держави;

- блокада портів або берегів держави збройними силами іншої держави;

- напад збройними силами держави на сухопутні, морські або повітряні сили, або морські і повітряні флоти іншої держави;

- застосування збройних сил однієї держави, що перебувають на території іншої держави, за згодою з державою, яка їх приймає, в порушення умов, передбачених цією угодою, або будь-яке продовження їх перебування на такій території після припинення дії угоди;

- дії держави, яка дозволяє, щоб її територія, надана нею у розпорядження іншої держави, використовувалася цією іншою державою для здійснення акту агресії проти третьої держави;

- заслання державою або від імені держави озброєних банд, угруповань та регулярних сил або найманців, що здійснюють акти застосування збройної сили проти іншої держави настільки серйозного характеру, що це прирівнюється до вищеперерахованих актів, або її істотна участь у них.

Оголошення війни, навіть якщо за цим актом не слідують власне воєнні дії, означає початок юридичного стану війни і настання для всіх воюючих сторін певних міжнародно-правових наслідків:

- між державами припиняються дипломатичні і консульські відносини (дипломатичному і консульському персоналу забезпечується захист і можливість безперешкодно залишити територію противника; на час збройного конфлікту інтереси однієї воюючої держави на території іншої може представляти нейтральна держава, що має дипломатичні відносини з обома воюючими сторонами);

- припиняють дію договори політичного характеру;

- починають діяти норми міжнародного гуманітарного права, міжнародні угоди, ухвалені спеціально для періоду збройного конфлікту (союзні договори, договори про взаємну і воєнну допомогу тощо);

- майно, що є власністю ворожої держави (крім майна дипломатичних представництв і консульських установ), підлягає конфіскації;

- торгові судна, що перебувають до початку війни у ворожих портах, повинні залишити порт противника (для цього встановлюється

розумний строк для вільного виходу з територіальних вод держави-супротивника, після закінчення якого такі судна підлягають реквізиції (примусове вилучення) і затриманню до закінчення війни незалежно від їхньої належності (державі, приватним компаніям або фізичним особам); воєнні кораблі підлягають обов'язковій реквізиції).

Війна завжди ведеться у визначених просторових межах. Територія воюючих сторін, відкрите море і повітряний простір над ним, у межах яких ведуться воєнні дії, називається театром війни. Театром сухопутної війни є сухопутна територія держави; театром морської війни – внутрішні морські води, територіальне море воюючих держав і відкрите море; театром повітряної війни є повітряний простір над сухопутним і морським театром війни.

Окупація (від лат. *occupatio* – загарбання) – зайняття збройними силами однієї частини держави або всієї території іншої держави без отримання суверенних прав на неї.

Окупація в міжнародному праві – це тимчасове захоплення території однієї держави збройними силами іншої без набуття суверенітету, що регулюється нормами МГП (Гаазькі конвенції 1907 р., IV Женевська конвенція 1949 р.). Вона передбачає відповідальність окупанта за цивільне населення, заборону депортації, примусу до служби у ворожій армії та привласнення майна.

Територія, що була залишена однією стороною та зайнята іншою, де-факто потрапляє у нові умови невизначеності. Ця територія потрапляє під контроль з усіма своїми складовими – населення, інфраструктура, потенціал, природні ресурси та ін.

Прояви стану окупації можуть суттєво відрізнитися за своєю організацією, хронологією, просторовими рамками, історичними особливостями регіону, складом населення, внутрішньою структурою та ін. Це робить явище складним для уніфікації та опису як єдиної форми, що уособлювала б всі можливі її прояви.

4. Правовий статус військових та цивільного населення під час збройних конфліктів.

Населення під час війни, збройних конфліктів чи окупації залишається беззахисним перед загарбниками, а сподівання на захист та правосуддя стають відносними. Виникають питання правового статусу цих територій, джерела влади та правосуддя, організація порядку та життєдіяльності, захист прав місцевого населення, а також майбутнього – чи повернуться ці території до колишніх умов життя, чи залишаться під контролем загарбника.

Території можуть перебувати в окупованому статусі роками. А вирішення правового статусу залежить від військових подій та дипломатії.

Під час військової окупації окупаційна влада не може володіти ворожою територією на підставі будь-якого законного права. Навпаки, вона лише здійснює відкличний та тимчасовий фактичний контроль. Це видно зі ст. 42 Гаазького положення, яка надає певні чітко обмежені права воєнному окупанту лише на ворожій території, що перебуває під його фактичним (теперішнім) контролем.

Правовий статус осіб під час збройних конфліктів регулюється Міжнародним гуманітарним правом (МГП), базуючись на принципі розрізнення між комбатантами (військові, що мають право брати участь у бойових діях) та цивільним населенням. Комбатанти мають право на статус військовополонених, тоді як цивільні особи захищені від нападів, примусу та насильств.

Щодо цивільних осіб забороняється:

- чинити будь-які акти насильства, залякування або образи;
- застосовувати примусові заходи фізичного або морального характеру, зокрема, із метою одержання будь-якої інформації та відомостей;
- застосовувати катування, тілесні покарання, медичні дослідження тощо;
- застосовувати колективні покарання;
- захоплювати заручників;
- депортувати цивільне населення з окупованої території.

Іноземцям, які опинилися на території, що окупується, забезпечується право її залишити в якомога коротший час.

Учасниками війни є не все населення воюючих держав, а лише чітко ви-значена його частина – так звані законні учасники війни, діям яких надається державний характер. Під час збройних конфліктів населення, яке мешкає на території держави, поділяється на дві групи: те, яке стосується збройних сил (збройні сили, партизани тощо), і те, яке не стосується збройних сил (ци-вільне населення).

Комбатанти – це особи, які входять до складу збройних сил воюючих сторін, що безпосередньо ведуть бойові дії проти супротивника зі зброєю в руках. Потрапивши до полону, комбатанти набувають статусу військовополонених.

Некомбатанти – це особи, які входять до складу збройних сил, але безпосередньо не беруть участі у бойових діях. Відповідно до

норм міжнародного права до некомбатантів (невоюючих) належить особовий склад, що правомір-но знаходиться в складі збройних сил воюючої сторони, що надає їй допомогу у досягненні успіхів у бойових діях, але в них безпосередньої участі не бере. Це – військові кореспонденти, юристи, медичний персонал, духовенство, ін-тенданти. Вони не є об'єктом військових дій із боку супротивника і мають право на його захист в тому випадку, якщо опиняться під його владою.

Застосовувати зброю проти некомбатантів заборонено. Некомбатанти мо-жуть мати особисту зброю, але не використовують її у військових діях, а тільки для самозахисту. У разі участі в бойових діях вони набувають статусу комбатантів.

Відповідно до Женевських конвенцій 1949 року до комбатантів належать:

- особовий склад регулярних збройних сил;
- ополчення, добровольчі загони, як такі, що входять, так і такі, що не входять до складу регулярних збройних сил;
- особовий склад рухів опору і партизанських формувань;
- особи, які надають допомогу збройним силам, але участі в бойових діях не приймають;
- члени екіпажів торгових суден і цивільних літаків, які надають допо-могу воюючим;
- населення, що при наближенні супротивника взяло до рук зброю, від-крито носить зброю і дотримується законів і звичаїв війни.

5. Міжнародно-правова регламентація закінчення військових дій і стану війни (воєнного стану).

До основних джерел міжнародно-правового регулювання збройних конфліктів належить так зване женевське право і гаазьке право. Крім того, право

збройних конфліктів кодифіковано в численних резолюціях Генеральної Асамблеї ООН та інших міжнародно-правових актах.

Женевське право становлять міжнародні багатосторонні договори в галузі законів і звичаїв війни, спрямовані на захист жертв збройних конфліктів. Ці документи були підписані 12 серпня 1949 р. на Дипломатичній конференції ООН, що відбулася в м. Женева (Швейцарія), набули чинності 21 жовтня 1950 р. До Женевських конвенцій приєдналися понад 190 держав, тобто майже всі держави світу.

Женевські конвенції включають у себе чотири універсальні

міжнародні договори:

1. Конвенція про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях 1949 р. – зобов'язує її учасників збирати на полі бою і надавати допомогу пораненим і хворим супротивника, причому будь-яка дискримінація щодо поранених і хворих з причин статі, раси, національності, політичних переконань або релігії забороняється. Усі поранені і хворі, які опинилися у владі супротивника, повинні бути зареєстровані, а дані про них повідомлені тій державі, на боці якої вони воювали. Медичні установи, санітарний персонал і транспорт для перевезення поранених, хворих і санітарного майна користуються захистом, і напад на них забороняється.

2. Конвенція про поліпшення долі поранених, хворих та осіб, які зазнали корабельної аварії, зі складу збройних сил на морі 1949 р. – встановлює правила поведження з хворими та пораненими під час морської війни, аналогічні правилам, передбаченим Конвенцією про поліпшення долі поранених і хворих у діючих арміях 1949 р.

3. Конвенція про поведження з військовополоненими 1949 р. – встановлює правила, яких повинні дотримуватися воюючі сторони під час поведженні з військовополоненими.

4. Конвенція про захист цивільного населення під час війни 1949 р. – передбачає гуманне поведження з населенням, що перебуває на окупованій території, і захищає його права.

8 червня 1977 р. до Женевських конвенцій під егідою Міжнародного комітету Червоного Хреста були ухвалені два додаткові протоколи: Протокол I, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів, і Протокол II, що стосується захисту жертв збройних конфліктів неміжнародного характеру.

До завершення війни окупована територія під керівництвом військової адміністрації зберігала «status quo» – положення, яке існувало до війни. Фактично нова тимчасова адміністрація відповідала за збереження довоєнного статусу та суверенітету. Ключовими сферами відповідальності за тимчасовою окупаційною адміністрацією залишались – безпека, обов'язок підтримки миру, та деякі основні права місцевого населення.

Гаазька конвенція, таким чином, захищала місцеве населення та інтереси суверена, водночас визнаючи певні потреби окупаційної влади, такі як необхідність підтримки безпеки на зайнятій території та дотримання правил мирного співіснування.

Найбільш поширеними формами припинення воєнних дій є

перемир'я і капітуляція.

Перемир'я – це призупинення або припинення воєнних дій за угодою між воюючими сторонами. Воно може бути місцевим і загальним.

Місьцеве перемир'я призупиняє воєнні дії між окремими підрозділами і частинами на обмеженій ділянці театру воєнних дій та спрямоване на реалізацію локальних завдань: добір і транспортування поранених, хворих і вбитих, обмін пораненими, поховання убитих, переговори з парламентарями, евакуація з цієї місцевості жінок і дітей тощо.

Сторони самі вирішують, коли набуде чинності угода про припинення воєнних дій: відразу після підписання або по закінченні якогось терміну.

Термін дії угоди також визначається сторонами. Якщо в умовах перемир'я не визначений термін його дії, то кожна сторона має право відновити воєнні дії в будь-який час, заздалегідь попередивши про це іншу сторону. Порушення умов перемир'я окремими особами не тягне за собою відмови від перемир'я. Дії цих осіб розглядаються як порушення законів і звичаїв війни, і вони караються владою своєї держави. Будь-яке істотне порушення перемир'я однією зі сторін дає право іншій відмовитися від нього і, навіть у випадках крайньої необхідності, невідкладно відновити воєнні дії (ст. 40 IV Конвенції про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі 1907 р.).

Капітуляція – повне і остаточне припинення опору збройних сил однієї з воюючих сторін або здача окремих гарнізонів, оточених підрозділів тощо. На відміну від перемир'я у разі капітуляції переможена сторона втрачає навіть формальну рівність із переможцем.

Конкретні умови капітуляції передаються противнику через парламентарів, які є недоторканими особами. У разі капітуляції вся військова техніка, майно супротивника переходять до переможця, особовий склад роззброюється, на нього поширюється режим військового полону.

Різновидом капітуляції є беззастережна капітуляція (підписується представниками переможеної держави, зазвичай після повного розгрому її збройних сил або їх основної частини, без будь-яких умов і застережень, свідчить про визнання нею своєї повної поразки, та супроводжується здачею всіх її збройних сил); і почесна капітуляція (наприклад, капітуляція із збереженням зброї).

ЛЕКЦІЯ 17. СПІВРОБІТНИЦТВО ДЕРЖАВ У БОРОТЬБІ ІЗ ЗЛОЧИННІСТЮ

1. *Поняття міжнародної боротьби із злочинністю.*
2. *Злочини за загальним міжнародним правом.*
3. *Підстави та принципи міжнародного (міждержавного) співробітництва. Співробітництво держав на рівні двосторонніх угод, яке здійснюють відомства правоохоронних структур.*
4. *Міжнародні карні суди. Міжнародний трибунал.*
5. *Боротьба із кіднепінгом: основні поняття.*
6. *Екстрадиція: сутність і підстави.*

1. Поняття міжнародної боротьби із злочинністю

Принцип співробітництва держав є нормою «*ius cogens*», яка, згідно зі ст. 53 Віденської конвенції про право міжнародних договорів 1969 р., визнається світовою спільнотою держав у цілому як норма, відхилення від якої є недопустимим, і яка може бути змінена лише такою нормою загального міжнародного права, що має однаковий характер.

Обов'язок співробітництва держав безпосередньо впливає із Статуту Організації Об'єднаних Націй.

Міжнародна боротьба із злочинністю – це скоординована діяльність держав, міжнародних організацій (наприклад, Інтерпол) та органів, спрямована на запобігання, припинення, розкриття злочинів, а також притягнення винних осіб до відповідальності. Вона базується на нормах міжнародного права та спрямована на захист життєво важливих інтересів спільноти.

Злочини на території тих чи інших держав підпадають під юрисдикцію цих держав, і цими займаються їх правоохоронні органи. Однак злочинна діяльність часто переходить кордони держав, і з'являється необхідність між-народного співробітництва держав у боротьбі зі злочинністю. Із цією метою почалися укладатися спочатку двосторонні, а потім багатосторонні угоди у цій сфері, скликатися міжнародні конгреси, конференції, створюватися між-народні організації.

Визначальним фактором є те, що принцип юрисдикції держави щодо злочинів залишався нерушимим і міжнародна боротьба із злочинністю зводилася до вирішення питань розмежування юрисдикції держав у випадку колізій стосовно розшуку та видачі

злочинців, різних слідчих дій тощо. З часом почалася розвиватися сфера з обміну інформацією та досвідом боротьби зі злочинністю: складання загальних картотек та без даних тощо. Розширювалося й співробітництво із надання технічної допомоги.

Задачами міжнародного співробітництва у боротьбі зі злочинністю є:

- взаємодія на міждержавному рівні;
- утворення міжнародних координаційних органів;
- взаємодія на рівні окремих відомств, що беруть участь у боротьбі з міжнародною і транснаціональною злочинністю;
- взаємодія між правоохоронними органами сусідніх регіонів двох і більше країн.

Таким чином, міжнародне співробітництво у боротьбі зі злочинністю – це комплексна погодженість дій суверенних держав, міжнародних організацій, які спрямовані на розроблення та координацію заходів щодо попередження, розкриття певних видів злочинів і виявленням, затриманням й передачею правосуддю правопорушників, а також визначення цілей та вирішення завдань з мінімізації транснаціональних і внутрішньо-національних протиправних діянь.

до рівнів міжнародного співробітництва у розслідуванні злочинів міжнародного характеру можна віднести:

1) двостороннє співробітництво між державами, що полягає у взаємодії між центральними (уповноваженими), компетентними органами держав, дипломатичними представництвами, консульськими установами та іншими уповноваженими суб'єктами;

2) співробітництво на регіональному рівні, що відбувається за сприяння міжнародних організацій регіонального рівня. Так, Україна є членом Ради Європи (з 1995 р.), Організації з безпеки і співробітництва в Європі (ОБСЄ) (з 1992 р.). Слід відзначити й взаємодію з

Європейським Союзом, Європолом, Організацією американських держав (ОАД), з якими Україна співпрацює на окремих засадах;

3) співробітництво на світовому (глобальному) рівні, що відбувається за сприяння відповідних міжнародних організацій. Йдеться про ООН (членство з 1945 р.) та її спеціалізовані установи, Інтерпол (членство СРСР з 1990 р., України – з 1992 р.) та ін.

2. Злочини за загальним міжнародним правом

Згідно із Кримінальним кодексом України «злочин» – це передбачене Кримінальним кодексом України (КК) суспільно небезпечне, винне діяння (дія або бездіяльність), вчинене суб'єктом кримінального правопорушення. Це найбільш небезпечний вид правопорушень, що спричиняє істотну шкоду особам, суспільству чи державі та передбачає кримінальне покарання.

Міжнародний злочин – це діяння, що порушують фундаментальні норми міжнародного права та загрожують миру, безпеці й стабільності в усьому світі. Згідно з Римським статутом, до них належать геноцид, злочини проти людяності, воєнні злочини та злочин агресії, за які несуть кримінальну відповідальність конкретні фізичні особи.

Міжнародне правопорушення – це дія або бездіяльність суб'єкта міжнародного права, у результаті чого порушуються норми міжнародного права і міжнародні зобов'язання цього суб'єкта, та наносять іншому суб'єкту або групі суб'єктів міжнародного права або всьому міжнародному співтовариству в цілому шкоду матеріального або нематеріального характеру.

Таким чином, з юридичної точки зору, міжнародне правопорушення являє собою складне правове явище, та має наступні характерні основні ознаки:

- міжнародна суспільна небезпека;
- протиправність;
- причинно-слідчий зв'язок між протиправним діянням і шкідливими наслідками, що наступили;
- карність.

Міжнародна суспільна небезпека – це можливість міжнародного правопорушення заподіяти або завдати шкоду міжнародним відносинам, що охороняються міжнародним правом.

Протиправність правопорушення обумовлена порушенням обов'язкових правил поведінки, закріплених у міжнародно-правових актах.

Причинно-наслідковий зв'язок є важливою ознакою правопорушення, тому що саме він дозволяє з'ясувати, що причиною завданої шкоди є міжнародне правопорушення.

Карність є правовим наслідком, закономірним результатом правопорушення.

У міжнародному правопорушенні виділяється його склад, що

уявляє собою сукупність об'єктивних і суб'єктивних ознак, на підставі яких суб'єкти МП несуть міжнародно-правову відповідальності.

До складу міжнародного правопорушення входять:

- об'єкт міжнародного правопорушення – це певні блага матеріального або нематеріального характеру (міжнародний правопорядок, система міжнародних відносин, права і свободи людини);

- об'єктивна сторона міжнародного правопорушення проявляється у вигляді діяння суб'єкта міжнародних відносин, який порушує відповідні міжнародно-правові зобов'язання.

- суб'єктами міжнародного правопорушення виступають держави – як основні суб'єкти МП.

- суб'єктивна сторона міжнародного правопорушення полягає у відношенні суб'єкта МП до вчиненого ним діяння і його наслідків та проявляється у формі вини.

У сучасній міжнародній практиці і доктрині розрізняють три види міжнародних правопорушень, що визначаються за суб'єктною і суб'єктивною сторонами складу таких правопорушень:

1. Міжнародні злочини;
2. Злочини міжнародного характеру;
3. Інші міжнародні правопорушення (міжнародні делікти).

Міжнародні злочини – це злочини, що порушують міжнародні зобов'язання, які є основними для забезпечення життєво важливих інтересів міжнародного співтовариства, і розглядаються як злочини міжнародним співтовариством у цілому (зазіхають на міжнародний мир і безпеку, загрожують основам міжнародного правопорядку).

До міжнародних злочинів відносять:

- а) воєнні злочини;
- б) злочину проти миру і людства (людяності);
- в) агресія; геноцид, екоцид.

Боротьба з цими злочинами є сферою компетенції Ради Безпеки ООН, що несе головну відповідальність за підтримку міжнародного миру і безпеки, та виступає від імені всіх держав-учасниць ООН. Суб'єктами міжнародних злочинів є, насамперед, держави, а також фізичні особи, що виступають від її імені та особисто вчинили такі злочини. Міжнародно-правовими актами які закріплюють правові засади боротьби з міжнародними злочинами є: Конвенція про попередження геноциду та покарання за нього від 9 грудня 1948 року (під геноцидом розуміються дії, вчинені з наміром

повністю або частково знищити будь-яку національну, етнічну, расову або релігійну групу людей; геноцид проявляється у чотирьох формах:

1. Фізичне знищення,
2. Соціально-економічний геноцид,
3. Біологічний (позбавлення материнства),
4. Національно-культурний.

Резолюція Генеральної Асамблеї ООН «Про видачу і покарання воєнних злочинців» від 13 лютого 1946 року; Конвенція про незастосування терміну давності до воєнних злочинів і злочинів проти людяності від 26 листопада 1968 року тощо.

Злочини міжнародного характеру по об'єкту посягання і ступені суспільної небезпеки відрізняються від міжнародних злочинів. Це такі правопорушення індивідів або груп осіб, що посягають не тільки на національний, але і міжнародний правопорядок, представляючи суспільну небезпеку для двох, декількох чи всіх держав, а також міжнародних організацій. До них відносять:

- тероризм;
- розповсюдження і торгівля наркотиками;
- підробка грошових знаків та їх збут (фальшування грошових знаків);
- піратство;
- захоплення заручників;
- комп'ютерні злочини;
- торгівля людьми
- захоплення повітряних суден тощо.

Тероризм став невід'ємною частиною політичних і економічних процесів в світі, і представляє все більш значну загрозу громадській і національній безпеці. Із самотніх проявів він перетворився в масове явище. Сучасний тероризм виступає у формі:

1. Міжнародного тероризму (терористичні акти міжнародного масштабу);
2. Внутрішньополітичного тероризму;
3. Кримінального тероризму, з корисливих мотивів;
4. Державного тероризму.

3. Підстави та принципи міжнародного (міждержавного) співробітництва. Співробітництво держав на рівні двосторонніх угод, яке здійснюють відомства правоохоронних структур

Основними сучасними напрямками співробітництва держав у боротьбі зі злочинністю є:

- сумісне визначення кола загально небезпечних діянь, що потребують спільних зусиль щодо їх припинення;

- взаємний обмін інформацією про вчинені злочини та злочинців;

- надання допомоги в розшуку злочинців які перебувають на території держави та видача їх зацікавленим суб'єктам міжнародного права;

- спільне вивчення питань злочинності і методів боротьби з нею; виконання окремих доручень із кримінально-процесуальних питань;

- укладання міжнародних договорів про боротьбу з окремими видами міжнародних злочинних діянь;

- участь держав у міжнародних організаціях, що спеціалізуються в боротьбі зі злочинністю.

Одним із перших актів ООН щодо боротьби зі злочинністю була резо-люція Генеральної Асамблеї ООН від 1 грудня 1950 року, у відповідності з якою ООН взяла на себе функції, які раніше виконувалися Міжнародною кримінальною та пенітенціарною комісією (МКПК). Таким чином, у межах ООН при Економічній та Соціальній Раді формувалися спеціалізовані органи (спеціальні кореспонденти відділів ООН із соціальних справ, міжнародні конгреси тощо), у завдання яких входила організація боротьби зі міжнародною злочинністю.

Конгреси ООН по запобіганню злочинності та поведження з правопо-рушниками відповідно з резолюцією 415 (V) Генеральної Асамблеї ООН від 1 грудня 1950 року скликаються кожні 5 років. Це міжнародний універсаль-ний форум, на якому держави та інші учасники підводять підсумки діяль-ності та визначають перспективи і нові напрямки співробітництва у галузі міжнародної боротьби зі злочинністю. Він є правонаступником міжнародних тюремних конгресів, які проводилися у Франкфурті-на-Майні (у 1846 та 1857 роках), Брюсселі (1847 рік), у Лондоні (у 1872 та 1925 рр.), Стокгольмі (1878 р.), Римі (1885), Петербурзі (1890), Парижі (1895), Брюсселі (1900), Будапешті (1905), Вашингтоні (1910), Празі (1930), Берліні (1936), Гаазі (1950). З 1955 року було проведено 11 конгресів.

Діяльність Конгресу регла-ментується резолюціями Генеральної Асамблеї ООН та ЕКОКОС, правила-ми процедури конгресу, а також відповідними рішеннями конгресу.

формами міжнародного співробітництва в боротьбі зі

злочинністю є:

- координація дій по боротьбі зі злочинністю (обмін інформацією);
- підписання договорів про боротьбу з міжнародними злочинами і злочинами міжнародного характеру;
- правова допомога по кримінальних справах;
- проведення оперативно-розшукових заходів;
- проведення слідчих дій;
- профілактика злочинів;
- спільні заходи щодо припинення злочинних дій і притягнення винних до відповідальності.

Міжнародне співробітництво держав у цій важливій сфері ґрунтується на системі певних критеріїв, стандартів, тобто міжнародних принципах, які визначають сутність організації та діяльності держав, а також міжнародних організацій у сфері боротьби з міжнародними злочинними діяннями.

Боротьба зі злочинністю ведеться у всесвітньому масштабі шляхом укладення міжнародних угод на міждержавній основі, з використанням міжна-родних та регіональних організацій, а також на двосторонній основі. Отже, міжнародні угоди у цій сфері можуть бути:

- багатосторонніми міжнародно-правовими угодами з регламентації певних галузей чи інститутів міжнародного права, в яких містяться правові норми, що стосуються певних злочинів міжнародного характеру. Наприклад, у Конвенції ООН з морського права 1982 року у відповідному розділі визна-чені права та обов'язки держав у боротьбі з піратством, перевезенням рабів тощо;

- багатосторонніми міжнародно-правовими угодами щодо боротьби з окремими видами злочинів міжнародного характеру. Наприклад, Женевська конвенція про боротьбу із піддробкою грошових знаків 1929 року, Конвенція ООН про боротьбу проти незаконного обігу наркотичних засобів та психо-тропних речовин 1988 року тощо;

- регіональними міжнародно-правовими угодами щодо боротьби зі злочинами міжнародного характеру;

- двосторонніми міжнародно-правовими угодами про боротьбу з деяки-ми видами злочинів міжнародного характеру;

- двосторонні міжнародно-правові угоди про надання правової допомо-ги та видачу злочинців тощо.

Важливим моментом у визначення напрямків співробітництва є координація діяльності держав у боротьбі з міжнародною

злочинністю. Вона здійснюється під егідою низки міжнародних організацій універсального та регіонального характеру.

В ООН – на сесіях Генеральної Асамблеї, у межах діяльності Економічної та Соціальної Ради та в інших формах співробітництва – розглядаються найрізноманітніші аспекти, що запобігають міжнародній суспільній небезпеці. Під егідою ООН здійснена розробка низки міжнародних конвенцій про злочини міжнародного характеру. Вказані міжнародно-правові документи реалізуються в ході практичної діяльності держав. Окрім того, на сесіях Генеральної Асамблеї ООН регулярно приймаються резолюції, які містять рекомендації стосовно координації діяльності держав у боротьбі з конкретними видами злочинів.

4. Міжнародні карні суди. Міжнародний трибунал

1948 року Генеральна Асамблея ООН у своїй резолюції вказувала на необхідність створення спеціального юридичного органу, який би на постійній основі займався кримінальним переслідуванням осіб, відповідальних за скоєння злочинів геноциду та інших злочинів аналогічної тяжкості.

У середині ХХ ст. після Другої світової війни міжнародне співтовариство досягло консенсусу тільки відносно визначення поняття геноциду, злочинів проти людяності та воєнних злочинів, прийнявши відповідні міжнародні документи з ним. Величезний вплив на формування міжнародного кримінального права надали Нюрнберзький і Токійський процеси над особами, винними у скоєнні воєнних злочинів, злочинів проти миру і проти людяності під час Другої світової війни. Надалі в умовах біполярного світу і загострення холодної війни питання про заснування міжнародного кримінального суду більше не порушувалося.

Тільки наприкінці 1980-х – початку 1990-х роках після закінчення холодної війни до цього питання було знову привернуто увагу. Спершу в 1989 році уряд Тринідаду і Тобаго звернувся з листом до Генеральної Асамблеї з проханням відновити роботу над питанням про міжнародний кримінальний суд, який у тому числі володів би юрисдикцією щодо злочинів, пов'язаних із незаконним обігом наркотичних речовин. Потім 1991 року в колишній Югославії почалася кровопролитна громадянська війна, а 1994 року в Руанді стався геноцид. Рада Безпеки ООН відреагувала на дві останні ситуації і своїм рішенням заснувала *ad hoc* трибунали (МТКЮ і МТР) для залучення до покарання відповідальних осіб.

Міжнародні карні суди та трибунали – це незалежні інституції, створені для переслідування осіб за найтяжчі міжнародні злочини: геноцид, воєнні злочини, злочини проти людяності та агресію.

Основний постійний орган – Міжнародний кримінальний суд (МКС) у Гаазі (діє з 2002 р. за Римським статутом), тоді як трибунали (Нюрнберг, Югославія, Руанда) зазвичай створювалися як тимчасові спеціальні органи для конкретних ситуацій.

Міжнародний кримінальний трибунал – це інституція, що діє на постійній або тимчасовій основі та складається з незалежних суддів, покликана вирішувати спори на основі міжнародного кримінального права, приймати юридично обов'язкові рішення та забезпечити уникнення безкарності міжнародних злочинців.

Міжнародні кримінальні трибунали є частиною системи міжнародного кримінального права та являють собою повноправних суб'єктів міжнародного публічного права. Ідея їх створення починається від часів Середньовіччя та знаходить найширший правовий розвиток на сьогодні в діяльності Міжнародного Кримінального Суду та утворенні Спеціального трибуналу за злочин агресії проти України.

Міжнародний кримінальний суд (МКС) – перший правовий інститут, що діє постійно, в компетенцію якого входить переслідування осіб, відповідальних за геноцид, воєнні злочини і злочини проти людяності. Заснований на підставі Римського статуту, прийнятого в 1998 році. Існує з липня 2002 року.

На відміну від інших міжнародних і змішаних кримінальних судів, МКС є установою, що діє постійно. У його компетенцію входять злочини, скоєні після набуття чинності Римського статуту. Міжнародний кримінальний суд розташовується в Гаазі, проте, за бажанням Суду засідання можуть проходити у будь-якому місці. Міжнародний кримінальний суд не слід плутати з Міжнародним судом ООН, який також засідає в Гаазі, але має іншу компетенцію. МКС не входить в офіційні структури Організації Об'єднаних Націй, хоча може порушувати справи за поданням Ради Безпеки ООН.

Міжнародний кримінальний суд (МКС) є першим постійним міжнародним органом кримінального правосуддя, створеним на основі договору між державами, який необхідний, в першу чергу, для того щоб не допустити ситуації безкарності осіб, які вчинили найсерйозніші злочини, що викликають заклопотаність усього міжнародного співтовариства в цілому. МКС має статус незалежної

міжнародної організації, і не є частиною структури ООН.

Витрати суду фінансуються за рахунок його держав-учасників, а також можливі добровільні внески від урядів, міжнародних організацій, приватних осіб, корпорацій та інших суб'єктів.

Держави стають учасниками МКС, а злочини, скоєні їх громадянами або на їх території – підсудними йому, за фактом ратифікації Римського статуту.

Так, МКС уже здійснює розслідування воєнних злочинів, злочинів проти людяності чи геноциду, скоєних під час російської війни проти України, починаючи з 21 листопада 2013 року. Відповідно до Римського статуту, МКС не може здійснювати юрисдикцію щодо злочину агресії проти України через винятки, застосовні до громадян держав, які не є сторонами Статуту (такі, як росія).

Спеціальний трибунал щодо злочину агресії проти України – це міжнародний судовий орган, що створюється для притягнення вищого політичного та військового керівництва росії до індивідуальної відповідальності за розв'язання війни. Це правовий механізм, який доповнює Міжнародний кримінальний суд (МКС), фокусуючись саме на злочині агресії.

Є думка, що творення Спецтрибуналу необхідне для усунення цієї прогалини в юрисдикції МКС, а саме забезпечити розслідування та притягнення до відповідальності вищого російського військово-політичного керівництва за злочин агресії.

5. Боротьба із кіднепінгом: основні поняття

Тяжким злочином є торгівля людьми. Цим злочином охоплюються работоргівля, торгівля жінками (відмінювання до проституції) і дітьми. Найбільш важливими міжнародно-правовими актами, що забороняють торгівлю рабами, є Конвенція щодо рабство 1956 р., Додаткова конвенція про скасування рабства, работоргівлі, інститутів і звичаїв, подібних з рабством (примусова праця).

У 1970 р. держави підписали Конвенцію про припинення торгівлі жінками, що містила зобов'язання держав карати за такі дії як підбурювання до проституції шляхом обману, насильства, погрози; передбачалося покарання винних і видача їх за вимогою зацікавленої держави.

Кіднепінг – термін, яким визначають викрадення людини, що характеризується протиправною заборонаю людині вибирати за своєю волею місце перебування або таємне чи відкрите її захоплення.

Кіднепінг - це викрадення людей (найчастіше – дітей) з метою

шантажу та отримання викупу. За останні кілька років, на жаль, воно стало поширеним явищем. Відповідальність за викрадення людини в Україні закріплюється ст. 146 Кримінального кодексу України.

Торгівля людьми – протизаконна торгівля в цілях комерційної сексуальної експлуатації або примусової праці – сучасна форма рабства. Ця діяльність є найшвидше зростаючою кримінальною діяльністю у світі і пов'язана з незаконною торгівлею зброєю, як другою за величиною після торгівлі наркотиками.

Конвенція Ради Європи про протидію торгівлі людьми (була відкрита для підписання у Варшаві 16 травня 2005 року з нагоди 3-ї зустрічі глав держав і урядів Ради Європи. 24 жовтня 2007 року Конвенція отримала десяту ратифікацію, розпочавши тим самим процес, в ре-зультаті якого вона набула чинності 1 лютого 2008 року. Конвенція є всеосяжним договором, зосередженим в основному на захисті жертв торгівлі людьми і гарантіях їх прав. Вона також спрямована на запобігання торгівлі людьми та судового переслідування торговців людьми. Крім того, у Конвенції передбачено створення ефективного і незалежного механізму моніторингу, здатного контролювати реалізацію зобов'язань, що містяться в Конвенції. Конвенція не обмежується членами Ради Європи; держави, що не є членами ЄС і держави-члени Європейського Союзу, також мають можливість стати учасниками Конвенції.

Конвенція базується на визнанні принципу, згідно з яким торгівля людьми є порушенням прав людини і посяганням на гідність і цілісність людської особистості. Конвенція Ради Європи є всеосяжним договором, який спрямований на:

- запобігання торгівлі;
- захист прав людини, які є жертвами торгівлі людьми;
- сприяння міжнародному співробітництву в боротьбі з торгівлею людьми.

Створено механізм моніторингу складається з двох основних елементів: GRETA, група незалежних експертів з питань протидії торгівлі людьми, а також Комітету Сторін, який складається з представників у Комітеті міністрів Сторін Конвенції та представників Сторін, які не є членами Ради Європи. GRETA контролює виконання Конвенції, оформляє доповіді з оцінкою заходів, прийнятих Сторонами. Ті сторони, які не повною мірою дотримуються заходів, що містяться в Конвенції, повинні будуть посилити свої дії. Крім того, Комітет Сторін може також на основі доповіді GRETA надавати

рекомендації Сторони.

6. Екстрадиція: сутність і підстави

Серед спеціальних принципів у сфері міжнародно-правової боротьби зі злочинністю можна виділити невидачу громадян і політичних емігрантів. Співробітництво держав у сфері боротьби зі злочинністю ведеться лише щодо загально-кримінальних злочинів. Обвинувачені у вчиненні політичних злочинів або переслідувані з політичних мотивів, не підпадають під дію міжнародних договорів.

Невідворотність покарання. Правовий зміст цього принципу полягає в тому, що кожна особа, яка вчинила злочин, має зазнати покарання.

Гуманність. Покарання має відповідати меті ресоціалізації злочинця. Метою є не тільки покарання, але й перевиховання і виправлення. Захист прав своїх громадян за кордоном. Перебуваючи за межами своєї держави, особа не втрачає зв'язку з державою свого громадянства. Цей принцип закріплений у Віденських конвенціях про дипломатичні (1961 р.) та консульські (1963 р.) зносини.

Правовою основою екстрадиції є міжнародні двосторонні і багатосторонні договори, конвенції, національне законодавство про видачу осіб, а також принцип взаємності.

Принцип взаємності дозволяє видати особу, керуючись принципом паритетності співпраці або в обмін на гарантію, що за порівнянних обставин (у випадку, коли особа переховується від правосуддя у державі, з якою договір про видачу не укладено, а застосування правових підстав неможливе) запитуюча сторона діятиме відповідно

Отже, екстрадиція (видача особи) – це форма міжнародного співробітництва, що полягає в арешті та передачі однією державою (запитувана) іншій (запитуюча) особи, яка підозрюється /обвинувачується у вчиненні злочину або засуджена. Підставами є міжнародні договори, Кримінальний процесуальний кодекс України (ст. 573–589), а головна умова – принцип подвійної криміналізації (діяння є злочином в обох державах).

Сама екстрадиція полягає не лише у видачі, а й у сукупності заходів, спрямованих на її забезпечення. Процесуальний механізм практичної реалізації екстрадиції визначається чітко визначеними процесуальними діями. За загальними правилами, екстрадиція охоплює:

– офіційний запит про встановлення місця перебування на

території запитуваної держави особи, яку необхідно видати;

- проведення екстрадиційної перевірки;
- взяття під варту особи, яка підлягає екстрадиції;
- видачу особи;
- екстрадиційний транзит.

У 1990 р. Генеральна Асамблея ООН схвалила Типовий договір про видачу, який визначає підстави видачі, процедуру затримання особи та видачі особи, а також містить імперативні та факультативні підстави для відмови у видачі (екстрадиції).

До імперативних підстав відмови у видачі осіб віднесено наявність таких умов:

- злочин, стосовно якого існує прохання про видачу, розглядається стороною, яку запитують, як політичний;
- якщо існують серйозні підстави вважати, що видана особи буде переслідуватися або буде притягнена до відповідальності за ознаками раси, релігії національності, політичних переконань;
- якщо діяння передбачається військовим правом, але не є таким згідно із загальним кримінальним правом;
- стосовно особи, видача якої вимагається, на території сторони, яку запитують, за той же злочин був уже винесений вирок, який набув чинності, або припинено провадження у справі;
- на момент отримання вимоги кримінальна справа не може бути порушена, або вирок не може бути приведений до виконання внаслідок закінчення строку давності, амністії або на іншій законній підставі, яка передбачена законодавством сторони, яку запитують;
- якщо видача призведе до порушення публічного порядку або загальних принципів законодавства сторони, яку запитують.

До факультативних підстав відмови у видачі осіб віднесено наявність таких умов:

- особа, стосовно якої подане прохання, є громадянином сторони, яку запитують, або особою, якій надано в цій державі притулок;
- якщо на території держави, яка просить видачі, до особи може бути застосовано більш серйозне покарання, ніж на території держави перебування за теж саме діяння, або смертну кару;
- якщо злочин, у зв'язку з яким вимагається видача, скоєний на території сторони, яку запитують;
- якщо держава, яку запитують, ураховуючи характер правопорушення й інтереси сторони, яка запитує, дійде висновку, що

видача особи буде несумісна з принципом гуманізму, зважаючи на вік, стан здоров'я та інші особисті обставини особи.

ЛЕКЦІЯ 18. МІЖНАРОДНЕ МОРСЬКЕ ПРАВО

- 1. Міжнародне морське право та його джерела.*
- 2. Правовий режим внутрішніх морських вод.*
- 3. Територіальне море.*
- 4. Прилегла зона. Відкрите море та виключна (морська) економічна зона.*
- 5. Поняття континентального шельфу.*
- 6. Міжнародний район морського дна.*
- 7. Міжнародні протоки та канали.*

1. Міжнародне морське право та його джерела

Мореплавство, зокрема торговельне, має переважно міжнародний характер. Воно потрапляє під дію національного та іноземного законодавства, здійснюється у морських просторах з різним правовим режимом, що базується на міжнародно-правових звичаях і міжнародних угодах. У зв'язку з цим сучасне морське право охоплює: міжнародне публічне морське право, міжнародне приватне морське право, національне морське право, що також розподіляється на національне морське публічне право і національне морське приватне право.

Міжнародне морське право – сукупність норм міжнародного права, регулюючих відносини між його суб'єктами у процесі на просторі морів і океанів.

Предмет міжнародного морського права складають відносини між суб'єктами міжнародного права, пов'язані з використанням Світового океану. Ці відносини є різноманітними та достатньо специфічними, вони стосуються правового статусу торговельних суден та військових кораблів та супутніх відносин, пов'язаних з правом власності на судна, їх реєстрацією та відповідним документуванням, правовим статусом капітана та екіпажу, лоцманською та льодовою проводкою, безпекою суден при здійсненні мореплавства, зіткненнями суден, рятувальними операціями, аваріями тощо.

Особливу групу відносин складає морське перевезення

вантажів, пасажирів і багажу, фрахтування суден, їхнє страхування, відповідальність сторін, а також претензії та позови.

Міжнародне морське право є органічною частиною загального міжнародного права. Воно керується приписами останнього про суб'єктів, джерела, принципи, право міжнародних договорів, відповідальності та ін, а також взаємопов'язане та взаємодіє з іншими його галузями. Зрозуміло, що суб'єкти міжнародного права при здійсненні своєї діяльності у Світовому океані, що стосується прав та обов'язків інших суб'єктів міжнародного права, повинні діяти не тільки відповідно до норм і принципів міжнародного морського права, але також з норм і принципів міжнародного права в цілому, включаючи Статут Організації Об'єднаних Націй, в інтересах підтримки міжнародного миру та безпеки, розвитку міжнародного співробітництва та взаєморозуміння.

Для міжнародного морського права характерні такі принципи:

- принцип свободи відкритого моря;
- принцип мирного використання моря;
- принцип загальної спадщини людства;
- принцип раціонального використання та збереження морських ресурсів;
- принцип охорони морського середовища.

Морська діяльність, як її визначено у Морській доктрині України на період до 2035 року, є діяльністю у сфері забезпечення сталого економічного і соціального розвитку суспільства, вивчення, освоєння і використання моря, захисту національної безпеки, що охоплює також морську торгівлю (комерційні операції, які пов'язані з використанням морських суден, купівля-продаж товарів, що перевозяться морським шляхом, фрахтування суден, морське агентування, морське страхування тощо). Складниками морської діяльності визначені: торговельне мореплавство, морський транспорт, суднобудування, військово-морська діяльність, використання водних біоресурсів та інших ресурсів моря, туристична та рекреаційна діяльність, а також діяльність у сферах науки, освіти, екології і захисту моря.

Джерелами міжнародного морського права є міжнародні конвенції, тобто угоди двох або більше держав про встановлення, зміну або припинення їхніх взаємних прав і обов'язків. Сучасне міжнародне морське право являє собою складну, надзвичайно розгалужену систему міжнародних договорів. За колом учасників

розрізняють двосторонні і багатосторонні договори (Конвенція ООН з морського права 1982 р., Женевські конвенції 1958 р. тощо). Другим зазначенням джерелом міжнародного морського права є міжнародно-правовий звичай. Він являє собою правило, що складається у процесі співробітництва держав та визнається ними юридично обов'язковим. Багато міжнародних принципів та норм міжнародного морського права виникли початково у якості звичаїв, деякі з них діють й дотепер, а низка звичаїв набули імперативної сили через закріплення у міжнародних угодах. Відповідно до Морської доктрини України на період до 2035 р., Україна має дотримуватися міжнародних стандартів безпеки мореплавства та охорони суден і портів; імплементація міжнародно-правових норм вимагає наявності чітко структурованої системи забезпечення безпеки мореплавства і охорони суден та портівих засобів.

2. Правовий режим внутрішніх морських вод

Внутрішні морські води – це прибережні морські акваторії, розташовані в бік берега від вихідних ліній територіального моря (бухти, затоки, лимани, порти), що є невід'ємною частиною державної території. Вони перебувають під повним суверенітетом прибережної держави, яка регулює їх правовий режим відповідно до національного законодавства та Конвенції ООН з морського права 1982 року.

Внутрішні води – це:

а) води, розташовані у бік берега від вихідної лінії для відліку ширини територіальних вод;

б) акваторії морських портів у межах, обмежених лініями, що проходять через найпоширеніші в морі постійні портові споруди;

в) води заток, береги яких належать одній державі, а ширина входу між відмітками найбільшого відливу не перевищує 24 морські милі;

г) так звані історичні затоки, наприклад, Гудзонова, Брістольська та ін.

Внутрішні води – це державна територія прибережної держави, що під її повним суверенітетом. Правовий режим таких вод встановлюється прибережною державою з урахуванням норм міжнародного права; воно ж здійснює у своїх водах адміністративну, цивільну та кримінальну юрисдикцію щодо всіх суден, що плавають під будь-яким прапором, та встановлює умови судноплавства.

Порядок заходу іноземних судів визначається прибережною державою (зазвичай держави публікують перелік портів, відкритих

заходу іноземних судів).

Морський пояс, розташований уздовж берега, а також поза внутрішніми водами, називається територіальним морем, або територіальними водами. Там поширюється суверенітет прибережної держави. Зовнішній кордон територіального моря є морським кордоном прибережної держави. Нормальною вихідною лінією для вимірювання ширини територіального моря є лінія найбільшого відливу вздовж берега. Може застосовуватися і метод прямих вихідних ліній, що з'єднують відповідні точки.

Відповідно до Конвенції 1982 р. «кожна держава має право встановлювати ширину свого територіального моря до межі, що не перевищує 12 морських миль», що відміряються від встановлених нею вихідних ліній. Однак зараз близько 20 держав мають ширину, що перевищує ліміт.

Води морських заток, бухт, губ і лиманів, гаваней і рейдів, береги яких повністю належать певній державі, визначаються до прямої лінії, проведеної від берега до берега в місці, де з боку моря вперше утворюється один або кілька проходів, якщо ширина кожного з них не перевищує 24 морські милі. Крім того, внутрішніми морськими водами є води заток, бухт, губ, лиманів, морів і проток, що історично належать певній державі незалежно від ширини лінії природного входу (наприклад, Гудзонова затока в Канаді, Бристольська затока у Великій Британії), перелік яких встановлюється урядом відповідної держави (так звані історичні води), і морські води архіпелажних держав (архіпелажні води). Води заток, бухт, губ, лиманів, морів і проток, що історично і традиційно належать певній державі через географічні особливості, економічну та оборонну значущість кваліфікуються як визнана іншими державами звичаєва норма. Найбільшу площу внутрішніх морських вод Україна має в Азовському і Чорному морях.

3. Територіальне море

Простори морів та океанів з міжнародно-правової точки зору розподіляються на:

- 1) простори, що перебувають під суверенітетом різних держав і складають територію кожної з них;
- 2) простори, на які не поширюється суверенітет жодної держави.

Територіальні води, ширина яких за конвенцією 12 морських миль, відраховуються від берегової лінії при найбільшому відпливі

моря або, якщо берег сильно порізаний, від базисних ліній, проведених через берегові пункти, що найбільш виступають у морі. По лінії територіальних вод проходить кордон держави. Суверенітет прибережної держави поширюється повітряний простір над територіальними водами і морське дно. Правовий режим встановлюється національним законодавством, але всім судів закріплюється право мирного проходу.

Мирним називається такий прохід, за якого, слідуючи безупинно, іноземні судна не порушують мир, добрий порядок і безпеку прибережної держави, інакше кажучи, не роблять дій, які можуть бути кваліфіковані як ворожі. Стаття 19 Конвенції 1982 р. перераховує 11 видів таких дій. Основні з них:

- загроза силою чи її застосування;
- будь-які маневри чи навчання зі зброєю будь-якого виду;
- збирання інформації на шкоду обороні або безпеці прибережної держави;
- підйом у повітря, посадка або прийняття на борт будь-якого літального апарату;
- навантаження (розвантаження) товару, валюти, осіб всупереч правилам прибережної держави;
- будь-яка промислова діяльність;
- проведення дослідницької та гідрографічної діяльності;
- будь-яка інша діяльність, яка не має відношення до проходу.

Підводні човни проходять територіальні води в надводному положенні з піднятим національним прапором. Мирний прохід може бути тимчасово на недискримінаційній основі припинено. Деякі держави наполягають на дозвільному порядку такого проходу для військових судів. Дозвіл не потрібний, якщо на борту знаходиться глава держави або уряду, або захід вимушений.

За прохід у територіальних водах суду не оподатковуються. Там діє національна юрисдикція крім випадків:

- якщо на судні або судні скоєно злочин, що торкається інтересів прибережної держави;
- якщо капітан судна чи консул країни прапора про це просить;
- для припинення торгівлі наркотиками.

У межах територіальних вод встановлюються митні, фіскальні, імміграційні та санітарні зони. Конвенція 1982 р. розширила водні простори для таких зон до 24 миль, відповідно до якої під відкритим морем розуміється частина моря, що не належить ані до виключної

економічної зони, ані до територіального моря, ані до внутрішніх вод будь-якої держави. Свобода відкритого моря визначається як свобода судноплавства, свобода рибальства, свобода прокладання підводних кабелів та трубопроводів, свобода наукових досліджень, свобода зводити штучні острови та інші установки і свобода польотів над відкритим морем. Ці свободи надані всім державам світу, як прибережним, так й таким, що не мають виходу до моря, але всі держави повинні користуватися ними з врахуванням інтересів всіх інших держав. Відкрите море резервується для мирних цілей. Всі держави повинні здійснювати ці свободи, належним чином з врахуванням інтересів інших держав.

4. Прилегла зона. Відкрите море та виключна (морська) економічна зона

Положення про прилеглу зону уперше було встановлене у Женевській конвенції про територіальне море та прилеглу зону 1958 р., а у Конвенції ООН з морського права 1982 р. набуло незначного оновлення.

Прилегла зона – морський пояс, що примикає до територіального моря прибережної держави, встановлений відповідно до Конвенції ООН з морського права 1982 р. шириною не більше 24 морських миль, відлічуваних від тих самих вихідних ліній, що й територіальне море, і в якому прибережна держава здійснює певні види контролю, необхідного для запобігання порушенням митних, фіскальних, імміграційних або санітарних законів і правил у межах сухопутної території або територіального моря, а також для покарання за здійснення порушень в зазначених областях. Відповідно до

Женевської конвенції про територіальне море та прилеглу зону 1958 р. режим прилеглої зони зводиться до наступних основних положень.

Прибережна держава у прилеглій зоні, позначеної як частина відкритого моря, може здійснювати контроль, необхідний для недопущення порушень митних, фіскальних, імміграційних або санітарних правил, а також для покарання за порушення таких правил, вчинених в межах її території або територіального моря.

Прилегла зона не може поширюватися за межі 12 миль від вихідної лінії, від якої відміряється ширина територіального моря.

Якщо береги двох держав розташовані один проти іншого або примикають один до одного, жодна держава не має права, якщо не досягнуто згоди про інше, поширювати свою прилеглу зону за

серединну лінію, кожна точка якої має однакову (рівну) відстань від найближчих точок вихідних ліній, від яких відміряються територіальні моря цих двох держав.

Відкрите море – це частина Світового океану, розташована за межами дії національної юрисдикції будь-якої держави. Відкрите море належить до територій із міжнародним правовим режимом, тобто це частина моря за межами територіального моря та внутрішніх вод будь-якої держави.

Користування водами відкритого моря здійснюється на основі загальноновизнаних у міжнародному праві «свобод відкритого моря»: за Конвенцією про відкрите море 1958 р. усі держави мають право на торговельне та військове судноплавство у відкритому морі, на рибальство, прокладання кабелів і трубопроводів. Повітряні судна всіх держав можуть вільно пересуватися над відкритим морем.

Принцип свободи відкритого моря – як звичаєвий принцип загального права, закріплений Женевською конвенцією про відкрите море 1958 р. – встановлює, що жодна держава не може поширювати свій суверенітет на відкрите море та повітряний простір над ним. Відкрите море знаходиться в спільному користуванні всіх держав і є спільним надбанням усього людства.

Виключна економічна зона – морський район, що перебуває за межами територіального моря та прилягає до нього, шириною до 200 морських миль, що підпадає під особливий правовий режим, передбачений положеннями Конвенції ООН з морського права 1982 р. Відповідно до ст. 56 Конвенції ООН з морського права 1982 р. у виключній економічній зоні прибережна держава має суверенні права на розвідку, розробку та збереження природних ресурсів, живих і неживих, у водах, що покривають морське дно, на морському дні та в його надрах, так само як й на розробку ресурсів з метою виробництва енергії шляхом використання води, течій та вітру. У цій зоні прибережні держави мають також право на створення та використання штучних островів, установок і споруд, морських наукових досліджень, захист і збереження морського середовища. Головна особливість цього режиму полягає у тому, що в зазначеній зоні права і юрисдикція прибережної держави, а також права та свободи інших держав встановлені цілком чітко відповідними положеннями Конвенції 1982 р. Тому помилково вважати, що режим виключної економічної зони може встановлюватися прибережною державою на свій розсуд.

5. Поняття континентального шельфу

Континентальний шельф є одним із найбагатших районів Світового океану. Тут виловлюють до 90 % відсотків риби, тут розташовані найбагатші запаси корисних копалин, у тому числі нафти й газу. З появою в середині ХХ століття технологій добування корисних копалин із дна моря деякі держави спробували односторонньо поширити свій суверенітет на райони шельфу. Це, звичайно, породило численні територіальні спори між державами.

У 60-90-ті роки ХХ століття держави уклали близько сотні міжнародних угод про розмежування шельфу. Проблема делімітації континентального шельфу час від часу продовжує виникати в міждержавних відносинах, незважаючи на те, що міжнародно-правові норми в цій сфері кодифіковані, у тому числі в загальному міжнародному праві, в Конвенції про континентальний шельф 1958 р. і Конвенції ООН з морського права 1982 р.

Відповідно до статті 1 Конвенції про континентальний шельф 1958 р. під континентальним шельфом розуміється поверхня і надра морського дна підводних районів, що примикають до берега, але перебувають поза зоною територіального моря до глибини 200 м або за цією межею, до такого місця, до якого глибина покриваючих вод дозволяє розробку природних багатств цих районів, а також поверхня і надра таких районів, що примикають до берегів островів. Отже, зовнішнім кордоном шельфу є ізобата - лінія, що з'єднує глибини в 200 м.

В основі розмежування континентального шельфу між двома протилежними державами лежить принцип рівної відстані та врахування особливих обставин. Прибережні держави мають суверенними правами з метою розвідки та розробки його природних ресурсів.

Ці права є винятковими в тому випадку, якщо держава не освоєє континентальний шельф, то інша держава не може цього робити без її згоди. Отже, суверенні права прибережної держави на континентальний шельф вже є суверенітетом держав на територіальні води та їх надра, що є частиною державної території.

Прибережна держава має виняткове право дозволяти і регулювати бурині роботи на континентальному шельфі; споруджувати штучні острови, установки та споруди, необхідні для розвідки та розробки континентального шельфу; дозволяти, регулювати та проводити морські наукові дослідження. Усі держави

мають право прокладати підводні кабелі та трубопроводи на континентальному шельфі відповідно до положень Конвенції 1982 року. Водночас права прибережної держави не торкаються правового статусу покриваючих вод та повітряного простору над цими водами і, отже, ніяк не впливають на режим судноплавства та повітряної навігації.

Відповідно до пункту 1 ст. 76 Конвенції ООН з морського права 1982 р. континентальний шельф – це морське дно та надра підводних районів, що простягаються за межі територіального моря на всій протяжності природного продовження його сухопутної території до зовнішньої межі підводної окраїни материка або на відстань 200 морських миль від вихідних ліній, від яких відліковується ширина територіального моря, коли зовнішня межа підводної окраїни материка не простягається на таку відстань.

Підводна окраїна материка доходить до глибоководного дна океану та складається з шельфу, схилу і підйому, а також охоплює продовження континентального масиву прибережної держави, що перебуває під водою. Якщо підводна окраїна перебуває далі 200 миль, зовнішня межа може простягатися на відстань до 350 морських миль від ліній, від яких відліковується територіальне море, або не далі 100 морських миль від 2500-метрової ізобати (лінії, що з'єднує глибини 2500 м). Відстань у 350 миль поширюється також на межу шельфу на підводних хребтах (ст. 76 Конвенції ООН з морського права 1982 р.).

Дані про межі континентального шельфу на відстані більше 200 морських миль від вихідних ліній, від яких відміряється ширина територіального моря, направляються відповідною прибережною державою в Комісію з питань кордонів континентального шельфу (КККШ).

Комісія з питань кордонів континентального шельфу є допоміжним органом ООН, членами якої є держави-учасниці Конвенції ООН з морського права 1982 р. Комісія покликана сприяти реалізації положень Конвенції 1982 р. щодо встановлення зовнішніх кордонів континентального шельфу за межами 200 морських миль, що відлічуються від вихідних ліній територіального моря.

Комісія уповноважена розглядати подання від прибережних держав у випадках, коли такі держави мають намір встановити кордони континентального шельфу поза межею 200-мильної зони, та надавати їм відповідні рекомендації

6. Міжнародний район морського дна

Міжнародний район морського дна (або просто «Район») – це дно океанів та його надра за межами континентального шельфу будь-якої держави, що становить спільну спадщину людства. Ресурси Району не підлягають привласненню, а їх видобуток регулюється Міжнародним органом з морського дна.

Результатом діяльності III Конференції ООН з морського права стало створення нового інституту міжнародного морського права - міжнародного району морського дна (Район), режим використання якого був закріплений у положеннях Конвенції ООН з морського права 1982 р. Виділення в просторах відкритого моря зони, що має правовий статус міжнародного району морського дна, стало найважливішою новелою в міжнародному морському праві. У першу чергу, це було пов'язано з успіхами в науково-технічному розвитку, які дали змогу освоювати не лише ресурси континентального шельфу, а й глибоководні райони Світового океану.

Відповідно до статті 1 Конвенції ООН з морського права 1982 р. термін міжнародний район морського дна «Район» означає дно морів і океанів і його надра за межами національної юрисдикції.

Оскільки національна юрисдикція прибережних держав у Світовому океані поширюється на морське дно і його надра в межах континентального шельфу, межами Району є зовнішні межі континентальних шельфів прибережних держав, інакше кажучи, це продовження дна і надр глибоководних районів морів і океанів за межами континентальних шельфів прибережних держав.

Район і його ресурси оголошені загальною спадщиною людства (ст. 136 Конвенції). Тому жодна держава не може претендувати на суверенітет або суверенні права чи здійснювати їх щодо будь-якої частини Району чи його ресурсів, і жодна держава, фізична або юридична особа не може привласнювати яку-небудь їх частину. Жодні домагання такі або здійснення суверенітету чи суверенних прав і жодне таке присвоєння не визнаються (п. 1 ст. 137 Конвенції).

Термін «ресурси» Району означає всі тверді, рідкі або газоподібні мінеральні ресурси, включно з поліметалеві конкреції, на його морському дні або в його надрах (ст. 133 Конвенції). Діяльність у Районі здійснюється з метою розвідки і розробки його ресурсів. Після того як ресурси видобуті, вони розглядаються як корисні копалини.

Відповідно до положень ст. 139 Конвенції ООН з морського

права держави- учасниці зобов'язуються забезпечити, щоб діяльність у Районі, яка ведеться ними, їхніми державними підприємствами, фізичними або юридичними особами, що мають національність цих держав-учасниць або перебувають під їхнім ефективним контролем або їхніх громадян, здійснювалася відповідно до цієї Конвенції. Якщо недотримання цих положень призведе до завдання збитків, то відповідальність за це повинні понести держави-учасниці Конвенції.

Відповідно до Конвенції ООН з морського права 1982 р був створений Міжнародний трибунал з морського права (МТМП) (International tribunal for the law of the sea (ITLOS) – незалежний судовий орган, який розглядає правові спори на основі положень цієї Конвенції. Трибунал був заснований у 1996 р. У 1997 р. він отримує статус спостерігача в Генеральній Асамблеї ООН.

До складу Міжнародного трибуналу з морського права входить 21 суддя, які обираються на 9 років державами-учасницями Конвенції ООН з морського права методом таємного голосування серед найбільш авторитетних фахівців у галузі морського права, які мають хорошу репутацію, неупереджене ставлення до розгляду судових справ. Наступність посади забезпечується шляхом переобрання 1/3 суддівського складу один раз на 3 роки.

Члени Трибуналу під час виконання ними обов'язків є незалежними і користуються дипломатичними привілеями та імунітетами.

Трибунал встановлює свій регламент, обирає Голову, його заступника та Секретаря. Трибунал розглядає спори між: державами-учасницями Конвенції, суб'єктами контрактів із розробки морського дна, Міжнародного органу з морського дна і державою- учасницею, юридичною або фізичною особою у випадках, коли Орган несе відповідальність за шкоду, заподіяну цим суб'єктам.

Рішення приймається більшістю голосів присутніх членів Трибуналу. Будь-який член трибуналу має право виражати свою особливу думку. Рішення є остаточним і обов'язковим лише для сторін у спорі і лише в цій справі.

7. Міжнародні протоки та канали

Протоки відіграють важливу роль у міжнародному мореплаванні, створенні єдиної системи морських шляхів. Протока – це природний морський прохід, що сполучає райони того самого моря або моря й океани між собою.

Визначальним моментом для віднесення тієї чи іншої протоки

до категорії проток, використовуваних для міжнародного судно-плавства, є:

- а) розміщення протоки на світових морських шляхах;
- б) її інтенсивне використання протягом досить тривалого періоду для цілей мореплавства багатьма державами;
- в) така протока повинна з'єднувати морські простори, що мають статус відкритого моря, і є або єдиним, або найкоротшим шляхом між такими просторами.

Доктрина міжнародного права давно визнає, що міжнародні протоки на відміну від інших морських проток є окремою категорією.

Причому з різноманітних ознак міжнародних проток на перше місце висувався критерій важливості для міжнародного судно-плавства. У цьому плані датський юрист Е. Брюель особливо підкреслював, що інтерес до використання таких проток повинен бути загальним.

Конвенція ООН з морського права 1982 року встановила такі види проток, використовуваних для міжнародного судноплавства:

а) протоки між однією частиною відкритого моря або економічної зони, у яких будь-які судна користуються правом безперешкодного транзитного проходу з метою безперервного і швидкого проходу або прольоту через протоку (Баб-ель-Мандебська, Гібралтарська, Дрейка, Ла-Манш, Магелланова, Па-де-Кале, Сінгапурська та ін.);

б) протоки між островом і континентальною частиною прибережної держави, у яких застосовується право мирного проходу як для транзиту, так і для заходження в територіальні і внутрішні води;

в) протоки між одним районом відкритого моря і територіальним морем держави, у яких також застосовується право мирного проходу;

г) протоки, правовий режим яких регулюється спеціальними міжнародними угодами (Чорноморські протоки, Балтійські протоки).

Сучасні морські канали побудовані на територіях певних держав під їхнім суверенітетом. Однак для деяких морських каналів в силу їхнього великого значення для міжнародного мореплавства були встановлені міжнародні правові режими. Такі режими були встановлені, зокрема, для Суецького, Па-намського, Кільського та Коринфського каналів.

Суецький канал побудований у 1854-1869 роках і відкритий для судноплавства 1869 р. Він з'єднує Середземне і Червоне море, є

найкоротшим водним шляхом між портами Атлантичного та Індійського океанів і має важливе торгово-транспортне і стратегічне значення. Загальна довжина – 161 км, мінімальна ширина – 120 м. Константинопольська конвенція про Суецький канал 1888 р. закріпила принцип свободи судноплавства по каналу для «всіх комерційних і військових суден без різниці прапора» як у мирний, так і військовий час.

Декретом президента Єгипту від 1956 р. компанію каналу націоналізовано, при цьому було заявлено, що Єгипет буде поважати свободу судноплавства по каналу відповідно до Конвенції 1888 р. Уряди Великої Британії, Франції та США кваліфікували дії Єгипту як односторонній акт і здійснили спробу домогтися інтернаціоналізації каналу, скликавши 1956 р. Лондонську конференцію з питання про Суецький канал, в котрій взяли участь представники 22 держав. Єгипет від участі в конференції відмовився.

Рада Безпеки ООН визнала суверенітет Єгипту над каналом. Після англо-франко-ізраїльського вторгнення в Єгипет 1956 р., ізраїльської агресії проти арабських країн 1967 р. судноплавство по каналу було припинено і відновлено у 1980 р. після реконструкції. Укладений 1979 р. сепаратний єгипетсько-ізраїльський мирний договір надав ізраїльським суднам, в тому числі військовим, право проходу через канал.

Панамський канал розташований на перешийку між Північною та Південною Америкою та з'єднує Тихий і Атлантичний океани. Відкритий для судноплавства у 1914 р. Довжина - 62 км. Режим судноплавства по каналу впродовж десятиліть фактично односторонньо регулювався США. У 1977 р. між США і Панамою були укладені два договори, а саме «Про Панамський канал» та «Про постійний нейтралітет Панамсько-го каналу і його управління», які регулювали питання статусу каналу і передбачали поетапну передачу його і прилеглої до нього зони під суверенітет Панами до 31 грудня 1999 року. До кінця століття управління каналом здійснювала призначена урядом США Комісія, керівна рада якої складається з 5 аме-риканських і 4 панамських громадян. Були значно збільшені щорічні виплати США Панами за експлуатацію каналу. Згідно з договором «Про постійний нейтралітет...» 1977 р. цей канал повинен і в мирний, і у військовий час залишатись «безпечним і відкритим для мирного проходу суден всіх країн на умовах повної рівності і недискримінації». У жовтні 1977 р. договори були схвалені на

національному плебісциті в Панамі, після чого ратифіковані панамською стороною. При ратифікації сенатом США до договорів були внесені застереження, що за-лишали за США право військового втручання з метою підтри-мання каналу відкритим для судноплавства.

Кільський канал – найкоротший водний шлях між Бал-тійським і Північним морями. Побудований Німеччиною у 1887-1895 рр., відкритий для судноплавства у 1896 р. Довжи-на - 98 км. До Першої світової війни він належав до внутрі-шніх вод Німеччини. Версальський мирний договір 1919 р. встановив міжнародно-правовий режим каналу. До початку Другої світової війни, порушивши в односторонньому поряд-ку ці обмеження, Німеччина укріпила зону каналу. Після за-кінчення Другої світової війни правовий режим каналу не був визначений жодними договорами між зацікавленими держа-вами і перш за все – Балтійськими державами.

Коринфський канал, що з'єднує Егейське море з Адріатичним та Іонічним морями, був проритий через Коринфський перешийок у 1881-1893 рр. Довжина – 6 км. Режим каналу визначається національним законодавством Греції, згідно з яким торговельні судна всіх країн мають право вільного про-ходу через канал, для проходу військових кораблів встановле-но дозвільний порядок.

ЛЕКЦІЯ 19. МІЖНАРОДНЕ ПОВІТРЯНЕ ПРАВО

- 1. Поняття, предмет і джерела міжнародного повітряного права. Принципи міжнародного повітряного права.*
- 2. Поняття і види міжнародних повітряних сполучень.*
- 3. Правове регулювання міжнародних польотів над і в межах державної території.*
- 4. Правове регулювання польотів поза межами державної території.*
- 5. Комерційні права («свободи повітря») при міжнародних повітряних перевезеннях (свобода повітря).*
- 6. Правовий режим повітряного простору.*

1. Поняття, предмет і джерела міжнародного повітряного права. Принципи міжнародного повітряного права

Міжнародне повітряне право – це галузь міжнародного публічного права, що регулює правовий статус повітряного простору

та використання авіації для міжнародних сполучень і безпеки. Базується на принципах повного суверенітету держав над власним повітряним простором (територіальним) та свободи польотів у міжнародному повітряному просторі, регулюючись переважно Чиказькою конвенцією 1944 р.

Сфера дії у просторі цієї галузі права зумовлена фізичними властивостями атмосфери як середовища, в якому можливі польоти штучних об'єктів з використанням їх аеродинамічних властивостей. Постійна практика польотів таких об'єктів та супутників на навколосемній орбіті призвела до появи міжнародно-правової звичаєвої норми, згідно з якою держави визнали межу між повітряним і космічним простором 100-110 км над рівнем моря.

Таким чином, сфера дії міжнародного повітряного права обмежена простором, який має юридичний статус повітряного простору. Відповідно, простір, який знаходиться над сухопутною і водною територією держав, включаючи їхнє територіальне море, є невід'ємною частиною території держав. У межах названого повітряного простору держави здійснюють виключний і повний суверенітет з урахуванням їхніх міжнародних зобов'язань стосовно міжнародної аеронавігації.

У межах повітряного простору над відкритим морем і над Антарктикою діє режим свободи польотів.

Норми міжнародного повітряного права регулюють відносини держав з приводу здійснення їх повітряними суднами міжнародних польотів, під якими необхідно розуміти польоти через повітряний простір над територією більш ніж однієї держави.

Міжнародне повітряне право - це галузь міжнародного права, яка охоплює систему норм, що регулюють відносини між державами та іншими суб'єктами міжнародного права з приводу використання повітряного простору з метою здійснення міжнародних повітряних сполучень і гарантування їх безпеки.

Сфера дії у просторі цієї галузі права зумовлена фізичними властивостями атмосфери як середовища, в якому можливі польоти штучних об'єктів з використанням їх аеродинамічних властивостей. Постійна практика польотів таких об'єктів та супутників на навколосемній орбіті призвела до появи міжнародно-правової звичаєвої норми, згідно з якою держави визнали межу між повітряним і космічним простором 100-110 км над рівнем моря.

Таким чином, сфера дії міжнародного повітряного права

обмежена простором, який має юридичний статус повітряного простору. Відповідно, простір, який знаходиться над сухопутною і водною територією держав, включаючи їхнє територіальне море, є невід'ємною частиною території держав. У межах названого повітряного простору держави здійснюють виключний і повний суверенітет з урахуванням їхніх міжнародних зобов'язань стосовно міжнародної авіонавігації.

У межах повітряного простору над відкритим морем і над Антарктикою діє режим свободи польотів.

Норми міжнародного повітряного права регулюють відносини держав з приводу здійснення їх повітряними суднами міжнародних польотів, під якими необхідно розуміти польоти через повітряний простір над територією більш ніж однієї держави.

З позиції права сфера дії міжнародного права охоплює два рівні:

- 1) правове регулювання міжнародних польотів у повітряному просторі певних держав;
- 2) правове регулювання польотів у міжнародному повітряному просторі.

Основними джерелами міжнародного повітряного права є міжнародний договір і міжнародний звичай.

2. Поняття і види міжнародних повітряних сполучень

Міжнародні повітряні сполучення – це перевезення пасажирів, багажу, вантажу або пошти повітряними суднами, що здійснюються через повітряний простір більше ніж однієї держави. Вони класифікуються за регулярністю (регулярні, нерегулярні), характером (пасажирські, вантажні, змішані) та обсягом комерційних прав (свободи повітря), базуючись на міжнародних угодах.

Міжнародне повітряне сполучення в найзагальнішому сенсі означає будь-яке повітряне сполучення, здійснюване через повітряний простір на територію більш ніж однієї держави з метою громадських перевезень пасажирів, пошти або вантажу за винагороду або за наймом як на регулярній, так і нерегулярній основі.

Під регулярним міжнародним повітряним сполученням розуміється будь-яке повітряне повідомлення, відкрите для публічного використання і здійснюється відповідно до опублікованого розкладу чи з такою регулярною частотою, що воно являє собою явну систематичну серію рейсів. На противагу цьому будь-яке інше міжнародне повітряне сполучення, здійснене як повідомлення,

відмінне від регулярного міжнародного повітряного сполучення, розглядається як нерегулярне міжнародне повітряне сполучення.

Нерегулярні авіап перевезення виникли в якості важливої категорії повітряного перевезення спочатку в Європі, а потім пізніше вони поширилися в Північній Америці та інших регіонах. Швидке зростання цих перевезень, прискорений зростаючим попитом на повітряні перевезення за низькою вартістю, відзначався в 1960-1970 рр.

На темпах нерегулярних перевезень великий вплив зробило розвиток міжнародного масового туризму.

На відміну від регулярних міжнародних авіап перевезень, які регулюються в основному двосторонніми угодами, нерегулярні міжнародні авіап перевезення зазвичай вирішуються на основі національного законодавства. Деякими державами укладено двосторонні угоди про нерегулярні повітряні перевезення, але їх дуже небагато.

Нерегулярні авіап перевезення здійснюються в різноманітних формах і серед них розрізняються чотири категорії. До першої категорії відносяться пасажирські чартерні рейси, які відкриті для широкої громадськості. Друга категорія пов'язана з вантажними чартерними рейсами. Третя категорія включає: змішані пасажирські / вантажні чартерні перевезення, використовувані одним і тим же фрахтувальником для перевезення як пасажирів, так і вантажу. До четвертої категорії міжнародних нерегулярних повітряних перевезень відносяться нерегулярні нечартерні рейси для перевезення по індивідуально оформленому квитку або індивідуально оформленій авіа-вантажній накладній.

Ці рейси не здійснюються відповідно до опублікованого розкладу, а продаються окремим представникам громадськості, зазвичай вантажовідправникам.

3. Правове регулювання міжнародних польотів над і в межах державної території

Паризька конвенція про регулювання повітряної навігації 1919 року стала першим документом про повітряне сполучення, вона була переглянута та оновлена протоколами 15 червня і 11 грудня 1929 року. За цією Конвенцією договірні держави зобов'язалися надавати іншим договірним державам у мирний час право мирного прольоту через повітряний простір, що знаходиться над їхніми сухопутними територіями і територіальними водами. У 1929 році була

укладена Конвенція з уніфікації деяких правил, що стосуються міжнародних повітряних перевезень (Варшавська конвенція 1929 року). Ця конвенція встановила обов'язкові для сторін основні умови договору повітряного перевезення, перелік і однакові форми документів, які використовуються при перевезенні (авіаквитки пасажирів, багажні квитанції та ін.).

Нею визначено головні принципи і межі відповідальності авіаперевізника за шкоду заподіяну пасажирові або вантажу. В подальшому Конвенція була доповнена Гаазьким протоколом 1955 року, Гвадалахарською конвенцією 1961 року, Гватемальським протоколом 1971 року, чотирма Монреальськими протоколами 1975 року.

Важливе місце в системі норм міжнародного повітряного права посідають такі багатосторонні акти, як Чиказька конвенція 1944 року про міжнародну цивільну авіацію та численні додатки до неї. Її учасниками є понад 180 держав. Крім названих, на універсальному рівні існує ще ряд важливих договорів, а саме:

- Чиказькі угоди 1944 року про міжнародний повітряний транзит та про міжнародний повітряний транспорт;
- Паризька угода 1956 року про комерційні права при нерегулярних повітряних сполученнях у Європі;
- Римська конвенція про відшкодування третім особам на поверхні збитків, заподіяних іноземними повітряними суднами 1952 року та Монреальський протокол до неї 1978 року;
- Монреальський протокол про боротьбу із незаконними актами насильства в аеропортах, які обслуговують міжнародні польоти 1988 року (Доповнює Монреальську конвенцію 1971 року);
- Женевська конвенція про визнання прав на повітряне судно 1948 року.

Значна роль у розвитку міжнародного повітряного права належить «міжнародним авіаційним регламентам», що приймаються або ухвалюються Радою ІКАО (Міжнародна організація цивільної авіації).

4. Правове регулювання польотів поза межами державної території

Правове регулювання польотів поза межами державної території базується на міжнародному праві, переважно Чиказькій конвенції 1944 р., та регулює польоти над відкритим морем, міжнародними протоками та територіями з особливим режимом.

Встановлюються принципи свободи польотів, обслуговування повітряного руху в районах польотної інформації та обов'язковість дотримання міжнародних стандартів Авіаційних правил України.

Міжнародне повітряне право ґрунтується на тих самих принципах, що і загальне міжнародне право, але має свої галузеві принципи: поваги повного та виняткового суверенітету держав у межах їхнього повітряного простору; свободи відкритого повітряного простору; забезпечення безпеки міжнародної цивільної авіації. Найважливішими інститутами міжнародного повітряного права є інститут міжнародних польотів, інститут безпеки цивільної авіації.

Міжнародний повітряний простір охоплює простори, розташовані над водною поверхнею за межами територіальних вод прибережних держав, а також простір над сухопутною та водною територією Антарктиди¹. Міжнародна практика виходить із того, що верхня межа повітряного простору не повинна перевищувати 100–110 км над рівнем океану, що можна вважати звичаєво-правовою нормою.

Повітряні польоти, за змістом сучасного міжнародного права, можуть робити повітряні судна, тобто літальні апарати, що тримаються в атмосфері за рахунок взаємодії з повітрям, відмінної від взаємодії з повітрям, відбитим від земної поверхні (Додаток 7 до Чиказької конвенції 1944 р.; ст. 15 Повітряного кодексу України). Отже, міжнародне повітряне право не регулює польоти ракет, об'єктів на повітряній подушці, а також об'єктів, що переміщуються по інерції, які не належать за визначенням до літальних апаратів.

Держави можуть здійснювати спільні дії з обслуговування повітряних польотів у деяких районах міжнародного повітряного простору, про що укладають спеціальні договори. Такі договори не створюють у їхніх учасників суверенних прав на відповідні простори та не можуть перешкоджати повітряним суднам інших держав користуватися цими районами. Але укладання аеронавігаційних угод, на підставі яких визначаються міжнародні повітряні траси, як правило, дозволяє уникати конфліктних ситуацій. Слід також мати на увазі, що в Додатку 2 до Чиказької конвенції встановлені правила польотів над відкритим морем, що діють «без будь-яких виключень».

У разі транзитного прольоту над міжнародними протоками припротокова держава, як це впливає з ч. III Конвенції ООН з морського права 1982 р., не повинна перешкоджати йому або призупиняти його. Літальні апарати мають дотримуватися правил прольоту. У деяких випадках правила такого транзитного прольоту

можуть бути закріплені в міжнародному договорі про режим протоки, наприклад у Конвенції 1936 р. про режим чорноморських проток.

Архіпелажні держави на підставі ч. IV Конвенції ООН з морського права 1982 р. повинні забезпечити безперешкодний транзит іноземних цивільних повітряних суден по спеціально виділеним для цього повітряним коридорам.

Надання права на транзитний проліт над материковою або острівною державною територією відноситься до виключної компетенції кожної держави.

У повітряному просторі над відкритим морем повітряне судно підпорядковується тільки юрисдикції держави реєстрації.

5. Комерційні права («свободи повітря») при міжнародних повітряних перевезеннях (свобода повітря)

Здійснювані в рамках регулярних та нерегулярних повітряних сполучень регулярні і нерегулярні авіаперевезення в сукупності утворюють ринок міжнародного повітряного транспорту. За визначенням ІКАО «ринок повітряного транспорту складається з фактичних і потенційних перевезень і осіб, і товарів, які дійсно транспортуються або можуть транспортуватися між пунктами при здійсненні комерційних повітряних перевезень». Такий ринок підрозділяється на чотири категорії: ринок пари міст (наприклад, Варшава – Париж), ринок пари держав (наприклад, Північна Корея – Китай), ринок «регіон-регіон» (Північна Америка – Європа) і всесвітній ринок, що включає всі пункти, обслуговуються в світі авіацією.

Доступ до ринку міжнародних авіаперевезень регулюється державами на міжнародно-правовій основі і внутрішнім правом. Для цього вони укладають угоди про встановлення регулярних повітряних сполучень між собою, в яких передбачається порядок і умови видачі перевізникам відповідних дозволів і свідоцтв на виконання міжнародних авіаперевезень. По суті справи мова йде про регулювання взаємного регулярного доступу своїх національних перевізників до ринку міжнародних авіаперевезень. Важливу роль в регулюванні доступу до таких перевезень відіграє національне право.

Право на доступ на ринок повітряного транспорту складають права, отримані призначеними авіаперевізниками від повноважного органу державної влади для експлуатації міжнародних повітряних сполучень. Ці права можуть стосуватися узгоджених розкладів рейсів, географічних описів маршрутів, за якими може здійснюватися

повітряне сполучення, тарифів і т.п. Право на доступ до ринку авіаперевезень зазвичай надається в обмін на аналогічні права шляхом укладення угоди між державами і, як правило, обмежується регулярними міжнародними повітряними повідомленнями. Основними складовими цього права є права на маршрути, права на експлуатацію і права на перевезення.

Право на маршрут виражається у вигляді узгодженого географічного опису або комбінацію географічних описів маршруту або маршрутів, за якими може здійснюватися повітряне сполучення відповідно до правил обслуговування. Право на маршрут має велике комерційне значення для авіаперевізників. Вигідний маршрут до іншої держави забезпечує авіаперевізнику постійну комерційну завантаженість його літаків, значно підвищує рентабельність експлуатації міжнародних повітряних ліній. Однак право на маршрут не є широкодоступним. Якщо таке право надається, то тільки з урахуванням принципу взаємності.

Право на експлуатацію означає право держави призначати авіаперевізника для обслуговування міжнародних повітряних сполучень і визначати до експлуатації типи повітряних суден, які можуть використовуватися на узгоджених маршрутах і рейсах. Права на експлуатацію визначаються в додатку до угод про повітряне сполучення. Одним з основних прав на експлуатацію є право призначення авіаперевізника, яке служить виключною прерогативою держави.

Право на перевезення утворює сукупність комерційних прав, наданих державами призначеним перевізникам для здійснення перевезень пасажирів, вантажу і пошти на дозволеному повітряному судні за встановленим маршрутом, по якому здійснюється міжнародне повітряне сполучення. Ключовими елементами цих прав є комерційні «свободи повітря».

Перша «свобода повітря» – право перевізника здійснювати транзитний проліт без посадки через іноземне повітряний простір. Перша «свобода повітря» закріплена в Угоді про транзит при міжнародних повітряних сполученнях 1944 року і забезпечує транзитний проліт. Будь-яких прав на здійснення перевезень вона не передбачає, але дозволяє здійснювати перевезення в треті країни за умови домовленості з ними.

Друга «свобода повітря» – право перевізника здійснювати транзитний політ через іноземне повітряний простір з технічної

зупинкою з некомерційними цілями при експлуатації регулярного або відмінного від регулярного міжнародного повітряного сполучення. Технічна посадка може бути здійснена на вимогу держави при вході в національне повітряний простір перед продовженням польоту в пункт перевезення в цій державі. Право на технічну посадку має своє юридичне походження від угоди про транзит при міжнародних повітряних сполученнях. При такій посадці вивантаження і навантаження пасажирів, вантажу і пошти виключається.

Третя «свобода повітря» – право призначеного перевізника доставляти вилітають зі своєї держави пасажирів, включаючи вантаж і пошту, в іноземну державу і вивантажувати їх в пункті призначення на його території.

Четверта «свобода повітря» – право призначеного перевізника приймати відбувають з іноземною територією пасажирів, вантаж і пошту і доставляти їх в свою державу. Четверта «свобода повітря» взаємопов'язана з третьою і є гарантією права перевізника прийняти на борт відбувають з іноземною територією пасажирів, вантаж і пошту і доставити їх в режимі «назад» в пункт призначення в своїй державі. Четверта «свобода повітря» дозволяє перевізнику приймати пасажирів, вантаж і пошту на іноземній території і тим самим забезпечує рентабельність всього циклу міжнародного перевезення «туди» і «назад».

П'ята «свобода повітря» – право призначеного перевізника висаджувати і приймати на борт на території країни – партнера за угодою пасажирів, пошту і вантажі, що прямують з третьою держави або в нього. На практиці п'ята «свобода повітря» в повному обсязі надається вкрай рідко і зазвичай використовується в «урізаною формі» у вигляді «стоп-овера» в проміжному пункті, розташованому на маршруті польоту з правом подальшого перевезення пасажирів до пункту призначення в третій країнах.

Шоста «свобода повітря» – право призначеного перевізника здійснювати перевезення пасажирів, вантаж і пошту з території країни-партнера транзитом через повітряний простір своєї країни до третьої держави.

Сьома «свобода повітря» – право призначеного перевізника здійснювати перевезення пасажирів, пошти і вантажу між третіми країнами, минаючи територію держави – реєстрації своєї національності. Наприклад, деякі російські перевізники перевозять паломників з Узбекистану, Пакистану та Ірану в Мекку в період

мусульманських свят, минаючи територію росії.

Восьма «свобода повітря» – право здійснювати каботажні перевезення між двома державами на території надає право держави за маршрутом, який починається або закінчується на території держави реєстрації іноземного перевізника або поза територією надає право держави. Зазвичай право на каботаж надається іноземній державі або іноземному перевізнику в порядку винятку.

Дев'ята «свобода повітря» – право здійснювати каботажні перевезення по маршруту, що проходить повністю по території надає це право держави (відома також як «автономний каботаж»).

Надання комерційних прав здійснюється на розсуд надає це право держави, тобто по суті вони є дискреційними правами. Держава їх може надати іншій державі, а може цілком йому в цьому відмовити, якщо не зустрічає взаємності в цій сфері. Тому між державами йде активний обмін (торгівля) «свобода повітря», і вміння цим користуватися має велике значення для економічної ефективності міжнародних повітряних сполучень.

6. Правовий режим повітряного простору

Режим повітряного простору і міжнародних польотів – це сукупність юридичних норм, які визначають права й обов'язки держав щодо повітряного простору, його використання, порядок повітряних перевезень, правовий статус повітряних суден і членів екіпажу, вантажу та пасажирів.

Нижня межа повітряного простору знаходиться над сухопутною і водною поверхнею Землі. Стосовно верхньої межі повітряного простору необхідно зауважити, що в нормах міжнародного права вона не знайшла свого закріплення.

Над територією кожної держави режим повітряного простору та міжнародних польотів регулюється її національним законодавством та міжнародними договорами, які вона уклала з іншими державами на двосторонній та багатосторонній основі.

Кожна держава самостійно визначає порядок допуску іноземних повітряних суден у свій повітряний простір. Така дозвільна система є основою правового режиму повітряного простору всіх держав на сьогодні, який є обов'язковим як для регулярних, так і нерегулярних міжнародних польотів.

Правовий режим повітряного простору – це сукупність міжнародних норм та національних законів, що регулюють використання повітряного простору. Він базується на повному та

виключному суверенітеті держав над їхнім повітряним простором (над сухопутною/водною територією), де будь-які польоти регулюються національним законодавством, зокрема Повітряним кодексом України.

Україні належить повний і винятковий суверенітет над повітряним простором України, а структура повітряного простору, порядок її формування та зміни, правила користування повітряним простором відносяться до компетенції держави. На підставі ст. 9 Повітряного Кодексу встановлюються повітряні коридори для перетинання державного кордону України, закриті зони, зони обмеження польотів та інші. Про всі обмеження з використання повітряного простору України всім заінтересованим особам повідомляють через канали систем аеронавігаційної інформації, що за законом доступна для всіх повітряних просторів України.

На іноземні повітряні судна, їхні екіпажі та пасажирів, на майно, що ввезене в Україну або що вивозиться за межі її території, поширюється дія паспортних, митних, валютних, санітарних, карантинних та інших правил, установлених чинним законодавством України.

Згідно з Чиказькою конвенцією, застосовують принцип недискримінації стосовно повітряних переміщень суден усіх держав. Повітряне судно, яке перетнуло державний кордон без дозволу або вчинило інші порушення правил польотів, визнається судном-порушником і зобов'язане зробити посадку на вимогу органів, які здійснюють контроль за польотами.

В Україні використовуються системи вимірів відповідно до стандартів і рекомендованої практики Міжнародної організації цивільної авіації та застосовується навігація з використанням глобальних навігаційних супутникових систем (GNSS) і наземної навігаційної інфраструктури як резерву.

Діяльність, пов'язана з використанням повітряного простору на аеродромах, вертодромах та постійних злітно-посадкових майданчиках, пунктах запуску аеростатів, провадиться згідно з інструкцією з виконання польотів на аеродромах, вертодромах та постійних злітно-посадкових майданчиках, пунктах запуску аеростатів, затвердженою відповідно до вимог нормативно-правових актів у галузі цивільної та/або державної авіації.

ЛЕКЦІЯ 20. МІЖНАРОДНЕ КОСМІЧНЕ ПРАВО

1. *Міжнародне космічне право, його принципи і джерела. Міжнародні договори у сфері космічного права.*
2. *Космічний простір і небесні тіла.*
3. *Правовий режим космічних об'єктів.*
4. *Правовий статус космонавтів.*
5. *Міжнародно-правова відповідальність у зв'язку з діяльністю в космічному просторі.*

1. Міжнародне космічне право, його принципи і джерела. Міжнародні договори у сфері космічного права

Практично будь-який вид космічної діяльності зачіпає інтереси всього людства. Тому космос неможливо розділити за аналогією з повітряним простором на національний простір і простір загального користування. Крім цього, здійснення більшості видів космічної діяльності немислиме без міжнародного співробітництва. Це і зумовило формування особливого правового режиму космічного простору і космічної діяльності – держави визнали право мирного прольоту над їх територіями не тільки в космосі, але і на відповідній ділянці повітряного простору під час запуску або приземлення космічного об'єкта

Під міжнародним космічним правом (далі – МКП) розуміють галузь сучасного міжнародного права, що регулює відносини між його суб'єктами у зв'язку з їх діяльністю з дослідження та використання космічного простору, включно з небесні тіла, а також визначає права й обов'язки учасників космічної діяльності.

Об'єктом міжнародного космічного права є те, з приводу чого суб'єкти міжнародного космічного права стають учасниками міжнародних правовідносин, тобто матеріальні та нематеріальні блага, дії або утримання від дій, які не належать виключно до внутрішньої компетенції держави.

ООН відіграє провідну роль у розробці та вирішенні міжнародно-правових проблем, що виникають у зв'язку з діяльністю в космосі. Комітет із використання космічного простору в мирних цілях, Юридичний підкомітет і Науково-технічний підкомітет розробили ряд договорів і міжнародно-правових документів рекомендаційного характеру з питання про демілітаризацію космічного простору. Космічний простір став ареною для демонстрації не тільки військової,

але і технологічної могутності. Деякі суб'єкти МКП намагаються дати нормам МКП ширшу інтерпретацію, що вимагає особливої уваги й окремого вивчення.

Заяви про намір і дії основних суб'єктів МПК викликають глибоку заклопотаність, оскільки дотепер не з'ясовані дієві механізми примусу до виконання зобов'язань, які взяті країнами (ряд прикладів про односторонній вихід із договорів). Це вимагає зусиль юристів і дипломатів щодо вдосконалення системи МКП.

Космічна діяльність – наукові космічні дослідження, використання космічного простору, розроблення, виробництво, ремонт та технічне обслуговування, випробування, експлуатація, управління об'єктами космічної діяльності (у тому числі їх агрегатами та складовими частинами), забезпечення запуску, запуск та повернення космічних апаратів, їх складових частин з космічного простору на землю

Правові форми співробітництва держав у космосі базуються на міжнародних договорах, звичаях та актах міжнародних організацій (зокрема ООН), що регулюють дослідження та використання космічного простору. До основних форм належать укладання міжнародних угод (двосторонніх і багатосторонніх), діяльність у межах міжнародних організацій (наприклад, Європейське космічне агентство) та спільні космічні проекти.

Міжнародне співробітництво держав у космосі базується на Договорі про принципи діяльності 1967 року, що передбачає використання космічного простору виключно в мирних цілях, вільний доступ до досліджень та обмін інформацією. Сучасні тенденції включають спільні проекти, такі як Міжнародна космічна станція, участь багатьох країн та приватних компаній, а також розробку міжнародного космічного права. Україна є визнаною космічною державою, яка бере участь у міжнародних космічних програмах завдяки наявності повного циклу створення ракетно-космічної техніки.

Співробітництво держав у космосі реалізується через міжнародні угоди, діяльність у рамках профільних організацій (ООН), спільні науково-технічні проекти (МКС), обмін даними та державно-приватне партнерство. Основні форми включають спільне освоєння планет, створення супутникових систем, комерційні запуски, наукові дослідження та правове регулювання космічної діяльності.

До *принципів* міжнародного космічного права належать такі:

- дослідження і використання космосу на благо і на користь

усього людства;

- рівність під час дослідження і використання космосу;
- свобода наукових досліджень у космосі;
- недопустимість національного привласнення космосу;
- дослідження і використання космосу в мирних цілях;
- міжнародна відповідальність за національну діяльність у космосі;
- міжнародна відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами;
- національна юрисдикція і контроль держави над космічними об'єктами, занесеними до її реєстру;
- співпраця та взаємна допомога під час здійснення космічної діяльності;
- дослідження і використання космосу без шкідливого забруднення.

Основним принципом, який визначає правовий режим космічного простору і небесних тіл, полягає в тому, що «космічний простір, включаючи Місяць та інші небесні тіла, не підлягає національному присвоєнню ні шляхом проголошення на них суверенітету, ні шляхом використання або окупації, ні будь-якими іншими засобами». Договір про принципи діяльності держав із дослідження і використання космічного простору, включаючи

Місяць та інші небесні тіла, і Угода про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах. У них зазначено, що на Місяці забороняється загроза силою, інші ворожі дії щодо

Землі, космічних кораблів і їхнього персоналу. Таким чином, космічний простір є відкритим і вільним для дослідження і використання всіма державами, на нього не поширюється державний суверенітет.

Об'єктами МКП є: космічний простір, планети Сонячної системи, Місяць, об'єкти далекого космосу, штучні космічні об'єкти та його складові частини, космічні екіпажі, діяльність із дослідження і використання космічного простору і небесних тіл, результати космічної діяльності та ін. Суб'єктами МКП є суб'єкти міжнародного публічного права, тобто головним чином це держави і міжнародні, міждержавні організації, в т. ч. ті, які самі безпосередньо космічну діяльність не здійснюють, а також національні та міжнародні космічні організації, і приватні особи, яким такі права були делеговані.

З самого початку космічної ери ООН відіграє провідну роль у

розробці та вирішенні міжнародно-правових проблем, що виникають у зв'язку з освоєнням космосу. Був створений Комітет із використання космічного простору в мирних цілях, якому було доручено займатися, зокрема, розробкою міжнародно-правових питань, пов'язаних з освоєнням космосу. Комітет згодом заснував Юридичний підкомітет повного складу і Науково-технічний підкомітет.

Комітет розробив п'ять договорів, які є основними джерелами МКП, і п'ять міжнародно-правових документів рекомендаційного характеру (Принципи використання державами штучних супутників Землі для міжнародного безпосереднього телевізійного мовлення 1982 р., Принципи, що стосуються дистанційного зондування Землі з космічного простору 1986 р., Принципи використання ядерних джерел енергії в космічному просторі 1992 р., Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, заподіяну космічними об'єктами 1971 р., Резолюція ГА ООН 2000 р. про справедливий розподіл спектра радіочастот, що використовуються для космічної радіозв'язку ШСЗ на геостаціонарній орбіті).

Можна відзначити досягнуту Юридичним підкомітетом домовленість із питання про характер і використання геосинхронних орбіт і її подальше схвалення Комітетом. Комітет продовжує роботу з кодифікації та прогресивного розвитку МКП.

Космос відкриває для військових як активні, так і пасивні варіанти використання космічної зброї. Можливі варіанти активного застосування космічної зброї: знищення ракет супротивника на траєкторії їх підльоту до цілі (протиракетна оборона); бомбардування ворожої території з космосу (використання високоточної неядерної зброї та превентивних ядерних ударів); виведення з ладу радіоелектронного обладнання супротивника; придушення радіозв'язку (електромагнітний імпульс і «радіоглушення»); ураження супутників і космічних орбітальних баз противника; знищення астероїдів та інших небезпечних для Землі космічних об'єктів.

2. Космічний простір і небесні тіла

Міжнародне право, встановлюючи режим космічного простору та небесних тіл, тим не менше не містить загальновизнаного визначення цих територій. Що стосується космічного простору, то основною причиною такої невизначеності є відсутність у праві чіткого розрізнення між космосом і повітряним простором, який визнається територією держави. У міжнародно-правовій практиці низки держав і в доктрині космос нерідко визначають як простір, що знаходиться за

межами повітряної сфери Землі, режим якого визначає міжнародне право.

Договір про космос 1967 р. регулює широкий спектр питань, тим не менш, не проголошує загальної прямої заборони на милітаризацію космосу, існує тільки заборона на розміщення зброї масового ураження і положення про використання Місяця та інших небесних тіл виключно в мирних цілях.

Космічний простір – це відносно порожні ділянки Всесвіту поза межами атмосфер небесних тіл (планет, зірок, комет, астероїдів). Він заповнений розрідженим газом, плазмою, пилом та випромінюваннями. Режим дослідження космосу та небесних тіл визначається Договором про космос 1967 року, що забороняє їх забруднення та привласнення державами.

Надзвичайно важливою є норма ст. 4 Договору про космос 1967 р. про заборону розміщення зброї масового знищення. Тим самим космічний простір і небесні тіла проголошені частково демілітаризованою зоною, включно з без'ядерним статусом. Договором 1963 р. в космосі також заборонено проводити будь-які випробування ядерної зброї. Розміщення в космосі звичайних видів озброєння та збройних сил загальним міжнародним правом не заборонено, так само як не заборонено використання космосу для військових цілей. Деякі обмеження в цій галузі накладали лише двосторонні угоди.

Місяць та інші небесні тіла є демілітаризованими та нейтралізованими територіями, що забороняє будь-яке їх військове використання. Відповідно до Договору про космос 1967 р. вони можуть бути використані виключно в мирних цілях. Однак це не виключає права держави включати військовослужбовців у склад екіпажу космічного об'єкта (ст. 4) та їхнього права робити посадку на небесні тіла.

Вивчення та дослідження космічного простору і небесних тіл має відбуватися в такий спосіб, щоб уникати їх шкідливого забруднення, а також несприятливих змін земного середовища. У дійсності ця норма поки важко реалізується та є скоріше побажанням. За різними оцінками навколосезонний космічний простір вже нині заповнено численними недіючими космічними об'єктами та їхніми частинами, а деякі види палива, що застосовується в ракетноносіях, шкідливо впливає на озонову кулю Землі. Тим не менше пріоритети засвоєння космосу навряд чи будуть поставлені в залежність від

екологічних недоліків існуючих технологій.

Спроба розвинути й уточнити деякі положення Договору про космос 1967 р. була зроблена в Угоді про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах 1979 р. Зокрема, угода поширює на Місяць і небесні тіла режим «загального надбання людства» та приписує, щоб розробка природних ресурсів була тут підпорядкована спеціальному міжнародно-правовому режиму.

3. Правовий режим космічних об'єктів

Міжнародне космічне право, яке має переважно договірний характер, і повинне віддзеркалювати особливості діяльності по дослідженню і використанню космічного простору суб'єктами космічної діяльності, постійно динамічно розвивається залежно від зміни міжнародної обстановки, вдосконалення озброєння, виникнення нових загроз і вимагає постійного аналізу та розвитку МКП.

У Договорі про космос 1967 р. такими об'єктами вважають не тільки запущені в космічний простір, але й доставлені або споруджені на небесному тілі. У Конвенції про міжнародну відповідальність за збитки, завдані космічними об'єктами, 1972 р. говориться не про сам об'єкт, а про його складові частини, засоби доставки об'єкта та його складових частин.

Тими самими словами говориться про космічний об'єкт у Конвенції про реєстрацію об'єктів, що запускаються в космічний простір, 1975 р.1. Регламент радіозв'язку Міжнародного союзу електров'язку 1979 р. вживає термін «космічний човен», тобто створений людиною апарат для польотів далі основної частини земної атмосфери. З появою човникових космічних апаратів, які можуть здійснювати польоти в атмосфері, визначення космічного об'єкта стало ще більш складним.

Космічний об'єкт повинен бути зареєстрований державою, що запускає, або міжнародною міжурядовою організацією, що здійснює космічну діяльність.

Державою, що запускає космічний об'єкт, вважається держава, яка здійснює або організовує запуск космічного об'єкта, або держава, з території або установок якої здійснюється запуск. Тому може виявитися, що стосовно одного космічного об'єкта є дві або більше держав, що запускають (одна організовує запуск, іншій належить установка, а третя надає для цього свою територію), особливо це стосується міжнародних організацій, які не мають території. У цих випадках суб'єкти, що запускають, повинні укласти угоду про

реєстрацію цього космічного об'єкта, щоб виключити подвійну або множинну реєстрацію.

Держава, яка здійснює запуск, повинна інформувати Генерального секретаря ООН про створення такого реєстру, який збирає інформацію, що надається державою реєстрації космічного об'єкта. Така інформація повинна містити: назву держави або держав, які здійснюють запуск; відповідне позначення космічного об'єкта або його реєстраційний номер; дату та територію або місце запуску; основні параметри орбіти та загальне призначення космічного об'єкта.

Конвенція про реєстрацію об'єктів, що запускаються в космічний простір, 1975 р., передбачає, що держава реєстрації космічного об'єкта може час від часу передавати Генеральному секретарю ООН додаткову інформацію стосовно космічного об'єкта, а також у якомога швидший строк повідомляти його про космічні об'єкти, стосовно яких вона раніше надала інформацію, і які, будучи виведеними на орбіту навколо Землі, більше не перебувають на цій орбіті.

Якщо космічний об'єкт завдав шкоди державі або будь-якій фізичній чи юридичній особі або може мати небезпечний чи шкідливий характер, і держава не може розпізнати вказаний космічний об'єкт, інші держави-учасниці згаданої Конвенції, включно з держави, які володіють засобами спостереження за космічними об'єктами та їх супроводження, повинні відповідати на отримане від такої держави прохання про допомогу в ідентифікації об'єкта. При цьому держава, яка звертається з таким проханням, надає максимально можливу інформацію про час, характер і обставини, які створили підставу для такого прохання. Умови надання такої допомоги встановлюються за домовленістю між зацікавленими сторонами.

З урахуванням існуючих міжнародних договорів космічний об'єкт можна визначити як штучно створений об'єкт, що виходить самостійно або який ви-водять на навколосезну орбіту або далі в космічний простір, призначений для діяльності в космічному просторі та на небесних тілах. До космічних об'єктів відносять штучні супутники, космічні апарати та їх носії, що пілотуються.

Космічні об'єкти або їх складові частини, виявлені за межами держави-учасниці Договору, у реєстр якої вони занесені, мають бути повернені цій державі-учасниці Договору.

4. Правовий статус космонавтів

Космонавт (астронавт) – це спеціально підготована людина,

яка здійснює політ у космічний простір, проводить випробування та експлуатацію космічної техніки. Правовий статус космонавтів регулюється міжнародним правом, зокрема Договором про космос 1967 р., згідно з яким вони вважаються «посланцями людства» та мають право на допомогу у разі аварії.

Правовий статус космонавтів у міжнародному космічному праві регулюється, перш за все, Договором про космос 1967 р. та Угодою про рятування космонавтів, повернення космонавтів та повернення космічних об'єктів, запущених у космічний простір, 1968 р.

У Договорі про космос 1967 р. передбачено, що космонавти розглядаються як «посланці людства в космос» (ст. V). Звичайно, це не означає, що вони володіють якимось наднаціональним статусом. Науковці вважають, що положення Договору про космос 1967 р. має скоріше урочисто-декларативний, а не юридичний характер.

Виконуючи космічні польоти навіть у складі міжнародних екіпажів, космонавти є представниками своїх держав, однак при цьому їхня діяльність має і загальнолюдський характер.

Космонавтами вважаються будь-які особи, що перебувають у космічному просторі. У статті 10 Угоди про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах 1979 р. визначається, що держави будуть розглядати будь-яку людину, яка перебуває на Місяці, як космонавта в значенні ст. V Договору про космос 1967 р., а також як члена екіпажа космічного судна в значенні Угоди про рятування космонавтів, повернення космонавтів та повернення космічних об'єктів, запущених у космічний простір, 1968 р.

Космонавти, незалежно від громадянства, перебувають під юрисдикцією і контролем держави реєстрації космічного об'єкта. Доктриною зауважено прогалину в міжнародному космічному праві щодо здійснення юрисдикції під час знаходження екіпажу космічного судна в повітряному просторі іншої держави, де діє повний та виключний суверенітет такої держави. Проте більшість науковців сходиться на тому, що держава повинна зберігати юрисдикцію щодо зареєстрованого космічного об'єкта та його екіпажу впродовж усього космічного польоту, в тому числі й під час перетинання повітряного простору інших держав.

Держави-учасниці Договору про космос 1967 р. надають космонавтам усляку допомогу в разі аварії, лиха або вимушеної посадки на території іншої держави-учасниці Договору, або у

відкритому морі. Космонавти, які здійснюють таку вимушену посадку, повинні бути в безпеці і негайно повернені державі, до реєстру якої внесено їх космічний корабель. Під час здійснення діяльності в космічному просторі, в тому числі і на небесних тілах, космонавти однієї держави- учасниці Договору надають можливу допомогу космонавтам інших держав- учасниць Договору. Держави-учасниці Договору негайно інформують інші держави-учасниці Договору або Генерального секретаря ООН про встановлені ними явища в космічному просторі, включно з Місяць і інші небесні тіла, які могли б становити небезпеку для життя чи здоров'я космонавтів.

Відповідно до Угоди про рятування космонавтів, повернення космонавтів та повернення космічних об'єктів, запущених у космічний простір, 1968 р. кожна держава-учасниця, що одержує відомості або виявляє, що екіпаж космічного корабля потерпів аварію, чи перебуває у стані лиха, або вчинив вимушену або ненавмисну посадку на території, що перебуває під її юрисдикцією або у відкритому морі, або в будь-якому іншому місці, що не перебуває під юрисдикцією будь-якої держави, негайно:

а) інформує державу, що здійснила запуск, або, якщо конкретна держава-учасниця Угоди не може розпізнати і негайно інформувати про це державу, що здійснила запуск, повідомляє про це для загального відома за допомогою всіх наявних в її розпорядженні відповідних засобів зв'язку;

б) інформує Генерального секретаря ООН, який повинен негайно розповсюдити цю інформацію за допомогою всіх наявних у його розпорядженні відповідних засобів зв'язку.

5. Міжнародно-правова відповідальність у зв'язку з діяльністю в космічному просторі

Міжнародне космічне право як окрема галузь міжнародного права має низку характерних особливостей. До групи особливостей, що стосуються космічного простору, можна віднести:

- у космічному просторі знаходяться небесні тіла, території яких нікому не належать і можуть бути в перспективі використані людством;

- космос практично безмежний;

- на відміну від сухопутної території, Світового океану і повітряного простору, космічний простір не піддається поділу на будь-які зони в процесі його використання;

- космічний простір являє собою особливу небезпеку для

діяльності в ньому людини.

Країни мають дотримуватись правил, закріплених у наступних актах:

1. Договір про принципи діяльності держав з дослідження і використання космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла (1967 рік; станом на 1 січня 2019 року його ратифікували 109 держав);

2. Угода про рятування космонавтів, повернення космонавтів і повернення об'єктів, запущених у космічний простір (1968 рік; 98 держав);

3. Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами (1972 рік; 96 держав);

4. Конвенція про реєстрацію об'єктів, що запускаються в космічний простір (1975 рік; 69 держав);

5. Угода про діяльність держав на Місяці та інших небесних тілах (1979 рік; 18 держав, Україна не є учасницею).

Повага до норм та принципів не рідко утверджується через ефективний інститут відповідальності. В міжнародному космічному праві відповідальність за діяльність в космічному просторі встановлена Договором про космос 1967 року, де вказано, що держави-учасниці Договору несуть міжнародну відповідальність за національну діяльність у космічному просторі, включаючи Місяць та інші небесні тіла, незалежно від того, провадиться вона урядовими органами чи неурядовими юридичними особами, і за забезпечення того, щоб національна діяльність провадилася згідно з положеннями, що містяться в Договорі. Діяльність неурядових юридичних осіб у космічному просторі має провадитися з дозволу і під постійним спостереженням відповідної держави-учасниці.

У випадку діяльності в космічному просторі міжнародної організації, відповідальність за виконання Договору несуть, разом з міжнародною організацією, також і держави, що беруть у ній участь.

Держави несуть солідарну відповідальність перед третьою державою, якій завдано шкоди, у межах:

1) якщо шкоди завдано третій державі на поверхні Землі або повітряному судну в польоті, то їх відповідальність перед третьою державою є абсолютною;

2) якщо шкоди завдано космічному об'єкту третьої держави або особам або майну на борту такого космічного об'єкта в будь-якому місці, крім поверхні Землі, то їх відповідальність перед третьою

державою визначається на основі вини будь-якої з перших двох держав або на основі вини осіб, за яких відповідає будь-яка з цих двох держав.

Претензію щодо компенсації за шкоду може бути подано запускою державі не пізніше, чим через один рік з дати заподіяння шкоди або встановлення запускою держави, що несе відповідальність за запуск.

Для вирішення спору та встановлення розміру компенсації створюються *ad hoc* комісії з розгляду претензій. До них входять три члени: член комісії, якого призначила держава-позивач, члена комісії, від держави, що здійснювала запуск та голови, що обирається за спільною згодою. Рішення Комісії є остаточним і обов'язковим, якщо про це було досягнуто домовленості між сторонами; у іншому випадку Комісія виносить остаточне визначення рекомендаційного характеру, яке сторони розглядають у дусі доброї волі.

В Україні державний нагляд за дотриманням вимог безпеки космічної діяльності, а також навчання та атестація осіб, які контролюють дотримання космічних правил і наявність необхідного рівня безпеки космічної діяльності, а також осіб, які розслідують інциденти та надзвичайні події, покладається на центральний орган виконавчої влади, що забезпечує формування і реалізує державну політику у сфері космічної діяльності, Міністерство оборони України та інші органи виконавчої влади відповідно до їхньої компетенції.

ВИКОРИСТАНА І РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

Законодавчі акти України:

1. Конституція України // Відомості Верховної Ради України. 1996. №30. Ст. 141 (із змін).
2. Про біженців та осіб, які потребують додаткового або тимчасового захисту: Закон України від 08.07.2011 р. № 3671-VI // Відомості Верховної Ради України. 2012. № 16. Ст. 146.
3. Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини: Закон України від 23 лютого 2006 року № 3477-IV // Відомості Верховної Ради України. 2006. № 30. Ст. 260 (із змін. та допов.)
4. Про міжнародні договори України: Закон України від 29.06.2004 № 1906-IV // Відомості Верховної Ради України. 2004. № 50. Ст. 540.
5. Про правонаступництво України Закон України від 12 вересня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. 1991. № 46. Ст. 617.
6. Про державний кордон України: Закон України від 4 листопада 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. 1992. № 2. Ст. 5.
7. Про дипломатичну службу: Закон України // Відомості Верховної Ради України. 2002 р. № 5. Ст. 29.

Навчальна література:

8. Антонович М.М. Міжнародне право: Навчальний посіб. для студ. вищ. навч. закл. Київ: Юрінком Інтер. 2021. 384с.
9. Білоцький С.Д., Буроменський М.В., Буткевич О.В., Гнатівський М. М. Міжнародне публічне право: підручник. У 2т. / за ред. В. В. Мищика. Т. 2. Основні галузі. 2-ге вид., змінене. Харків: Право, 2020. 624 с.
10. Войціховський А.В. Міжнародне право: підручник / А.В. Войціховський; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків, 2020. 544 с.
11. Міжнародне публічне право. Міжнародний захист прав людини: посіб. для підгот. до зовн. незалеж. оцінювання / Т.Л. Сироїд, Л.О. Фоміна; за заг. ред. Т.Л. Сироїд. 6-те вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2024. 502 с.
12. Міжнародний захист прав людини: навчальний посібник / кол. авторів; за ред. О.Б. Онишко. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2022. 540 с.

13. Міжнародне публічне право: основи теорії: навч.-метод. посіб / Х.Н. Бехруз, С.С. Андрейченко, М. В. Грушко та ін. Одеса: Юридика, 2023. 252 с.

14. Міжнародне право (у схемах і таблицях): навч. посібник. Електр. навч. вид. Хмельницький: Видавництво НАДПСУ, 2023. 138 с.

15. Основи права Європейського Союзу: підручник / [Л.І. Адашис, Т.М. Анакіна, С.В. Вихрист та ін.]; за заг. ред. Т. Л. Сироїд; Харків. Нац. ун-т імені В.Н. Каразіна. Вид. 2-ге вид., перероб. і допов. Харків: Право, 2020. 590с.

16. Перова Л. В. Міжнародне право [Електронний ресурс]: опорний конспект лекцій для студентів першого (бакалаврського) рівня спец. 081 Право. Одеса: ОІ МАУП, 2022. 289 с.

17. Сироїд Т. Л., Фоміна Л. О. Міжнародне право прав людини: підручник. Київ: Юрінком Інтер, 2023. 564 с

18. Харитонов Р.Ф., Чайковський Ю.В. Право міжнародної безпеки: навч.-метод. посібник / Р.Ф. Харитонов, Ю. В. Чайковський Одеса: 2022. 28 с.

Міжнародно-правові акти:

19. IV Конвенція про закони і звичаї війни на суходолі та додаток до неї: Положення про закони і звичаї війни на суходолі від 18 жовтня 1907 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_222#Text

20. Віденська конвенція про дипломатичні зносини від 18 квітня 1961 року. URL: http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/995_048

21. Віденська конвенція про охорону озонового шару від 22 березня 1985 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_088#Text

22. Віденська Конвенція про право договорів між державами і міжнародними організаціями або між міжнародними організаціями від 21 березня 1986 року. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/995_a04

23. Віденська конвенція про право міжнародних договорів від 23 травня 1969 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_118#Text

24. Віденська конвенція про представництво держав у їх відносинах з міжнародними організаціями універсального характеру від 14 березня 1975 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_254#top

25. Договір про Антарктику від 1 грудня 1959 року. URL:

https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_224#Text

26. Договір про принципи діяльності держав з дослідження і використанню космічного простору, включаючи Місяць та інші небесні тіла від 27 січня 1967 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_480#Text

27. Додатковий протокол до Женевських конвенцій від 12 серпня 1949 року, що стосується захисту жертв міжнародних збройних конфліктів (Протокол I), від 8 червня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_199#Text

28. Європейська конвенція про боротьбу з тероризмом (ETS № 90) від 27 січня 1977 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_331#Text

29. Європейська конвенція про взаємну допомогу у кримінальних справах від 20 квітня 1959 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_036#Text

30. Європейська конвенція про видачу правопорушників від 13 грудня 1957 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_033#Text115

31. Європейська конвенція про передачу засуджених осіб від 21 березня 1983 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_025#Text

32. Женевська конвенція про поводження з військовополоненими від 12 серпня 1949 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_153#Text

33. Загальна декларація прав людини : прийнята і проголошена резолюцією 217 А (III) Генеральної Асамблеї ООН від 10 грудня 1948 року. Офіц. вісн. України. 2008. № 93. Ст. 3103.

34. Звіт про виконання Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом. URL: http://reforms.in.ua/Content/Download/tasks-performance-status/AA_impl_report_02_2015_GOEI.pdf

35. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок від 18 грудня 1979 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_207#Text

36. Конвенція про боротьбу з незаконним захопленням повітряних суден від 16 грудня 1970 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_167#Text

37. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) від

- 4 листопада 1950 року. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
37. Конвенція про захист цивільного населення під час війни від 12 серпня 1949 року. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_154#Text
39. Конвенція про захист Чорного моря від забруднення від 21 квітня 1992 року. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_065#Text
40. Конвенція про міжнародну відповідальність за шкоду, завдану космічними об'єктами від 29 березня 1972 року. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_126#Text
41. Конвенція про міжнародну цивільну авіацію від 7 грудня 1944 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_038#Text
42. Конвенція про незастосування строку давності до воєнних злочинів і злочинів проти людства від 26 листопада 1968 року. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text
43. Конвенція про права дитини від 20 листопада 1989 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_021#Text
44. Конвенція проти катувань та інших жорстоких, нелюдських або таких, що принижують гідність, видів поведження і покарання від 10 грудня 1984 року. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_085#Text
45. Міжнародна конвенція про ліквідацію всіх форм расової дискримінації від 21 грудня 1965 року. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_105#Text
46. Міжнародний пакт про громадянські і політичні права: прийнятий резолюцією 2200 А (XXI) Генеральної Асамблеї ООН від 16 грудня 1966 року. URL: http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/995_043
47. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права від 16 грудня 1966 року. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_042#Text
48. Про введення воєнного стану в Україні: Указ Президента України від 24.02.2022р. № 64/2022. URL:
<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/64/2022#Text>
49. Статут Міжнародної організації кримінальної поліції – ІНТЕРПОЛ від 13 червня 1956 року. URL:
https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_142#Text
50. Статут Організацій Об'єднаних Націй 1945 року. URL:
<https://unic.un.org/aroundworld/unics/common/documents/publications/unc>

[harter/UN%20Charter_Ukrainian.pdf](#)

51. Хартія про особливе партнерство між Україною та Організацією Північно-Атлантичного договору від 9 липня 1997 року. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/994_002#Text

52. Conference on Security and Co-operation in Europe. Final Act, 1975. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/5/c/39501.pdf>

53. Convention on long-range transboundary air pollution, 1979. <https://surl.li/mxgywz>

54. Statute of the International Court of Justice. URL: <https://www.icj-cij.org/en/Statute>

Додаткова література:

55. Васьковський Б.О. Концепція безпеки в міжнародному праві: актуальні теоретико-правові підходи // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія: Право. № 92. 2025. URL: <http://visnyk-pravo.uzhnu.edu.ua/article/view/351227/338286>

56. Власенко В.В. Вплив процесів глобалізації на правові системи сучасності // Актуальні проблеми вітчизняної юриспруденції № 1. 2022. С. 9-13.

Ганич О.А. Правова регламентація протидії гібридній війні як засіб забезпечення національної безпеки // Державотворчі процеси в Україні: реалії сьогодення: Тези доповідей за матеріал. II Міжнародної наук.-практ. конф. (м. Луцьк, 30 квітня 2025 року) / відп. ред. В.В. Аніщук, С.Г. Зицик Луцьк: ІВВ ЛНТУ, 2025. С. 82-86. URL: <https://repository.lntu.edu.ua/handle/123456789/2570>

58. Ганич О.А., Міжнародний досвід реформування заходів антикорупційної політики / О.А. Ганич, Чередыко Д.Д. // Публічне управління: проведення реформи в Україні. Матеріали XI Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої тижню права, 10 грудня 2025. Збірник тез доповідей. – Дрогобич: ДВНЗ «ДонНТУ», 2025. С. 28-34. URL: <https://repository.lntu.edu.ua/handle/123456789/2666>

59. Ганич О.А., Шинкарук Т.В. Реформування системи соціального забезпечення України в умовах євроінтеграційних процесів / О.А. Ганич, Т.В. Чередыко // Публічне управління: проведення реформи в Україні. Матеріали XI Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої тижню права, 10 грудня 2025. Збірник тез доповідей. – Дрогобич: ДВНЗ «ДонНТУ», 2025. С. 34-39. URL: <https://repository.lntu.edu.ua/handle/123456789/2668>

60. Захарчук Міжнародне право в умовах цифровізації:

становлення четвертого покоління прав людини // Аналітично-порівняльне правознавство. Том 3. № 5. 2025. URL: <http://journal-app.uzhnu.edu.ua/article/view/342880/330825>

61. Кібець Д.В., Головатенко М.Ю., Класифікація міжнародних організацій та їх роль в сучасному світі // Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2024/06/104.pdf>

62. Кузьменко О.Ю., Панасевич Л.А., Новосад І.В., Взаємодія між міжнародним приватним правом та публічним міжнародним правом: питання конфлікту, норм та їх регулювання // Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2023/11/27.pdf>

63. Кушнір В.В. Поняття інформаційної війни в міжнародному праві // Право і суспільство. №3. 2025. С. 208-213.

64. Мельник О. Війна та збройні конфлікти сучасності // International scientific journal «Grail of Science». №32. 2023. С.110-112.

65. Міжнародне морське право: навч.-метод. посіб. для здобувачів вищої освіти галузі першого (бакалаврського) рівня галузі знань 29 «Міжнародні відносини» за спеціальністю 293 «Міжнародне право» / уклад.: Т.В. Аверочкіна, Ю.В. Сергєєв; Нац. ун-т «Одеська юрид. академія». Одеса: Фенікс, 2024. 162 с. URL: <https://surl.li/mxgywz>

66. Паращук Ю.-І.Л. Український Червоний Хрест як основа інтеграції у світову систему міжнародного гуманітарного права / Публічне управління: проведення реформи в Україні: матеріали X Всеукраїнської науково-практичної конференції, присвяченої тижню права. (Луцьк, 8 грудня 2023 р.) / Донецький національний технічний університет; [редкол.: С.В. Подкопаєв та ін.]. – Луцьк, 2023. С. 20-24.

67. Попов В.М., Богатов О.І. Міжнародне космічне право і мілітаризація космосу // Право і суспільство. № 3. 2020. URL: http://pravoisuspiilstvo.org.ua/archive/2020/3_2020/37.pdf

68. Пугач А.М. Міжнародні відносини у сфері забезпечення миру та безпеки // Інвестиції: практика та досвід. № 5. 2024 URL: <https://surl.li/moqxrxj>

69. Саченко А.П. Практика Європейського суду з прав людини. Кримінальний аспект. Видавничий дім «Дакор». 2021. 208с.

70. Тронько О.О. Сучасність міжнародної безпеки в контексті глобалізації. Український досвід останнього десятиріччя // Юридичний науковий електронний журнал. № 4. 2024. URL:

http://www.lsej.org.ua/4_2024/173.pdf

71. Шеренговський Д. В., Поняття та сутність міжнародного конфлікту в науці про міжнародні відносини // <https://dspace.onua.edu.ua/server/api/core/bitstreams/92407c40-e3ab-4767-81cb-9472c3826534/content>

72. Шманатов М. Окупація: значення, суперечності та виміри поняття // Вісник Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна, серія «Питання політології», 2023, випуск 44. С. 26-40.

73. Шульга В.О. Населення в міжнародному праві: поняття, категорії і правовий статус / В.О. Шульга, А. А. Курпан, Т.С. Мусієнко // Електронне наукове видання «Аналітично-порівняльне правознавство». URL: <https://app-journal.in.ua/wp-content/uploads/2025/06/67-2.pdf>

74. Щерблюк Н.Ю. Міжнародне публічне і приватне право [Текст]: конспект лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня освітньо-професійної програми «Міжнародні економічні відносин» галузі знань 29 Міжнародні відносини спеціальності 292 Міжнародні економічні відносини денної та заочної форм навчання. Вид. 2-ге, змінене і доповнене. – Луцьк: Луцький НТУ, 2019. 162 с.

75. Яремчук В. Д. Основи права Європейського Союзу та Ради Європи: дефініції, джерела, схеми, таблиці та персоналії: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ. 2024. 340 с.

76. Hanych Olha. Clusters as a Mechanism for Solving Socio-Economic Problems of Post-Conflict Ukraine / Oleh Predmestnikov, Viktor Vasylenko, Nataliia Fastovets, Olena Kurepina // Cuestiones Políticas. 2023. – Vol. 41, № 77. P. 270-284. DOI: <https://doi.org/10.46398/cuestpol.4177.18>. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/c4bacc5b-e17e-4115-ae8b-40622dc42f9e/content>

ПЕРЕЛІК ПИТАНЬ ДО ЕКЗАМЕНУ

1. Теоретичні школи вивчення європейської інтеграції.
2. Федералістська концепція євроінтеграції (Західноєвропейський федералізм).
3. Комунікаційний підхід вивчення європейської інтеграції.
4. Неофункціоналістській аналіз політичної інтеграції.
5. «Батьки» європейської інтеграції.
6. Визначення поняття «інтеграція» та її види.
7. Місце правової інтеграції у процесі євроінтеграції.
4. Глобальні проблеми сучасності.
5. Поняття глобалізації.
6. Причини формування глобалізаційних процесів у світі і Європі.
7. Ознаки глобалізації. Види глобалізації.
8. «Плюси» і «мінуси» глобалізації.
9. Поняття міжнародного права.
10. Предмет міжнародного права.
11. Міжнародне право як особлива правова система.
12. Міжнародне публічне право і міжнародне приватне право.
13. Об'єкт та функції міжнародного права.
14. Загальна характеристика норм міжнародного права.
15. Класифікація норм міжнародного права.
16. Поняття та особливості принципів міжнародного права.
17. Характерні риси і зміст основних принципів міжнародного права.
18. Джерела міжнародного права.
19. Кодифікація норм міжнародного права.
20. Реалізація (застосування) норм міжнародного права.
21. Поняття суб'єкта міжнародного права.
22. Держави як основні суб'єкти міжнародного права.
23. Постійно-нейтральна держава.
24. Особливості правосуб'єктності державоподібних утворень.
25. Міжнародна правосуб'єктність націй і народів, які борються за незалежність.
26. Особливості правосуб'єктності міжнародних організацій.

27. Правосуб'єктність індивідів і транснаціональних компаній.
28. Характеристика терміну « правонаступництво ».
29. Поняття міжнародно-правового визнання.
30. Форми міжнародно-правового визнання.
31. Види міжнародно-правового визнання.
32. Поняття і види міжнародного правонаступництва.
33. Політична легітимність і суверенітет.
34. Відмінність між визнанням і правонаступництвом.
35. Визначення поняття «суверенітет» і його зв'язок з територією держави.
36. Склад державної території (Сухопутна територія. Внутрішні води. Територіальне море. Повітряний простір над сушею та водами держави. Надра).
37. Поняття території в міжнародному праві.
38. Державна територія, державні кордони.
39. Зміна державної території.
40. Міжнародно-правовий режим Арктики.
41. Міжнародно-правовий режим Антарктики.
42. Міжнародно-правовий режим рік і озер.
43. Територіальні спори і претензії.
44. Система права міжнародних договорів.
45. Укладання та згода на обов'язковість міжнародного договору.
46. Форма і структура міжнародного договору.
47. Недійсність міжнародного договору.
48. Застосування та забезпечення виконання міжнародного договору.
49. Глумачення міжнародних договорів.
50. Припинення та призупинення дії міжнародних договорів.
51. Міжнародні організації як суб'єкти міжнародного права.
52. Міжнародні конференції.
53. Особливості юридичної природи міжнародних організацій.
54. Зміст і характер правосуб'єктності міжнародних організацій.
55. Правові засади членства в міжнародних організаціях.
56. ООН як провідна міжнародна організація в світі.

Спеціалізовані установи ООН.

57. Регіональні міждержавні організації.
58. Поняття та види міжнародно-правової відповідальності.
59. Міжнародні правопорушення.
60. Політична відповідальність як різновид міжнародно-правової відповідальності.
61. Міжнародні санкції.
62. Матеріальна відповідальність у міжнародному праві.
63. Міжнародні злочини.
64. Тероризм та засоби протидії йому.
65. Поняття права міжнародної безпеки. Міжнародні безпекові організації.
66. Колективна безпека та миротворчість.
67. Суб'єкти і механізми забезпечення міжнародної безпеки.
68. Основні принципи міжнародної безпеки.
69. Роззброєння та контроль над озброєннями.
70. Сучасні виклики міжнародній безпеці (Тероризм та екстремізм. Гібридні війни. Кіберзагрози).
71. Поняття міжнародного конфлікту.
72. Види міжнародних конфліктів.
73. Становлення в міжнародному праві зобов'язання мирного вирішення міжнародних спорів.
74. Поняття про міжнародний спір.
75. Мирні засоби вирішення міжнародного спору.
76. Дипломатичні засоби вирішення міжнародних спорів і конфліктів.
77. Правові засоби вирішення міжнародних спорів.
78. Правила про встановлення та підтримання дипломатичних, консульських, економічних та інших відносин.
79. Вступ до права зовнішніх зносин. Основні напрями зовнішніх зносин.
80. Джерела зовнішніх зносин
81. Органи зовнішніх зносин.
82. Загальні положення дипломатичного права. Дипломатичний протокол і церемоніал. Дипломатичні привілеї та імунітети.
83. Консульське право: поняття, зміст та принципи.
84. Права людини, їх класифікація. Розвиток міжнародного

захисту прав людини.

85. Поняття, функції та принципи міжнародного захисту прав людини та основних свобод Міжнародні договори у сфері захисту прав людини.

86. Міжнародні механізми захисту прав людини (Універсальні та регіональні).

87. Міжнародний захист прав людини в умовах збройних конфліктів.

88. Розвиток концепції прав людини в ХХ столітті.

89. Європейський Суд з прав людини.

90. Роль міжнародного права у регулюванні правового становища населення.

91. Міжнародно-правове регулювання питань громадянства. Множинне громадянство.

92. Міжнародно-правове регулювання статусу іноземців і осіб без громадянства

93. Міжнародно-правове регулювання статусу біженців, переміщених осіб та вимушених переселенців.

94. Політичний притулок, його види та умови надання.

95. Значення міжнародного права у період збройних конфліктів.

96. Міжнародний комітет Червоного Хреста.

97. Війна та військова окупація.

98. Правовий статус військових та цивільного населення під час збройних конфліктів.

99. Міжнародно-правова регламентація закінчення військових дій і стану війни (воєнного стану).

100. Поняття міжнародної боротьби із злочинністю.

101. Злочини за загальним міжнародним правом.

102. Підстави та принципи міжнародного (міждержавного) співробітництва. Співробітництво держав на рівні двосторонніх угод, яке здійснюють відомства правоохоронних структур.

103. Міжнародні карні суди. Міжнародний трибунал.

104. Боротьба із кіднепінгом: основні поняття.

105. Екстрадиція: сутність і підстави.

106. Міжнародне морське право та його джерела.

107. Правовий режим внутрішніх морських вод.

108. Територіальне море.

109. Прилегла зона. Відкрите море та виключна (морська)

економічна зона.

110. Поняття континентального шельфу.

111. Міжнародний район морського дна.

112. Міжнародні протоки та канали.

113. Поняття, предмет і джерела міжнародного повітряного права. Принципи міжнародного повітряного права.

114. Поняття і види міжнародних повітряних сполучень.

115. Правове регулювання міжнародних польотів над і в межах державної території.

116. Правове регулювання польотів поза межами державної території.

117. Комерційні права («свободи повітря») при міжнародних повітряних перевезеннях (свобода повітря).

118. Правовий режим повітряного простору.

119. Міжнародне космічне право, його принципи і джерела.

Міжнародні договори у сфері космічного права.

120. Космічний простір і небесні тіла.

121. Правовий режим космічних об'єктів.

122. Правовий статус космонавтів.

123. Міжнародно-правова відповідальність у зв'язку з діяльністю в космічному просторі.

Міжнародне право [Текст]: конспект лекцій для здобувачів першого (бакалаврського) рівня освітньо-професійної програми «Міжнародні економічні відносини» галузі знань 29 Міжнародні відносини спец. 292 Міжнародні економічні відносини денної та заоч. форм навчання / уклад. О.А. Ганич. Луцьк: ЛНТУ, 2026. 257 с.

Комп'ютерний набір
Редактор

О.А. ГАНИЧ
О.А ГАНИЧ

Підп. до друку «__»_____2026 р. Формат 60x84/16.
Папір офс.
Гарн. Таймс. Ум. друк. арк. 13,13
Тираж__прим.

Відділ іміджу та промоції
Луцького національного технічного університету
43018, м. Луцьк, вул. Львівська, 75
Друк – ВІП ЛНТУ